

VASILE DOCEA

STRĂINII DE-ALĂTURI

EXPLORĂRI ÎN ISTORIA MINORITĂȚILOR ȘI A
COMUNICĂRII INTERCULTURALE

Vasile Docea

Străinii de-alături

Explorări în istoria minorităților și a
comunicării interculturale

Editura Universității de Vest
Timișoara
2006

Cuprins

Cuvânt înainte.....	IX
---------------------	----

Străini obișnuiți, străini exemplari

Profesori germani în Iași primei jumătăți a secolului al XIX-lea.....	3
1. Tema.....	3
1.1. Un subiect literar... neglijat de istorici.....	3
1.2. Despre metodă.....	5
2. De ce-și doreau moldovenii profesori germani?.....	7
2.1. Un instrument privilegiat: limba germană.....	7
2.2. Neamțul bun la toate.....	10
2.3. Dincolo de persoane și limbă: modelul școlar german.....	11
3. Ce căutau profesorii germani în Iași?	14
3.1. Cei chemați	14
3.2. În căutarea unei slujbe	15
3.3. Câteva explicații posibile	16
3.4. Militarii reciclați și cazul lui Carl August Kuch.....	20
3.5. Profesoratul ca ocupație marginală	23
4. Anatomia grupului	26
4.1. Cât de învățați erau profesorii germani	26
4.2. Angajamente instituționale	27
4.3. Averi și salarii.....	28
5. Trăind printre autohtoni: scurt repertoriu de reacții reciproce	31
5.1. Jocurile toleranței și respingerii.....	31
5.2. Izolare sau implicare?.....	33
6. Epilog: la bine sau la rău?	36
6.1. Amprenta herderiană... ..	37
6.2. ...și critica ei.....	38
Anexă: Lista profesorilor germani în Iași în perioada 1800-1850	41

Coloniști germani în Moldova și Valahia (prima jumătate a secolului al XIX-lea).....	47
1. Tema.....	47
1.1. Lumea mărunță a coloniștilor și dificultățile istoricului	47
1.2. Emigranți sau coloniști	49
2. Precursori	50
2.1. Postăvarii germani de la Chiperești	50

2.2. Colonia din Pociovaliște.....	51
2.3. Frații hutteriți și scurta lor ședere în Valahia	51
3. Emigranți în tranzit	53
3.1. Spre Rusia țarilor	53
3.2. De ce emigrau germanii	55
3.3. Primul val.....	60
3.4. Al doilea val	60
4. Încercări de colonizare în principatele române în anii 1842-1843	63
4.1. Un tablou incomplet.....	63
4.2. Colonia efemeră de pe moșia Berceni a serdarului Constantin Crețulescu.....	63
4.3. Basarabia, un bazin de recrutare a coloniștilor germani pentru Moldova și Valahia.....	65
4.4. Din Basarabia în Turcia	67
4.5. ...apoi în Valahia	69
4.6. ...și în Moldova.....	70
4.7. Bogați, mijlocași și săraci.....	72
5. Inițiative germane	73
5.1. Încercările nereușite ale consulului Eusebius Wedecke	74
5.2. Proiectul lui E. C. Walter.....	75
6. Coloniștii, o problemă politică?	77
6.1. Exagerările ultranaționaliste ale unui economist român	77
6.2. Dinspre partea germană: o idee marginală între multe altele.....	78
Dinastia străină și dialogul cultural româno-german	81
1. Tema	81
2. Ce înseamnă „dinastia străină”?	83
2.1. Relevanța analitică a expresiei	83
2.2. Cât de străine erau „dinastiile străine” din Europa de sud-est?	87
3. Cum a contribuit dinastia străină la schimbul cultural româno-german?	91
3.1. Zestrea culturală a regelui Carol I	91
3.2. Două discursuri: oficial și privat.....	98
3.3. Un exemplu: Carol I, dreptul de veto absolut și cultura politică modernă din România.....	99
3.4. Încă un exemplu: Alexandru Tzigara-Samurçaș și falsa supoziție a originii lui regale.....	105
O altfel de dinastie: fotografii Carrez – Hild – Makşay.....	111
1. Întemeietorul: Emille Carrez	111
2. Un continuator celebru: George Makşay	112
3. Makşay fiul.....	114

Potecile înguste ale toleranței

Un fel aparte de toleranță (organizarea comunităților catolică și evanghelică din Galați)	117
1. Scena și actorii	118
1.1. Portul care aduce fericirea.....	118
1.2. Presiunea numărului: catolici și protestanți	120
1.3. Purtători de cuvânt.....	123
2. Catolicii din Galați și noua lor biserică.....	124
2.1. Dorințe religioase în limbaj comercial	124
2.2. Intermezzo autohton: depozedări și compensații.....	129
2.3. Donații, recompense onorifice și gelozii politice	133
3. Organizarea comunității evanghelice din Galați	138
3.1. Cimitirul înainte de toate.....	138
3.2. ...apoi biserica	145
3.3. Victoria finală: școala	150
4. Concluzii: toleranță înăscută sau interese comerciale și politice?	152
Anexă: Protestanți înmormântați în zona evanghelică a cimitirului „Eternitatea” din Galați până în 1918.....	154

Scandal diplomatic și boicot social: căsătoria pitarului

Emanoil Constantin	157
1. Fiul de boier sedus	158
1.1. Cine era pitarul Emanoil Constantin?.....	158
1.2. O căsătorie scandaluoasă	159
2. Încheierea grăbită a unei scurte cariere consulare	161
2.1. Zvonuri și ipoteze.....	161
2.2. Cazul Schroeffel și ponoasele trase de consulul general	164
3. Mai presus de agitația faptelor	167

Conviețuire și identitate

Istoria ca discurs identitar. Cazul Timișoara	173
1. Explorând istoriile orașului	173
1.1. Imaginile asupra trecutului și construcția identitară multiplă.....	173
1.2. Contextele discursului istoriografic local	175
1.3. Oportunități bibliografice	177
2. Scurtă analiză cantitativă a producției istoriografice locale.....	180
2.1. Ritmul mediu al aparițiilor anuale și relevanța sa.....	180

2.2. Limbile istoriografiei.....	181
2.3. Migrația interlingvistică	184
3. Etnia istoriografiei	185
3.1. Johann Nepomuk Preyer și discursul identitar german	185
3.2. Armin Barát și istoriografia maghiară de expresie germană.....	186
3.3. Nicolae Ilieșiu și istoriografia românească a orașului.....	188
3.4. O piatră de încercare: prezentarea asediului din 1849.....	189
4. Scrieri istorice despre Timișoara (1850-2003)	194
În căutarea Banatului pierdut	211
1. Banatul călătorului vinovat	211
2. Banatul ca denumire.....	216
3. Banatul localnicilor	2169
Indice de personae.....	225

Cuvânt înainte

Una dintre direcțiile mele preferate de cercetare în cei douăzeci de ani de când funcționez ca cercetător științific și, în vremea din urmă, ca profesor în învățământul universitar a fost cea legată de problematica alterității. M-a interesat istoria străinilor, cea a minorităților etnice și confesionale, felul în care acestea au comunicat între ele sau au interacționat cu majoritatea și cu instituțiile statului. Multă vreme nu am simțit nevoia să-mi explic propriul interes pentru aceste teme. Absorbit de analiza documentelor și de efortul de reconstituire și interpretare, nu am dat prea mare importanță surselor și naturii acestui interes.

Conștientizarea resorturilor intime ale curiozității mele a survenit abia mai târziu și în mod treptat. „De ce mă ocup de aceste lucruri?” a devenit o întrebare pe care mi-o puneam din ce în ce mai frecvent. Cu trecerea timpului mi-am dat seama că răspunsul trebuie să-l caut nu doar în zona profesională, ci mai ales în cea personală. Am înțeles că, interogând ceea ce eu credeam a fi istoria străinilor sau a minorităților, încercam să dezleg, de fapt, enigmele propriei mele biografii. Interesul față de un subiect extern, îndepărtat în timp, pe care mă încăpățânam să îl tratez cu obiectivitate profesională, era în bună măsură o încercare disimulată de a mă înțelege pe mine însumi.

Acum știu că interesul meu față de istoria minorităților etnice și confesionale nu este deloc străin de nevoia de a-mi înțelege originile. Provin dintr-o familie mixtă româno-germană, mama mea fiind o urmașă a coloniștilor șvabi și catolici din secolul al XIX-lea, iar tatăl un român ortodox din Banat. Faptul că multe din studiile mele,

inclusiv dintre cele cuprinse în acest volum, se ocupă de acei șvabi sau de germanii din România, în general, nu este nicidecum o coincidență.

Același lucru se întâmplă cu tema străinilor, prezentă la rândul ei în multe din lucrările mele. Privind retrospectiv, îmi dau seama că multă vreme am împărtășit, într-un fel sau altul, statutul de străin. Din perioada școlii și până astăzi, adică aproape treizeci de ani, am locuit succesiv în șase orașe diferite, unul dintre ele fiind chiar în altă țară. Studiile, apoi urmărirea a ceea ce în mod obișnuit numim carieră profesională m-au purtat dintr-un loc în altul. De fiecare dată, în fiecare loc nou, eram un străin. Prin urmare, mă găseam în fața problemelor acceptării, integrării, adaptării, toleranței, alterității, probleme care mă obligau de fiecare dată să îmi redimensionez propria identitate. Confruntarea cu toate aceste probleme nu putea rămâne fără urmări asupra profesiei. Cu un soi de tiranie insidioasă, ele au pus stăpânire și pe o parte din preocupările mele academice.

Perspectiva mea asupra istoriei minorităților și asupra problematicei străinilor în general, ca și instrumentarul metodologic și conceptual pe care l-am utilizat a evoluat într-o manieră similară celei a conștientizării resurselor interesului meu față de această tematică. Primele cercetări pe care le-am făcut erau modeste încercări de reconstituire empirică, pornind de la documente și fără a mă îndepărta prea mult de acestea. Am inclus în acest volum un articol din acea perioadă a începuturilor, cel despre familia de fotografi Carrez-Hild-Makşay din Galați. Nu dădeam prea mare importanță, pe-atunci, aparatului conceptual și trăiam cu iluzia că istoricul trebuie, și poate, să redea faptele „așa cum s-au petrecut ele”. Teoretizarea și

interpretarea mi se păreau nu doar inutile, ci nocive și contraproductive. Mai târziu am înțeles cât de mult mă înșelam.

Am înțeles că mă înșelam pe măsură ce conștientizam faptul că cercetările pe care le făceam, la fel ca ale oricărui istoric, erau încărcate de subiectivitate. De la alegerea perspectivei asupra obiectului de studiu la selectarea metodelor de investigare, de la izolarea obiectului însuși al cercetării până la formularea ipotezelor, de la selectarea documentelor „relevante” la definirea „faptelor istorice” și identificarea relațiilor dintre ele, toate acestea depindeau de propria mea subiectivitate. Trecutul nu se lăsa reconstituit „așa cum a fost”, ci putea fi cuprins doar în funcție de opțiunile mele pentru una sau alta dintre metode sau față de o ipoteză sau alta.

Mi-am data seama că, din mulțimea de metode de cercetare posibile, nici una nu este infailibilă, așa cum am priceput că evitarea implicării ideologice este imposibilă: a ieși dintr-o ideologie înseamnă în mod inevitabil a îmbrățișa o alta. În consecință, am ajuns să cred că a scrie istorie înseamnă a selecta, iar a selecta presupune intervenția propriei subiectivități. Ceea ce credeam la început că este muncă de reconstituire, era mai degrabă o operație de imaginare. Odată ajuns la această concluzie, nu-mi mai rămâneau prea multe opțiuni. Trebuia să aleg între a imagina fără să fiu conștient de aceasta și a imagina cu bună știință. Am ales-o pe ultima. Preocupările mele de studiere a istoriografiei în ipostaza sa de componentă a discursului identitar – dintre care am selectat pentru acest volum eseul despre multiplele discursuri istoriografice din spațiul multicultural al Timișoarei – se datorează tocmai acestei opțiuni.

Cititorul va sesiza neuniformitatea studiilor cuprinse în acest volum și își va da seama că ele se află la nivele diferite de conceptualizare. Acest lucru se datorează faptului că ele au fost scrise în perioade diferite. Deși ordinea în care ele sunt așezate în volum nu

respectă ordinea cronologică a scrierii lor, fiecare dintre ele stă mărturie pentru o anumită etapă în care mă aflu, pe acel traseu al conștientizării caracterului inerent subiectiv al istoriei.

*

Am grupat cele opt studii din acest volum în trei secțiuni pornind de la un criteriu tematic. Fiecare secțiune are un „actor principal”, o temă – expusă explicit sau nu – în jurul căreia studiile gravitează.

În prima secțiune, cea despre „străini obișnuiți, străini exemplari”, tema o constituie rolul jucat de un grup sau altul în societatea adoptivă. Am exemplificat cazurile de „străini exemplari” cu profesorii germani din Iași din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu „dinastia străină” și cu familia de fotografi Carrez-Hild-Makşay. Toate aceste cazuri mă interesează sub aspectul rolului cultural pe care l-au jucat aparținătorii. Profesorii germani din Iași au fost purtătorii unui model cultural, cel german, care a fost preluat – nu doar prin ei, desigur, dar cu o substanțială contribuție din partea lor – de către români. Preluarea modelului herderian de înțelegere și explicare a identității, model apreciat astăzi de unii, criticat vehement de alții, li se datorează într-o anumită măsură. „Dinastia străină” mă interesează aici, de asemenea, pentru rolul ei de releu de transmitere a unui model cultural. De data aceasta este vorba de preluarea unui model de cultură politică, specific spațiului central-european în secolul al XIX-lea, conform căruia regele deține o mare putere de decizie în sistemul monarhiei constituționale. Regele Carol I a contribuit, prin impunerea dreptului de veto absolut și prin prestația sa politică, la implantarea aceluși model. În sfârșit, cazul familiei de fotografi din Galați își găsește locul în această secțiune datorită rolului jucat de membrii ei la dezvoltarea artei fotografice în România.

În cazul coloniștilor germani din Principatele române, pe care îi includ în categoria „străinilor obișnuiți”, nu mai este vorba de un rol cultural sau nu în primul rând despre așa ceva. El a avut mai degrabă un rol politic. Încercările de colonizare din prima jumătate și de la mijlocul secolului al XIX-lea au dat naștere la dezbateri politice, care au depășit cu mult epoca acelor încercări. Disputele dintre susținătorii și criticii colonizărilor s-au reflectat inclusiv la nivelul dezbaterilor parlamentare de mai târziu. Un rezultat al acelor dezbateri a fost includerea în Constituția României din 1866 a unui text prin care erau interzise colonizările.

În cea de-a doua secțiune, actorul principal îl constituie problema toleranței. Chestiunea este abordată deja într-un studiu din prima secțiune, în cel despre profesorii germani, acolo unde e vorba de interacțiunea acestora cu mediul autohton. Studiul despre organizarea comunităților catolică și evanghelică din Galați la mijlocul secolului al XIX-lea abordează frontal modul în care mediul autohton majoritar ortodox a reacționat față de acestea. Celălalt studiu, despre căsătoria unui boier moldovean cu o supusă austriacă, prezintă un caz de respingere socială. Amândouă, ca și studiul despre profesorii germani, reprezintă pentru mine argumente ale refuzului conceptului de toleranță ca ceva organic, înăscut și perpetuu. Dimpotrivă, toleranța se înfățișează ca o atitudine conjuncturală, ea are mai multe nivele de manifestare și grade diferite de intensitate. O comunitate poate fi intolerantă față de un anumit grup într-un anumit context, dar poate deveni tolerantă odată cu modificarea contextului, așa cum s-a întâmplat în cazul catolicilor și protestanților din Galați. Pe de altă parte, un anumit gen de toleranță nu are neapărat motivații de același gen. Uneori, cauzele manifestărilor de toleranță sau intoleranță față de anumite grupe confesionale nu sunt, oricât de paradoxal ar suna, de ordin religios. Ele pot ține de resorturi politice sau economice, așa

cum reiese din același studiu. De aici și concluzia că, departe de a fi o însușire organică, toleranța e o atitudine oportunistă.

Cea de-a treia secțiune grupează două eseuri dedicate unei zone de interferență culturală, Banatul, în care conceptul de „străin” își modifică radical semnificația. Într-o zonă în care conviețuiesc mai multe grupuri etnice sau confesionale de mărimi comparabile, străinul nu mai poate fi identificat cu minoritarul, din simplul motiv că minoritatea nu mai există. Raportarea grupurilor unul față de celălalt nu se mai face în conformitate cu binomul majoritate-minoritate. Într-un anume fel, fiecare grup își construiește propria identitate prin raportare la „străinătatea” (unii ar spune la „alteritatea”) celorlalte, dar în aceeași măsură se construiește o identitate comună. În această dublă construcție, imaginarea trecutului propriu și al trecutului comun joacă un rol capital, prin caracterul său legitimant.

Așadar, rolul străinilor, problema toleranței și construcția discursului identitar sunt personajele principale ale acestei cărți. Carte pe care mi-o asum ca rezultat al unui efort științific în aceeași măsură în care mă regăsesc în ea cu întrebările, convingerile și incertitudinile aventurii personale.

Străini obișnuiți, străini exemplari

Profesori germani în Iași primei jumătăți a secolului al XIX-lea

1. Tema

1.1. Un subiect literar... neglijat de istorici

Multă vreme, în discuțiile privind istoria modernizării societății românești a persistat ideea atotputerniciei modelului cultural francez. Ideea a fost prezentă înainte, dar mai cu seamă după ce, puțin înainte de 1900, Pompiliu Eliade și-a publicat lucrarea despre *Influența franceză asupra spiritului din principatele române*¹. S-a scris – să o recunoaștem, de multe ori foarte bine – despre tot ce era susceptibil a avea vreo legătură cu influența franceză: călători francezi prin țările române, tineri români care au studiat în Franța, circulația literaturii franceze în lumea românească, școlile franceze din Principate etc. Am ajuns astfel să cunoaștem în amănunt multe lucruri ce țin de modelul cultural francez, care, însă, nu a fost singular și care nu poate da seama, el singur, de totalitatea influențelor străine asupra societății românești în perioada modernizării. Cazurile în care s-a încercat studierea altor modele culturale sunt puține și – sunt sigur de acest lucru – tocmai acest dezechilibru în abordarea temelor de cercetare, această preferință pentru scotocirea unilaterală a trecutului, cu ochii îndreptați într-o singură direcție, spre Franța, a generat și explică prejudecata

¹ Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les origines. Etude sur l'état de la société roumaine, à l'époque des règnes Phanariotes*, Paris, Leroux, 1898, 436 p.

exclusivismului francez. Pentru a o ilustra, amintesc aici opinia lui Nicolae Cartoian, emisă într-un studiu din 1929, care, departe de a fi singura, e simptomatică în sensul arătat mai sus:

„Sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea constituie în istoria culturii românești o epocă de tranziție, în care germinează sămânța influenței franceze. Ajunsă la deplină înflorire către jumătatea secolului trecut, influența franceză transformă, în câteva decenii numai, toată structura societății noastre: cultură, organizare politică și administrativă, legislație, obiceiuri, costume”¹.

Acest fel de a explica lucrurile, făcând recurs la influența unui singur model cultural, ar trebui să pară neverosimil chiar și nespecialiștilor. El nu este doar reducăționist, nepermis de schematizant, ci de-a dreptul fals. Căci în fenomenul cultural complex, pe care îl numim modernizare, au jucat un rol important și alte modele, nu doar cel francez. Unul dintre ele a fost cel german. Asupra felului în care acesta s-a făcut simțit în spațiul românesc mă voi opri în cele ce urmează, pornind de la convingerea că el nu este încă suficient cunoscut și explicat.

Puține și sporadice, studiile despre impactul modelului cultural german asupra modernizării românești nu lipsesc totuși. Există chiar o interesantă încercare de sinteză, întreprinsă de către Fritz Valjavec². Asupra unora dintre posibilele aspecte ale temei – călători și studenți români în lumea germană, influențe ale gânditorilor germani asupra unor oameni de cultură din Principate etc. – s-au scris deja merituose studii. Altele, însă, și printre ele se numără problema

¹ Nicolae Cartoian, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în vol. *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățământ românesc*, București, 1929, p. 67.

² Fritz Valjavec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, vol. III-IV, München, 1958-1965.

profesorilor germani prezenți în lumea românească, au fost ignorate sau atinse cel mult tangențial în lucrări de ordin mai general¹. În aceste condiții, pare utilă abordarea subiectului, fie și fragmentar, căci mă voi limita aici doar la profesorii germani prezenți în capitala Moldovei.

Pentru unii dintre ei, destul de puțini, există deja studii biografice. Sunt cazurile juristului Christian Flechtenmacher și doctorului Jakob Czihak, pentru care, totuși, ocupația de profesor a fost marginală. Numele altora sunt cunoscute din diverse lucrări mai generale, în care au fost amintiți în treacăt. Alții vor fi evocați aici pentru întâia dată. Spre a-i identifica, a fost necesară cercetarea unor categorii diverse de documente, multe inedite, cuprinzând actele Ministerului Instrucțiunii Publice din Moldova, cele ale bisericilor catolică și protestantă din Iași, catagrafii ale supușilor străini din Moldova, corespondența consulatelor Austriei și Prusiei, ca și rapoartele ambasadurilor respectivi la Constantinopol.

1.2. Despre metodă

Restrâng tema acestei analize, din motive la care mă voi opri în continuare, la prima jumătate a secolului XIX, perioadă de început a modernizării. În veacul precedent, aparițiile educatorilor occidentali fuseseră episodice, ele constituind excepții pe fondul predominanței dascălilor greci. Lucrurile încep să ia altă formă abia către sfârșitul secolului XVIII. Contemporanii au observat schimbarea și au consemnat-o. Stefan Raicevich, de pildă, în *Observațiile* sale asupra Moldovei și Valahiei publicate la 1788, constata că

¹ În diferite lucrări privind istoria învățământului românesc. Excepție face noua lucrare a lui Horst Fassel, *Der deutsche Unterricht an der Universität Jassy*, Tübingen, 1993, care e un model de analiză sistematică, fie și într-un domeniu foarte limitat.

„educația copiilor de familie bună este încredințată acum unor profesori francezi și germani. Profesorul grec nu mai predă decât greaca literară”¹.

Pe la mijlocul perioadei care ne interesează aici, profesorul german ajunge atât de popular încât devine temă literară: eroul principal al romanului *Begebenheiten eines jungen Theologen in der Moldau und Griechenland*, publicat la Berlin, în 1826, de scriitorul Julius von Voß, este un german devenit educator al unui fiu de boier moldovean. Dar asupra acestui lucru s-a scris deja², încât nu mai e nevoie să insist aici. La cealaltă limită a perioadei noastre se petrece o altă schimbare, de data aceasta una de ordin legislativ: în 1851 a fost adoptat *Așezământul* privind instrucția publică în Moldova, care, transformând radical sistemul de organizare a învățământului, în special prin extinderea celui primar, își răsfrânge efectele și asupra situației profesorilor străini.

Ce i-a îndemnat pe profesorii germani să vină în Iași? Care a fost structura (profesională, socială) a grupului acestora? Cum s-au raportat la mediul autohton? Cum au fost primiți și ce efecte a avut prezența lor în capitala Moldovei? La aceste întrebări voi răspunde în continuare, adaptând subiectului o metodă sociologică. Voi încerca, prin analiza unor șiruri de fapte similare, să identific serii comportamentale, care să permită formularea unor concluzii credibile. Pe de altă parte, nu voi uita să privesc lucrurile în evoluția lor istorică.

¹ Stefan Raicevich, *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno a Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788.

² Horst Fassel, *Evenimentele anului 1821 într-un roman german din secolul al 19-lea*, în „Convorbiri literare”, 1974, nr. 4, p. 14-15; Klaus-Henning Schroeder, *Julius von Voß – Verfasser des ersten deutschen Rumänien-Romane*, în „Beiträge zur deutschen Kultur”, an. I, nr. 2, Freiburg, 1984, p. 57-61.

Pentru a evita eventuale confuzii legate de tema acestei analize, cred că e nevoie să mai aduc o ultimă precizare preliminară. Ceea ce intenționez să fac aici nu este nici analiza conținutului modelului cultural german, nici evidențierea acelor elemente care au fost preluate de români. Scopul meu este, din punct de vedere tematic, unul ceva mai modest, dar, din câte îmi dau seama, mai greu de atins. Interesul meu se îndreaptă, în primul rând, spre purtătorii acelui model cultural, așadar spre canalele prin care s-a produs preluarea lui. Prin urmare, studiul meu nu este o încercare de „istoria culturii” în sensul obișnuit al conceptului. El s-ar încadra, mai degrabă, în ceea ce numim „istorie socială”.

2. De ce-și doreau moldovenii profesori germani?

Pentru a înțelege cum au ajuns câteva zeci de germani să practice profesia de educator, dascăl sau profesor în capitala Moldovei, e util să cunoaștem atât interesul părții moldovenești de a-i avea aici, cât și motivațiile lor personale.

2.1. Un instrument privilegiat: limba germană

Interesul moldovenilor pentru învățarea limbii germane este o primă explicație a prezenței în Iași a multor profesori nemți. Dintr-un total de 40 de profesori germani, câți am reușit să identific pentru întreaga perioadă avută în atenție, opt au predat cu siguranță limba germană, patru ca dascăli particulari, ceilalți în învățământul public. Dar numărul lor trebuie să fi fost mult mai mare, incluzându-i cu siguranță pe cei menționați în documente sub denumirea de „Sprachlehrer” ori „Sprachmeister”, ca și o parte din cei ale căror discipline nu sunt specificate (14 persoane). Primul pe care documentele îl atestă ca profesor – particular – de limba germană este

Johann Baptist Gall, în 1812¹. Nu este exclus, însă, ca germana să se fi predat și mai devreme, în diferite case boierești, de acci „Sprachlehrer” evocați mai sus. Primul german pe care documentele îl menționează în această calitate este un anume Bornhaus, la 1802².

În școlile de stat, limba germană devine obiect de studiu începând cu anul 1830. Gheorghe Asachi, referendarul școlilor publice din Moldova, anunța în numărul din 4 mai 1830 al „Albinei românești” că, la proaspăt reorganizatul Gimnaziu Vasilian din Iași, alături de greacă, franceză și rusă, „se poate învăța privat limba germană”³. Introdusă ca materie extraordinară, germana devine mai târziu disciplină obligatorie de studiu, la Academia Mihăileană⁴. Același statut obligatoriu îl va avea și în școlile reale din Iași și Botoșani, odată cu reforma învățământului din 1850⁵.

La ce folosea limba germană? Înainte de toate, era socotită un instrument, un mijloc de acces la cultura occidentală. Un mare număr de tineri români o învață întâi acasă, pentru a putea pleca apoi mai departe, în lumea germană, spre a-și desăvârși studiile. Cu timpul, acest lucru, practicat inițial la nivel individual și ca inițiativă particulară, devine componentă a politicii școlare oficiale. În septembrie 1833, de exemplu, când Epitropia Școalelor pregătea trimiterea în Austria și în statele germane a primului grup de studenți bursieri, aceștia erau sfătuiți să-și însușească temeinic limba germană:

¹ Fritz Valjavec, *op. cit.*, vol. IV, p. 263.

² *Ibidem*, loc. cit.

³ „Albina românească”, nr. 33, 4 mai 1830.

⁴ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800–1864*, vol. II, București, 1892, p. 240.

⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 32.

„Fiindcă știința limbei germane se cere neapărat spre a urma cursul învățături în staturile Austriei, se vor îndeletnicii jăluitoarii cu învățarea acelei limbi până în primăvară”¹.

O părere ceva mai radicală, dar cu un pronunțat substrat politic, în privința foloaselor învățării limbii germane, avea să formuleze Costache Conachi. La 1837, când se căutau diverse soluții pentru modernizarea învățământului public, numitul propunea ca în școlile de stat literatura

„ să se învețe în limba acelei nații la care civilizația se vede în moral și în fapte, iar nu în spulberul ideilor; zic a unui neam pașnic și netulburător, care mi se pare a fi limba nemțească”².

Pentru Conachi, limba germană era limba conservatorismului, opusă francezei, considerată, în subtext, un vehicul de răspândire a ideilor revoluționare, iacobine.

Demn de semnalat, în acest context, este interesul autorităților școlare din Moldova de a se aduce din Germania personal calificat pentru predarea limbii germane. Ideea apare explicit în documentele vremii, de exemplu în anaforaua Epitropiei Școalelor către domn din 18 martie 1833, în care se recomanda aducerea la Academia Mihăileană, pentru elevii interni, a doi pedagogi străini, unul german și altul francez,

„cari tot-odată să poată fi de corepetitori ai clasului german și francez”³.

¹ *Ibidem*, vol. I, p. 245.

² Costache Conachi, *Scriseri alese*, ediție îngrijită de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, 1963, p. 299.

³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 245.

2.2. Neamțul bun la toate

Dorința localnicilor de a învăța limba germană nu este singurul motiv al dorinței de a aduce profesori germani în Iași. Erau căutați și pentru predarea altor limbi străine, ca și a altor discipline. Pe cinci dintre ei îi găsim predând franceza, alături de mai numeroșii profesori de origine franceză, pe un altul limba engleză, doi latina, în particular, dar și în școlile publice.

Profesorii de muzică erau căutați pentru a educa odraslele familiilor boierești. Muzica germană, dar nu numai aceasta, ci cea europeană în general, începe să fie din ce în ce mai gustată în Principatele pornite pe calea occidentalizării. Încă în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, Wilkinson, trecând prin Moldova, face observații despre „femeile care iubesc muzica germană și cântă la pian”¹. Nobilimea locală găzduiește cântăreți și instrumentiști apuseni, așa cum făcea în august 1832 spătarul Vasile Beldiman, bunăoară, în casele căruia a concertat cântăreața germană Dona Esse, acompaniată, între alții, de un anume Hefner, capelmaistru al muzicii militare din Moldova, de un Samuel Werner, profesor privat de muzică, și de un oarecare „Maer” (probabil Meier), germani cu toții². Nu mai puțin de șase profesori germani de muzică s-au aflat cu siguranță în Iași în perioada care ne interesează aici. Și în acest caz, însă, numărul lor trebuie să fi fost mai mare, căci persoanele amintite de documente sub denumirea de „guvernantă” se vor fi ocupat, fără îndoială, și cu educația muzicală.

Interesul autorităților școlare de a aduce profesori străini în învățământul de stat aflat în plină organizare a fost cu atât mai mare cu cât în țară lipseau ori erau foarte rare persoanele specializate.

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, Editura Eminescu, București, 1981, p. 472.

² „Albina românească”, Iași, nr. 20, 4 septembrie 1832.

Putem vorbi, în acest sens, de o veritabilă „politică de cadre”, de atragere a profesorilor străini. S-a observat deja că, deși salariile în învățământul public nu erau stabilite pe criterii riguroase, profesorii străini erau, de regulă, mai bine remunerați decât cei autohtoni¹. În ședințele Epitropiei Școalelor se vorbește în mod repetat despre necesitatea aducerii unor pedagogi și profesori din Apus, din lumea germană mai ales. Rezultatele acestei politici nu întârzie să apară. În 1835 – așadar, la începutul funcționării Academiei Mihăilene – la Școala începătoare, la Gimnaziu și la Academie predau nu mai puțin de cinci profesori germani: Josef Adler, Gustav Freiwald, Christian Flechtenmacher, Johann Müller și Ernst Tholhausen². Pentru întreaga perioadă, îi găsim predând, în afară de limbi străine și muzică, discipline despre care am amintit mai devreme, matematici, filosofie, drept, istorie naturală, desen și pictură, arhitectură și chiar lucrări practice.

2.3. Dincolo de persoane și limbă: modelul școlar german

Atragerea unor oameni calificați din spațiul german se petrece pe fondul unei politici școlare mai largi, care are drept scop instituționalizarea învățământului după model german. Ea își găsește analogii în celălalt principat românesc, dar și în alte părți din Sud-Estul Europei. În Serbia, odată cu debutul, în 1838, al așa-numitului „regim constituționalist”, se urmărește, în paralel cu preluarea modelului austriac de organizare școlară, aducerea de „oameni capabili” din Germania, pentru a preda obiecte filosofice la proaspăt

¹ Gabriel Bădărău, *Academia Mihăileană (1835-1848)*, Iași, Editura Junimea, 1987, p. 61.

² Mihai Bordeianu, *Date noi privitoare la istoria învățământului românesc*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”*, Iași, tom. XIV, 1977, p. 330-331.

înființatul gimnaziu din Belgrad¹. Aceeași politică e adoptată în Grecia, după instaurarea, la 1832, a dinastiei de Wittelsbach².

Românii se înscriu în acest curent general. S-a observat deja³ că școlile normale românești din epocă erau concepute după modelul celor austriece. Gheorghe Asachi, unul dintre principalii responsabili ai învățământului din Moldova, o recunoaște explicit. Într-un raport asupra situației învățământului public, el arăta că, la 1828, când s-a reorganizat Școala Vasiliană din Iași, din cele două clase ale ciclului începător, una, cea elementară, era organizată „după sistema lui Lancaster”, iar cealaltă „după cel normal din Austria”⁴.

La Academia Mihăileană, înființată în 1835, se observă aceleași tentative. În 1841, bunăoară, Petru Câmpeanu, profesor la amintita instituție, solicită un concediu de două luni, urmând

„a merge în Germania spre a vedea realnica organizație a institutelor publice de educație și învățatură”⁵.

Câțiva ani mai târziu, la 1843, când dezbaterile asupra reorganizării Academiei Mihăilene erau în plină desfășurare, principele Mihail Sturdza solicită, în legătură cu această chestiune, opinia lui Johann Ferdinand Neigebaur, jurist german și consul general al Prusiei la Iași. Sfaturile sale sunt urmate în privința introducerii limbii elene ca disciplină obligatorie („precum în colegiile din Germania”), sistemul predării istoriei („care se întrebuițează și în alte mai multe

¹ Milenko Karanovich, *Higher education in Serbia during the Constitutionalist Regime 1838-1858*, în „Balkan Studies”, vol. 28, nr. 1, Thessaloniki, 1987, p. 138-139.

² Fritz Valjavec, *op. cit.*, vol. IV, p. 144-147.

³ *Ibidem*, vol. IV, p. 47.

⁴ Gheorghe Asachi, *Expoziția stărei învățăturilor publice în Moldova dela a lor restatornicire 1828 până la anul 1843 și un proiect pentru a lor reformă*, Iași, 1845, p. 1-4.

⁵ Gheorghe Ungureanu, *Învățământul juridic în Academia Mihăileană*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, Iași, 1936, p. 362.

gimnazii ale Prusiei”) și ierarhizării rangurilor profesorilor („după pilda urmată în Prusia și Austria”)¹.

Ceva mai târziu, în 1851, prin *Așezământul pentru organizarea învățăturilor publice în Principatul Moldovei*, se crează școli reale de cinci ani, după modelul așa-numitelor „Bürgerschule” sau „Realschule”, care funcționau încă din deceniul al treilea în statele germane și cărora li s-a dat o organizare uniformă în 1832².

Față de manualele școlare germane, folosite în original, în traduceri sau în adaptări, se arată o preferință crescândă de-a lungul întregii perioade. Se ajunge chiar, odată cu *Regulamentul școlar* din 1850, să se stipuleze că manualele didactice „se vor traduce după cărți uzitate în Prusia”³. Diferite alte materiale didactice au fost comandate și cumpărate, în această perioadă, din lumea germană⁴.

Toate cele arătate până aici explică interesele multiple ale părții moldovene de a avea profesori germani. Ele nu dau seamă, însă, decât în mică măsură, de motivele care i-au îndemnat pe aceștia din urmă

¹ Pentru rolul lui Neigebaur în organizarea învățământului din Moldova: J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1848, p. 225-226; D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1847; Fritz Valjavec, *op. cit.*, vol. IV, p. 57; Gabriel Bădăraș, *op. cit.*, p. 145-146.

² Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 29. Pentru școlile reale din Germania și modul de receptare a lor în mediul românesc: Ioan Bogdan, *Raport asupra școalelor secundare din Germania*, București, 1886, p. 204-205.

³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. III, p. 29.

⁴ În noiembrie 1838, Comitetul academic propunea Epitropicii Școalelor cumpărarea de abecedare germane „din cele tipărite în Austria”, cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol II, p. 56. La aceeași dată, principele Sturdza aproba cumpărarea de cărți și instrumente de fizică de la Viena și Paris, în valoare de 30 000 lei, cf. Gabriel Bădăraș, *op. cit.*, p. 120. Doctorul Czihak, vizitând în 1840 Societatea Agronomică din Viena, comandă acolo zece modele de mașini agricole pentru Școala de Arte și Meșteșuguri din Iași, cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 167. Profesorul Fieweger de la Academia Mihăileană, care călătorește în 1850 la Berlin, este însărcinat să aducă de acolo cărți pentru Academie și anuare ale învățământului german în valoare de 226 galbeni, cf. C. I. Andreescu, *Istoricul Liceului Național din Iași (1853-1935)*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul național*, p. 147. Exemplele ar putea continua.

să-și părăsească locurile de origine spre a veni în capitala Moldovei. Voi încerca să lămuresc în continuare această problemă.

3. Ce căutau profesorii germani în Iași?

Într-o clasificare cât se poate de generală, distingem trei categorii de germani care practicau meseria de profesor în capitala Moldovei: cei invitați fie de particulari, fie de instituțiile publice de învățământ, cei veniți din proprie inițiativă, cu scopul de a-și găsi aici o slujbă educativă și, în sfârșit, cei ajunși în Iași pentru a profesa alte meserii, dar care o practică și pe cea de profesor.

3.1. Cei chemați

Friedrich Schmidt, un tânăr german din Mecklenburg, a fost chemat în 1803 de principele Alexandru Moruzi pentru a se ocupa de educația celor doi fii ai săi¹. În 1814, baronul Kreuchely-Schwerdtberg este adus la Iași de către principele Scarlat Callimah, pentru a-l educa pe fiul acestuia, Alexandru². Alții au fost aduși pentru a educa tinerii și copiii din casele boierilor, precum Elena Teuber din Viena, invitată în casa vornicului Mihail Sturdza, viitorul domn³.

Cei mai mulți din această categorie au venit în Iași invitați de autoritățile școlare moldovene. În toamna anului 1834, Johann Müller, pictor din Viena, dă curs invitației, formulată la recomandarea lui Mihail Sturdza, de a predă „desenul și zugrăvitura istorică” la

¹ Ștefan Lemny, *Știri despre români într-o publicație iluministă „Berlinische Monatsschrift”, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, tom. XXII/2, 1985, p. 750.*

² Nicolae Iorga, *Prefață la Hurmuzaki, Documente*, vol. X, București, 1897, p. LIII-LIV; Arh. St. București, Microfilme RDG, rola 46, cadrul 354 (după Zentrales Staatsarchiv Merseburg, Hist. Abt. II, 241, nr. 274, Acta des Ministeriums der auswärtigen Angelegenheiten betr. d. Preußischen Consulate in der Moldau und Walachei, 1825-1834).

³ Eugen Lovinescu, *Gheorghe Asachi*, București, 1927, p. 39-40.

Academia Mihăileană¹. În același an, Ernst Tholhausen din Frankfurt am Main, care se afla în relații cu Societatea de medici și Naturaliști din Iași, este chemat să preia conducerea internatului Academiei². Prin astfel de invitații-contract vor sosi mai târziu și alte persoane. Mai amintesc aici doar cazul „politehnicului” Gustav Hoffman și al soției sale, angajați în 1836 ca instructori pentru lucrări practice la proaspăt înființata Școală de Fete din Iași³.

3.2. În căutarea unei slujbe

Un grup numeros este acela al persoanelor venite din proprie inițiativă în Moldova și care caută aici o slujbă de profesor, mai ales pe la casele boierilor sau prin pensionatele particulare. E locul să arăt că, pentru istoric, acest domeniu al învățământului particular este greu controlabil, din lipsa surselor, cel puțin pentru perioada dinainte de anul 1842. În acel an, învățământul privat intră sub controlul Epitropiei Școalelor, ceea ce însemna că, pentru a-și putea exercita îndeletnicirea, profesorii particulari trebuiau să obțină încuviințarea amintitei instituții. Așadar, îi cunoaștem mai bine pe profesorii particulari sosiți după 1842, căci cererile lor adresate Epitropiei Școalelor se păstrează încă în arhiva Ministerului Instrucțiunii⁴. Există, totuși, câteva știri despre asemenea persoane și înainte de data amintită. La 1834, bunăoară, un Samuel Werner vine din Transilvania,

¹ „Buletin Foaie Oficială”, Iași, an. II, 1834, p. 374; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 277; C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 51, 232.

² C. A. Kuch, *Moldanisch-walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig, 1844, p. 106-107; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 267; V. Rășcanu, G. Năstase, D. Ciurea, E. Ciurea, *Istoricul „Societății de medici și naturaliști din Iași” (1853-1935)*, București, 1961, p. 12.

³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 299.

⁴ Arh. St. București, Fond Ministerul Instrucțiunii. Moldova.

din Leschkirch, pentru a da lecții de chitară în Iași¹. Patru ani mai târziu, un Leopold Krüger, „maître de langues allemande, française et anglaise, nouvellement arrivé dans cette ville”, își oferea serviciile unei familii boierești².

Pentru perioada de după 1842, cum am anunțat deja, documentele semnalează o mulțime de cazuri de profesori veniți în Iași spre a-și găsi o slujbă. Voi enumera câteva. În aprilie 1842, Epitropia Școalelor aprobă cererea Ameliei Weibel de a deschide „un maison d’éducation pour les demoiselles”, în care urmau să se predea limbile română, franceză și germană, istoria veche și modernă, religia, muzica, desenul „et tous les ouvrages de femme”³. Un alt profesor, Paul Körnbach, cere în august 1842 un atestat pentru a putea preda limbi străine. Cererea i se aprobă⁴. În același an sosește la Iași și este luat „crescător” în casa marelui logofăt Lupu Balș și în cea a postelnicului Vasile Pogor un absolvent al Universității din München, filologul Anton Frei. Trei ani mai târziu, acesta își va deschide propriul lui pension⁵. Alți doi germani, Adolf Berg din Possen și Hermann Stern din Bavaria, vin în 1845 la Iași, unde încep să profeseze ca învățători – „Lehrer” –, fără să știm în ce case⁶.

3.3 Câteva explicații posibile

Motivele personale, intime, care i-au îndemnat pe cei mai sus amintiți să-și părăsească patria pentru a veni în Moldova, se lasă greu

¹ D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947, p. 148. Fritz Valjavec, *op. cit.*, vol. III, p. 361.

² George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Nagard, 1980, p. 197.

³ Arh. St. București, Fond Ministerul Instrucțiunii. Moldova, dos. 189/1842, f. 1-2.

⁴ Loc. cit., fondul cit., dos. 179/1842, f.1.

⁵ Loc. cit., fondul cit., dos. 182/1845, f. 1, 4-5.

⁶ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 1384/1845, f. 1 și 9.

descifrate. A spune că veneau aici pentru a căuta o soartă mai bună decât cea care li se oferea acasă ar fi un răspuns logic, dar mult prea general, lipsit de un conținut precis. Și pentru că documentele nu ne oferă decât extrem de puține și foarte vagi informații în legătură cu această problemă, voi căuta răspunsurile în altă parte. În acest scop, o scurtă privire asupra sistemului german de învățământ și asupra condiției profesorilor de acolo poate fi binevenită. În lipsa unor informații concrete și exacte referitoare la cazurile noastre, va trebui să ne mulțumim cu aflarea cauzelor probabile ale emigrării profesorilor germani și, prin deducție, ale prezenței în Iași a unora dintre ei.

Ne-am pripi dacă am pune emigrarea profesorilor germani pe seama lipsei locurilor de muncă în spațiul de origine. Este adevărat că multe persoane care aveau studii universitare sau de specialitate și doreau să profeseze în învățământ nu erau absorbite de acest sistem. Dar cauza nu constă în lipsa posturilor, dimpotrivă, de-a lungul perioadei pe care o am în atenție, ba chiar pe parcursul întregului secol al XIX-lea, a existat o nevoie acută de personal calificat în învățământul german. Explicațiile trebuie căutate în altă parte și ele sunt diferite, în funcție de nivelul școlilor (primare, gimnaziale etc.)¹. Accesul în categoria profesorilor gimnaziali – gimnaziul fiind treapta cea mai înaltă a învățământului preuniversitar, iar absolvirea acestuia, o condiție pentru accesul la studiile universitare – era strict reglementat. În Prusia, de exemplu, o lege din 1810, inspirată de ministrul cultelor Wilhelm von Humboldt, introducea un examen obligatoriu, denumit „examen pro facultate docendi”, pentru posesorii de studii universitare candidați la obținerea unui post de profesor gimnazial. Considerat deosebit de dificil, examenul consta în

¹ Aceste lămuriri se întemeiază mai ales pe cartea lui Rainer Bölling, *Sozialgeschichte der deutschen Lehrer. Ein Überblick von 1800 bis zur Gegenwart*, Göttingen, 1983.

probe scrise și orale la limbile greacă și latină, la istorie și matematică, acestora adăugându-li-se, începând cu anul 1824, teologia și filosofia. Procentul celor care treceau cu bine era destul de scăzut: între anii 1810 și 1815, de exemplu, din 39 de candidați au reușit doar 7. Proporția avea să se păstreze scăzută, așa încât doar un număr relativ mic de persoane au putut avea acces la posturile gimnaziale, care, rămase vacante, erau ocupate provizoriu de preoți. În perioada 1839–1863, media anuală de ocupare a posturilor gimnaziale în Prusia a fost sub o sută de persoane. Exemplul Prusiei a fost urmat și de alte state germane: Saxonia, Hessa, Baden etc. În Bavaria, un asemenea examen exista încă din 1809, aici adăugându-se favorizarea preoților la titularizarea pe posturi gimnaziale, în timp ce în Würtemberg calitatea de profesor gimnazial era condiționată prin lege de aceea de preot. Cei neadmiși la examen își puteau găsi o îndeletnicire la nivelele inferioare ale învățământului. E posibil, totodată, ca din această categorie reziduală să fi provenit și unii dintre cei care găseau o soluție în emigrare. Dacă ar fi să tragem o concluzie asupra calității profesorilor germani din Iași, pornind de la constatarea de mai sus, aceasta nu ar fi deloc măgulitoare.

În cazul învățământului primar și mediu german, care se desfășura în așa-numitele „Volksschule” (școli populare), situația era diferită. Accesul la condiția de profesor de școală populară era mult mai ușor. În prima parte a perioadei noastre, acesta le era deschis și celor fără o pregătire specială: negustori, meșteri, ofițeri etc. Seminarile pentru pregătirea cadrelor destinate acestui nivel erau rare și abia din anul 1826, în Prusia, absolvenții unor astfel de așezăminte încep să fie preferați la intrarea în serviciul școlar, în comparație cu ne-seminariștii. În regatul Saxoniei, în schimb, ocuparea unui post de profesor de „Volksschule” era condiționată, începând din 1835, de absolvirea celor trei ani de seminar. În pofida acestui lucru, media

seminariștilor pe întreaga Germanie nu depășea, către 1850, jumătate din numărul dascălilor din școlile populare.

Pe de altă parte, pe cât de ușor era accesul la poziția de dascăl, pe-atât de grea era viața celor care o împărtășeau. Majoritatea activau în mediul rural (83% în Prusia, la 1820). Absolvenții seminariilor se aflau în primii trei ani de după încheierea studiilor la dispoziția autorităților teritoriale, care, dată fiind nevoia de cadre specializate, îi repartizau în posturi prea puțin râvnite, pe la școlile satești. Pe de altă parte, între obligațiile acestor profesori se aflau unele împovărătoare ori degradante, greu de acceptat: datorau supunere absolută preotului comunității, care avea puterea să hotărască nu numai în probleme legate de învățământ, dar și în privința vieții personale a profesorului, trebuiau să îndeplinească slujba de cantor sau organist, să îngrijească de curățenia în biserică și în jur, să întrețină clopotele, să facă focul etc. Peste toate acestea, salariul era foarte mic, media situându-se în jurul sumei de 150 taleri anual (față de 200-260 taleri, cât câștiga un jandarm). A căuta alternative la această existență deloc ademenitoare pare să fi fost pentru profesorii sau candidații din această categorie un lucru de la sine înțeles.

Acestor posibile motive de emigrare li se adaugă speranța unor venituri mai consistente. Despre ele voi vorbi ceva mai încolo. E suficient să arăt aici că veniturile suplimentare pe care le obținea un preot german în Iași din lecții particulare pe la diferite case, în sumă de 150 guldeni anual, erau cu mult mai mari decât salariul mediu al profesorilor de „Volksschule” din Germania (150 taleri) și comparabile cu cele ale titularilor de posturi gimnaziale (cca. 500-600 taleri anual).

Cele arătate mai sus pot explica venirea în Moldova a persoanelor care aveau studii de specialitate, însă ele nu sunt decât în mică măsură valabile pentru cei care nu aveau asemenea studii. Dintre

germanii ocupați cu o activitate educativă în Iași, majoritatea erau în această din urmă situație. Pentru ei, cauzele venirii în capitala Moldovei trebuie să fi fost foarte diverse. Unele le aflăm din documente, pe altele putem încerca să le deducem. Lucrurile par mai simple în cazul femeilor. Știm că în Germania, unde femeilor începuse să li se facă loc în sistemul învățământului public în calitate de instructoare pentru cusut sau pentru alte îndeletniciri practice, le-a fost interzis, până la primul război mondial, să se căsătorească. Cine îndrăznea, totuși, să o facă, era exclusă fără întârziere din învățământ. În Moldova, în schimb, nu exista această constrângere, nici în învățământul public – unde întâlnim, de exemplu, o doamnă Hoffman, profesoară la Școala de Fete din Iași, căsătorită cu „politehnicul” Hoffman, la rândul său profesor –, nici în cel privat (unde o aflăm pe Elena Teuber, căsătorită cu Gheorghe Asachi).

3.4. Militarii reciclați și cazul lui Carl August Kuch

Un caz interesant, despre care documentele ne oferă unele informații, este cel al lui Carl August Kuch. Originar din Breslau, oraș situat în Silezia prusiană, Kuch a făcut studii juridice. Nu le-a terminat, căci, rămas orfan și silit de precaritatea mijloacelor materiale, a trebuit să intre, în 1830, în armata teritorială din Silezia, cu rangul de locotenent¹. Pe neașteptate, la începutul anului 1832, solicită concediu nelimitat pentru a pleca în străinătate. Ajunge la Odesa, apoi, în primăvara aceluiași an, la Iași, unde începe să predea limbi străine în diferite case boierești. Găsește apoi o slujbă „de profesor la boierul moldovean Beldiman”² (probabil la spătarul Vasile Beldiman, amintit ceva mai devreme, pentru feciorii săi Vasile și

¹ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 257.

² Loc. cit, r. 46, c. 514.

Alexandru). Se căsătorește un an mai târziu cu fiica unui profesor francez din Iași, Chefneaux¹, cu care va avea doi copii². „Nu pare să aibă ceva avere”, observă un contemporan³, care ne ajută, astfel, să explicăm decizia lui Kuch de a-și căuta norocul în străinătate. Ea este legată atât de lipsa sa de avere, cât și de statutul său de ofițer, destul de greu de suportat.

Pentru a înțelege mai bine lucrurile, sunt tentat să dau cuvântul unui contemporan și compatriot al lui Kuch, memorialistul Otto von Corvin:

„Soarta unui locotenent este tristă, dacă nu are avere, iar dacă are, nu devine ofițer sau nu rămâne prea mult. Alți funcționari, deși nu sunt mai bine plătiți, o duc mult mai bine. Ei nu se întind mai mult decât le permite pătura, ci trăiesc pe măsura mijloacelor. Tot ce li se cere este să-și facă datoria în mod conștiincios și cu atenție în slujbele pe care le au. Nimeni nu găsește scandalos faptul că soția unui astfel de funcționar inferior caută să câștige ceva printr-o muncă decentă. La un ofițer, însă, nu poate fi vorba de așa ceva. Soția sa este *doamna ofițer* și trebuie să se supună regulilor castei din care face parte soțul ei. Dar acest lucru nu e posibil atunci când ai un salariu limitat, așa încât guvernul și-a luat dreptul de a-și da acordul atunci când un ofițer vrea să se căsătorească. O căsătorie fără obținerea acestui acord nu este valabilă. Dar încuviințarea depinde de mai multe condiții. Perechea candidată la căsătorie trebuie să probeze că deține un capital care să îi aducă, în afară de leafa de ofițer, un venit anual de 12 000 de taleri. În cazul căpitanilor, nu mai e obligatorie dovedirea averii. Astfel, dacă un locotenent fără avere vrea să se însoare, trebuie să aștepte până e înaintat la gradul de căpitan. În vremuri de pace, însă, înaintările în

¹ Arh. St. Iași, Fond Stare Civilă, Biserica protestantă, Căsătorii, dos. 618, p. 32.

² Loc. cit., Fond Stare Civilă, Biserica Protestantă, Nașteri, dos. 615, nr. 191 și 211.

³ Timoni, agentul Austriei la București, către Ambasada Prusiei la Constantinopol, 26 aprilie 1833. Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 46, c. 514-515.

rang la ofițerilor se fac îngrozitor de rar. Locotenenți cu părul cărunt nu erau o raritate, iar unii purtau pe piept distincția crucii de aur. Când ajungeau, în sfârșit, să-și poată permite să întrețină o soție, trupurile lor erau ruinate de oboseală, care este în vremuri de pace mai grea decât în vreme de război, și aveau nevoie mai degrabă de o îngrijitoare decât de o soție. Cei mai frumoși ani ai unui bărbat treceau în singurătate și majoritatea ofițerilor trebuiau să se abțină de la fericirea vieții de familie”¹.

Aici trebuie căutate motivele pentru care Kuch a preferat să renunțe la viața de ofițer, pentru a veni în Moldova, unde, dacă la început a trebuit să trăiască modest, din lecții de limbi străine, a putut cel puțin să-și întemeieze o familie. Va ajunge în scurt timp consul al Prusiei la Iași și va rămâne în această funcție timp de un deceniu².

Cazul lui Kuch nu este singular. Adolf von Diezelski-Rode, născut în 1919 la Stralsund, în Pomerania, devine profesor particular la Iași în 1844, după mai bine de șapte ani de serviciu militar într-un regiment de infanterie din Prusia, unde a obținut gradul de locotenent³. Un Böhlert, și el profesor particular („Privatlehrer”) la Iași prin anii 1843-1845, fusese cadet în armata austriacă, într-un regiment secuiesc de graniță din Transilvania⁴. Păstrând precauțiile de rigoare, putem vorbi totuși de o serie comportamentală, cea a foștilor militari germani care devin profesori în Moldova.

¹ Otto von Corvin, *Ein Leben voller Abenteuer*, ediție îngrijită de H. Wendel, vol. I, Frankfurt am Main, 1924, p. 136-137.

² Pentru activitatea sa consulară: Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Încercări și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 62-70.

³ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 754-755.

⁴ Loc. cit., r. 47/II, c. 616.

3.5. Profesoratul ca ocupație marginală

Dintre germanii veniți cu alte treburi în Iași, dar care, în paralel sau după o vreme încep să presteze și o activitate educativă, distingem, mai întâi, grupul pastorelor protestanți. Primul, în ordine cronologică, a fost Harte, originar din Rathenow, în Brandenburg. Se căsătorise în Transilvania și a fost numit, în 1809, pastor al bisericii evanghelice din Iași. Membrii comunității sale fiind destul de puțini și salariul pe măsură, Harte a căutat să-și sporească venitul „alergând de dimineața până seara după lecții” pe la diferite familii din capitala Moldovei¹. În 1826 i-a urmat Daniel Roth, originar din Sibiu. A predat și acesta lecții private, de muzică mai ales². Din relatările memorialistului Radu Rosetti aflăm că pastorul Roth a fost profesor în casa bunicului său, hatmanul Răducanu Rosetti, pentru cei patru fii ai săi³. Mai mult – fapt relevant pentru tema noastră –, a încercat să înființeze o școală protestantă, fără succes însă. Cel care a reușit acest lucru a fost succesorul lui Roth, pastorul Christian Holzschuher⁴. Însă școala înființată de Holzschuher la Iași în anul 1839 a funcționat, cel puțin la început, cu supărătoare întreruperi, fapt ce l-a determinat pe consulul general prusian Johann Ferdinand Neigebaur să reclame, în 1843, că

„din lipsă de fonduri, copiii prusienilor și ai celor din statele Confederației germane de confesiune evanghelică nu mai au școală germană”⁵.

¹ Nicolae Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. LVI.

² Karl Kurt Klein, *Zur Lebensgeschichte Daniel Roths*, în „Korespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, tom. XLVII, 1924, nr. 7-10, p. 65-66.

³ Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, *Ce-am auzit de la alții*, Iași, s.a., p. 53 și 86.

⁴ Willibald Stefan Teutschlaender, *Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien*, București, 1891, p. 198.

⁵ Arh. St. București, Fond Ministerul Instrucțiunii. Moldova, dos. 213/1842, f. 14.

În același an se reînființează școala protestantă germană, însă scopului inițial, acela de a instrui copiii germanilor din Iași, i se adaugă unul nou.

Încă de la 1839, doi misionari scoțieni întreprind o călătorie în Orient, trimiși fiind de „Comitetul pentru convertirea evreilor la creștinism” instituit de Congresul general al Bisericii presbiteriene din Scoția. În urma călătoriei, care îi poartă pe cei doi și prin Principatele române, Biserica presbiteriană trimite, în 1842, doi misionari statornici la Iași, pe reverendul Daniel Edward și pe Hermann Philipp¹. Cu sprijinul consulului general Neigebaur, Hermann Philipp reînființează în 1843, pe lângă biserica protestantă din Iași, școala germană, în care se predă

„limba nemțesă și cea românească cu gramaticile lor, geografia, matematica și istoria”².

Întemeietorii școlii urmăreau să atragă acolo și copii ai evreilor din Iași, pentru a fi apoi convertiți. Acesta era scopul de care aminteam mai sus. Acțiunea, însă, nu a avut prea mult succes, după cum arată documentele epocii³. Chiar și așa, școala a continuat să funcționeze.

Au existat și alți germani veniți în Iași cu alte treburi și cărora, făcându-și un bun renume prin munca și talentul lor, autoritățile școlare locale le-au încredințat predarea în școlile publice a unor

¹ Alexandru Lapedatu, *Doi misionari scoțieni în Țările Române acum o sută de ani*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria a III-a, tom. XV, 1934, p. 175-218.

² Arh. St. București, Fond Ministerul Instrucțiunii. Moldova, dos. 361/1842, f. 1. În mod eronat, V. A. Urechia scria că școala aceasta nu a fost înființată (*op. cit.*, vol. II, p. 247).

³ În iunie 1844, de exemplu, consulul general Neigebaur se plângea marelui vornic Alexandru Balș, șeful Departamentului Cultelor, că rabinul comunității evreiești din Iași interzice evreilor, sub amenințarea excomunicării și blestemului, să-și trimită copiii la școala protestantă. Arh. St. București, fondul citat, dos. 361/1842, f.1.

discipline legate, într-un fel sau altul, de profesia lor „de bază”. Legistului Christian Flechtenmacher, transilvănean cu studii juridice la Viena, venit încă din 1813 în Moldova, unde a devenit jurist oficial al statului, i se încredințează un curs de drept privat românesc la Gimnaziul Vasilian în 1830¹, apoi un curs de legi la Academia Mihăileană în 1836². Tot el a mai predat, la aceleași instituții, limbile germană și latină. Arhitectul Gustav Freiwald, fiu al lui Johann Freiwald (care a fost, la rândul său, un destul de activ inginer și arhitect în ambele principate), a fost în anii 1835-1836 profesor de arhitectură, geometrie și desen la Academia Mihăileană³. Jakob Czihak, originar din Aschaffenburg în Bavaria, venit în 1825 în Moldova, unde are o lungă carieră medicală și științifică, predă un curs de istorie naturală la aceeași Academie⁴. Avem și un caz ceva mai curios, al medicului Moritz Löffler, pe care documentele îl semnalează încă pe la 1830 în Iași⁵. Acesta avansează în cariera medicală până la rangul de „doctor al Magistratului și al Poliției din Iași”⁶, dar i se dă la Academia Mihăileană, între anii 1838 și 1842, un curs de ... „meșteșugul zugrăviei”⁷. Și-a neglijat, se pare, această a doua preocupare în favoarea primeia, cea de medic, din moment ce Epitropia Școalelor constata, în septembrie 1841, că la clasa sa sunt

¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 147 și 150; C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 229.

² Gheorghe Ungureanu, *Jurisconsultul Christian Flechtenmacher*, Iași, 1931, 36 p.; Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, Seria a III-a, tom. I, p. 237-245.

³ Mihai Bordeianu, *op. cit.*, p. 330-331; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol I, p. 296; Viorica Malcopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecților Freywald*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria „Artă plastică”, București, tom XI, 1964, nr. 2, p. 325-334.

⁴ C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 88 și 232.

⁵ C. Sion, *Arbondologia Moldovei*, București, 1973, p. 153.

⁶ „Foaie satească”, Iași, an. XII, 1850, p. 232.

⁷ Gabriel Bădăraș, *op. cit.*, p. 181.

puțini elevi „și nici c-au văzut până acum rezultatul dorit”. Clasa este reorganizată, iar Moritz Löffler își dă demisia¹.

Ocupație marginală pentru toți cei amintiți în această categorie, profesoratul a fost pentru unii o datorie misionară și civilizatoare, în vreme ce pentru alții era o problemă de prestigiu sau o sursă suplimentară de venit.

4. Anatomia grupului

Până aici am descris împrejurările venirii în capitala Moldovei a unui număr relativ mare de profesori germani. În cele ce urmează, voi schița structura acestui grup, prin explicarea a trei componente: profesională (gradul de pregătire), instituțională (locul și modul în care își desfășoară activitatea) și cea materială (veniturile aduse de slujba de profesor).

4.1. Cât de învățați erau profesorii germani

Pentru mulți dintre ei lipsesc informațiile legate de studii în general, de pregătirea profesională în special. Alteori știrile sunt contradictorii, precum în cazul lui Anton Frei, profesor și proprietar de pension. Autoritățile îl numesc „doctorul Frei”², în timp ce el, în actele pe care le redactează, semnează simplu „Anton Frei”, adăugând uneori titlul de „filolog”. Este sigur că a studiat filologia la Universitatea din München³, însă nu pare probabil să fi obținut doctoratul. În orice caz, numele său nu apare în lista disertațiilor ținute la universitățile germane⁴.

¹ C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 100.

² Arh. St. București, Fond Ministerul Instrucțiunii. Moldova, dos. 182/1845, f. 5.

³ Loc. cit., dos. cit., f. 1.

⁴ Nu figurează în Hermann Hundt, *Bio-Bibliographisches Verzeichnis von Universitäts- und Hochschuldrucken (Dissertationen) vom Ausgang des 16. bis Ende des 19. Jahrhunderts*, Leipzig, 1936. Este posibil ca lucrarea sa să nu figureze în bibliografia citată din

Din totalul de 40 de profesori germani, câți am reușit să identific, 10 – așadar un sfert – aveau cu certitudine studii superioare, finalizate sau nu. Situația este asemănătoare celei a profesorilor francezi din întreaga Moldovă, pentru aceeași perioadă. Dintr-un eșantion de 50 de profesori francezi (identificați mai mult sau mai puțin întâmplător, fără a face cercetări sistematice), 12 aveau studii superioare (24%). Este posibil, totuși, ca numărul profesorilor germani cu studii superioare să fi fost mai mare, căci informația documentară este, în unele cazuri, lacunară. Dar chiar și așa, nivelul general de pregătire rămâne unul destul de scăzut, în comparație, de exemplu, cu Europa centrală. Comparația cu situația din Prusia, unde la mijlocul secolului al XIX-lea jumătate din profesorii de „Volksschule” aveau pregătire specială, vorbește de la sine.

Dintre cei zece profesori cu studii universitare, doi obținuseră cu certitudine titlul de doctor, ambii în medicină: Jakob Czihak și Moritz Löffler. Pentru acesta din urmă, însă, specializarea doctorală nu avea nici o legătură cu disciplina – pictura – pe care a predat-o scurtă vreme la Academia Mihăileană.

4.2. Angajamente instituționale

Terenul pe care activau profesorii germani este cât se poate de divers. Să-i amintim, mai întâi, pe cei absorbiți de învățământul public, 13 la număr, care au predat la Academia Mihăileană, Gimnaziul Vasilian, Seminarul de la Socola, Școala de Fete și Școala de Meserii. Toți ceilalți au profesat în învățământul particular. Îi aflăm profesori în casele principilor fanarioți (Alexandru Moruzi, Scarlat Callimah) și pământeni (Mihail Sturdza), dar și în casele boierilor

cauza că nu s-a tipărit, însă netipărirea ei ar fi însemnat oricum nerecunoașterea calității de doctor.

(Rosetti, Beldiman, Balș, Pogor, Carp, Kogălniceanu etc.). Alții au predat în pensionate franceze sau germane ori au condus astfel de instituții. Pe de altă parte, pe unii dintre profesorii angajați în învățământul public îi întâlnim dând și lecții particulare.

Demnă de semnalat este o anumită evoluție a profesorilor particulari, de la serviciul în diferite case boierești la deschiderea unor pensionate proprii. Faptul pare să fi fost considerat de ei înșiși drept o schimbare importantă de statut, o trecere la un rang profesional superior. Pe de altă parte, deschiderea de pensionate a însemnat și o largire a accesului la învățătură și a contribuit, cu limitele evidente, la democratizarea învățământului.

4.3. Averi și salarii

Starea materială diferă de la o persoană la alta. Pe foarte puțini documentele îi menționează ca deținători de proprietăți imobiliare („casele sale” sau „acareturi de veci”, cum figurează în catagrafiu). Este greu de crezut că vreunul dintre ei și-a cumpărat casa cu banii obținuți din activitatea pedagogică. Arhitectul Freiwald, bunăoară, își cumpără o casă în anul 1830 și împrumută 50 de galbeni în acest scop. Nu va reuși să stingă datoria nici zece ani mai târziu, după ce își va încheia cariera de profesor¹.

Între salariile profesorilor germani angajați în învățământul public din Iași sunt decalaje atât de mari, încât a vorbi de un „venit mediu” este cât se poate de riscant. Să dau un singur exemplu. În 1834 sunt aduși Johann Müller de la Viena, ca profesor de desen la Academia Mihăileană, și Ernst Tholhausen din Frankfurt am Main, ca director al internatului aceleiași instituții. Primul este plătit cu 3 786 lei pe an, celuilalt i se oferă un salariu anual de 12 000 lei.

¹ Arh. St. Iași, Colecția Documente, Pachet 1078, dos. 951, f. 1 și dos. 979, f. 1.

În ce privește profesorii particulari, informațiile sunt destul de sărace. Știm, însă, cu aproximație, care era venitul suplimentar obținut de pastorii protestanți din activitatea pedagogică. Dintr-o scrisoare a comunității evanghelice din Iași către Consistoriul superior din Transilvania, din anul 1830, prin care se solicita trimiterea unui nou titular care să ocupe locul eliberat de Daniel Roth, aflăm că noul pastor,

„după exemplul predecesorului său, își poate mări venitul actual cu mai mult de 150 ducați, prin educația privată în casele boierești de aici”¹.

Aceasta nu însemna, totuși, prea mult, căci mai devreme, pastorul Harte, la rândul său profesor particular în timpul liber, surprins în Iași de tulburările eteriste din 1821, nu poate părăsi orașul din cauza lipsei mijloacelor financiare².

Friedrich Schmidt și baronul Kreuchely-Schwerdtberg, profesori la începutul secolului al XIX-lea în casele principilor Alexandru Moruzi și, respectiv, Scarlat Callimah, aveau fiecare un salariu anual de 400 ducați. O sumă relativ mare, oricum mai consistentă decât salariul multora dintre profesorii angajați în învățământul public. Cu toate acestea, baronul Kreuchely-Schwerdtberg, care a îndeplinit mai târziu și funcția de consul al Prusiei, și-a trăit în sărăcie ultimii ani ai vieții – „in höchster Armuth”, cum se arată într-o corespondență diplomatică din epocă – și a murit în mizerie în 1833, lăsând în urma sa o văduvă care cerea sprijin financiar Ministerului Afacerilor Externe din Berlin, pentru a putea supraviețui³.

¹ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 65-66.

² Nicolae Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. LX.

³ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 46, c. 453-459 și 533-534.

Mulți căutau și alte surse de venit. Nu doar profesorii germani, căci comportamente similare am observat și în cazul celor francezi. Avem de-a face cu veritabile strategii ale supraviețuirii, care presupun practicarea, în paralel cu activitatea didactică, a celor mai diverse ocupații. Presupun, pe de altă parte, din partea celor care vor să reușească, o largă deschidere spre societatea adoptivă, identificarea cât mai multor canale de comunicare cu aceasta și exploatarea lor.

Câteva exemple vorbesc de la sine. Francisc Serafim Caudella, profesor de muzică, nu se mărginește la simpla predare a disciplinei, ci „cântă în teatrul lui Foureaux și la opera germană a doamnei Frisch”¹. Samuel Werner, profesor de chitară, cântă la diferite concerte ocazionale². Johann Müller pictează și vinde tablouri³. Paul Müller, profesor la Academia Mihăileană, înființează în asociație cu un altul un atelier litografic⁴. Böhlert, „Privatlehrer”, care locuia la „Hotel Petersburg” din Iași, lucrează câte o oră zilnic la cancelaria Consulatului General al Prusiei, în perioada mai 1843–ianuarie 1844, și se plânge că nu e remunerat suficient⁵. Ceva mai înainte, Johann Baptist Gall, „maître de langues”, se angaja ca aprod la Viceconsulatul Prusiei (în anii 1819-1820), apoi ca funcționar la Agenția Austriei din Iași (în 1822)⁶. Ernst Tholhausen, directorul internatului Academiei, devine vânzător patentat pentru Moldova și Valahia al „hapurilor Morison”, un fel de leac miraculos și universal. Când se descoperă că hapurile sunt, de fapt, o înșelătorie, Tholhausen este exclus din Societatea medicilor și naturaliştilor din Iași. Practicarea aceluia negoț, însă, i-a adus – de-ar fi să-i dăm crezare contemporanului său Carl

¹ Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”*, București, s.a., p. 180.

² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 221.

³ „Albina românească”, an IV, 1834, p. 285-287.

⁴ „Zimbrul”, Iași, an. I, 1850, p. 204.

⁵ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 700 și r. 47/I, c. 293.

⁶ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, p. 96 și 150.

August Kuch – „o avere care i-a permis mai apoi să trăiască foarte bine în Germania”¹. Jakob Czihak, pentru care profesoratul era, totuși, o ocupație marginală, face încercări industriale, înființând în 1844 o fabrică de cărămidă, după ce, doi ani mai devreme, obținuse pentru fiul său un privilegiu pentru o „fabrică de tors, depănat și țesut mătase, cânepă și lână”². Spiritul întreprinzător, mentalitatea capitalistă pătrund în Principate și prin intermediul acestor persoane.

5. Trăind printre autohtoni: scurt repertoriu de reacții reciproce

Cum a reacționat mediul autohton față de prezența profesorilor germani în capitala Moldovei? E imposibil să dau un singur răspuns la această întrebare, căci documentele ne semnalează o gamă a reacțiilor derutant de variată, de la prețuire până la intoleranță.

5.1. Jocurile toleranței și respingerii

Memorialistul Radu Rosetti ne oferă o mărturie, cea a bunicii sale, despre baronul Kreuchely-Schwerdtberg:

„Mult vorbia bunica de un baron Kraichel, fost ofițer englez, deși neamț de naștere, preceptorul lui Beizadea Alexandru Calimah, fiul domnului. Spunea de acel Kraichel că: *ç'en était un homme fort instruit et fort agréable. Il en passait des heures chez nous en recontrait sur la révolution française et sur Napoléon. Et sur toute chose il en était versé et un homme très comme il faut et très bien élève. Nous l'en aimions beaucoup! Et il en était très propre, pas comme le père Daniel qui en sentait si mauvais*”³.

¹ C. A. Kuch, *op. cit.*, p. 107.

² V. Rășcanu, Gh. Năstase D. Ciurea, E. Ciurea, *op. cit.*, p. 11.

³ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 73-74.

Avem aici un caz de prejudecare, nu numai din partea unei persoane, ci a tuturor, căci „nous l'en aimions beaucoup”.

La cealaltă extremă se află lipsa de considerație, chiar intoleranța. Astfel vede lucrurile Carl August Kuch, care a lăsat și câteva mărturii scrise:

„Străinul nu poate să găsească oarecare considerație la moldoveni, decât trăind cu desăvârșire neatârnat de dâșii; aceasta, însă, s-ar pierde complet de îndată ce se amestecă în societatea și împrejurările lor”¹.

Pentru a-și susține acuzația, Kuch amintește cazul profesorului Tholhausen, despre care am mai arătat că fusese adus în 1834 ca director al internatului Academiei Mihăilene. El ar fi fost destituit după numai un an de funcționare, deoarece – crede Kuch – mitropolitul Veniamin declarase că

„nu poate suporta un protestant în fruntea unui institut cu elevi ortodocși”².

Chiar dacă socotim adevărată mărturia lui Kuch, ea este singulară, căci nu am mai întâlnit un alt caz de intoleranță religioasă legată de profesorii germani. Mai mult decât atât, am toate motivele să pun la îndoială imparțialitatea observațiilor lui Kuch. În Iași, el a trăit destul de izolat de societatea locală. Relațiile sale personale erau orientate preferențial spre membrii „coloniei străine”. Am arătat mai devreme că s-a căsătorit cu fiica unui străin, profesor francez. Naș la căsătorie a avut tot un străin, pe Johann Baptist Gall³, amănunt important dacă dorim să-i reconstituim anturajul. De societatea locală îl leagă doar obligațiile profesionale, de profesor particular și, apoi, de consul al

¹ C. A. Kuch, *op. cit.*, p. 106-107.

² *Ibidem*.

³ Arh. St. Iași, Fond Stare Civilă, Biserica protestantă, Căsătorii, dos. 618, p. 32.

Prusiei. Fîre inadaptabilă și, într-o anumită măsură, intransigentă, ajunge în conflict cu aceasta, inclusiv cu principele Mihail Sturdza, pe care îl descrie în tonuri deloc măgulitoare în cartea pe care o publică după plecarea din Moldova.

Căsătoriile cu autohtonii, cu o singură excepție, nu sunt atestate de documente. Principala piedică era, fără îndoială, diferența confesională. Excepția o constituie cazul Elenei Teuber, care, deși austriacă de religie catolică, este luată în căsătorie de un pământeian, Gheorghe Asachi.

Cu siguranță, în balanța toleranței/intoleranței mediului autohton față de profesorii germani un important rol au avut de jucat calitățile personale ale fiecăruia dintre ei. Faptul că doi dobîndesc ranguri nobiliare – Christian Flechtenmacher pe cel de căminar și Moritz Löffler pe cel de comis – nu constituie nicidecum o dovadă de acceptare socială și de prețuire față de întregul grup al profesorilor germani, ci, cel mult, un indiciu că originea și apartenența etnică nu erau piedici în acest sens.

5.2. Izolare sau implicare?

Cum s-au adaptat profesorii germani acestui mediu? Unii au preferat să trăiască relativ izolați, să ia în căsătorie persoane cu același statut, de străini, să evite relațiile cu autohtonii, să se dezintereseze de mersul lucrurilor în comunitatea adoptivă, să se întoarcă, după un număr oarecare de ani, în patria de origine sau să plece spre alte meleaguri. Alții, în schimb, au încercat să se adapteze, să pătrundă în societatea moldovenească, să se implice în problemele ei, să prindă rădăcini.

Chiar între cei care se reîntorc mai târziu în locurile de origine, nu lipsesc persoane interesate de soarta patriei adoptive. Doctorul Czihak, bunăoară, care inaugurează un curs de istorie naturală la

Academia Mihăileană, o face îndemnat de cele mai bune intenții, fără a pretinde nici o răsplată:

„Însuflețit de dorința de a contribui în acest pământ către sporirea învățăturilor folositoare și încredințat că științele naturale pot prin a lor aplicație înființa asemenea scopos, m-am îndemnat fără nici o plată a deschide în limba moldovenească un curs public de această învățătură”¹.

Dincolo de caracterul protocolar al acestui discurs, gestul său era expresia practică a convingerii, dobândită prin atenta observare a stărilor de lucruri din Moldova, că progresul în principat ar fi posibil, înainte de toate, prin lărgirea și adâncirea educației, convingere pe care avea să o exprime public în diferite locuri².

Gestul doctorului Czihak nu este singular. Anton Frei, profesor și proprietar de pensionat, dă dovadă, la o altă scară, de aceeași înțelegere a lucrurilor. În plan practic, înțelegerea se transformă în mărinimie, atunci când suportă timp de patru ani, pe cheltuială proprie, educația și întreținerea a doi dintre elevii săi³.

Mulți au căutat să cunoască în profunzime, să înțeleagă alcătuirea societății moldovenești. Unii au scris despre diferite aspecte ale acesteia, alții au încercat chiar să propună soluții. Paul Körnbach, filolog și profesor particular în Iași, scrie o carte despre limba și literatura română – *Studien über französischen und daco-romanische Sprache*

¹ C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 232.

² De exemplu, la întrunirea medicilor și naturaliştilor germani, desfășurată la Freiburg im Breisgau în 1838. J. Ch. S. von Czihak, *Bericht über die Fortschritte der Civilisation in dem Fürstenthum Moldau*, Freiburg im Breisgau, 1838, 16 p.

³ Este vorba de frații Nicolae și Emil Cazimir, al căror tată, stabilit în Basarabia, încetează să le mai plătească taxele școlare (Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 2173, f. 13-13v). Nicolae Cazimir va studia apoi dreptul la Berlin, unde va obține titlul de doctor. A fost membru, din 1865, al Societății Junimea. Emil Cazimir va studia și el la Berlin, la Școala aspiranților de ofițeri, apoi va face carieră militară și politică în țară (Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 181).

und Literatur, Leipzig, 1850 – în care spune că Moldova ar fi „țara poligloților”, deoarece clasele culte vorbesc limbile franceză, germană, greacă, rusă, italiană, engleză, polonă și turcă! Mult mai devreme, pe la începutul perioadei care ne interesează, Friedrich Schmidt trimitea revistei „Neue Berlinische Monatsschrift” o serie de interesante descrieri ale vieții și obiceiurilor locuitorilor Iașului¹. Ernst Tholhausen publică la rândul său, în 1841, o întreagă serie de „Reisebilder aus der Moldau” într-o gazetă transilvăneană². Într-unul dintre aceste articole, intitulat „Boierii”, analizează structura socială a principatului, constatând – fapt socotit de el un mare neajuns – că între boieri și țărani, primii bogați și puternici, ceilalți săraci și lipsiți de apărare, nu există o clasă intermediară, care să stea drept cumpănă și să fie o piedică în calea abuzurilor³. Dacă această observație este justă, o alta, conform căreia limbile moldovenească și românească ar fi cu totul diferite⁴, a fost amendată cu promptitudine de una din gazetele românești ale timpului⁵.

Carl August Kuch face, la rândul-i, o analiză destul de cuprinzătoare a societății românești, în cartea pe care o publică în 1844, la scurtă vreme după plecarea din Iași⁶. Pe alocuri, lucrarea e pătimașă în a nu găsi nici o calitate lumii în care a trăit mai bine de un deceniu. El observă și judecă lucrurile cu ochii și cu mintea occidentalului, care nu poate și nu vrea să se adapteze stărilor de lucruri din Moldova. Aproape nimic nu scapă condeiului său acid: structura politică, administrația, armata, biserica, economia, educația,

¹ Ștefan Lemny, *op. cit.*, loc. cit.

² *Reisebilder aus der Moldau*, von Professor Doktor Tholhausen, gewesener Provisor bei der adeligen Michaelsakademie in Iassy, în „Satellit des Siebenbürger Wochenblattes”, II (184), nr. 95, 96, 97, 98 și 99.

³ *Ibidem*, nr. 95, 5 decembrie 1841, p. 389-390.

⁴ *Ibidem*, nr. 97, 12 decembrie 1841, p. 397.

⁵ „Gazeta de Transilvania”, an. IV, 1841, p. 195-196.

⁶ C. A. Kuch, *op. cit.*

sănătatea, moravurile. Observă cu atenție disfuncțiile unui sistem aflat în transformare, fără a se mulțumi să le constate. El caută cauze și propune remedii. Între acestea din urmă, cele mai eficiente i se par a fi înlăturarea corupției, atotstăpânitoare până la nivelul cel mai înalt, al domnului, și strângerea legăturilor cu lumea germană, care ar aduce o contrapondere la influența rusă, pe care o consideră cauza tuturor relelor¹.

Prin scrierile amintite, majoritatea publicate în lumea germană, autorii lor, profesori în Moldova, contribuie într-o oarecare măsură la cunoșterea lumii românești în spațiul german. Ei devin, așadar, în calitatea lor de autori, purtătorii unui soi de reacție, transmițând lumii germane informații despre societatea românească.

6. Epilog: la bine sau la rău?

Rolul profesorilor germani, însă, nu se reducea doar la transmiterea de informații despre români, ci a fost cel al unui releu prin care informațiile circulau în dublu sens. În afară de funcția deja amintită, profesorii germani au reprezentat un canal de transmitere a unui model cultural dinspre spațiul german spre cel românesc. Am schițat ceva mai sus modurile în care societatea locală s-a poziționat față de conținutul modelului cultural german. Reacțiile de atunci au fost doar începuturile unei dezbateri de foarte lungă durată, care continuă până în zilele noastre, când o aflăm localizată mai ales în sfera istoriei culturii.

¹ Pentru o descriere mai amănunțită a cărții sale vezi Vasile Docea, *C. A. Kuch și cartea sa despre români*, în „Dacia literară”, Iași, Serie nouă, an. 4, 1993, Nr.1, p. 61-62.

6.1. Amprenta herderiană...

În prezent, mai mulți istorici – în special ai culturii – sunt preocupați de felul în care modelul cultural german a influențat redefinirea identității naționale românești în secolul al XIX-lea, așadar în epoca modernizării. Prin preluarea acestui model cultural a fost adoptată de către români perspectiva herderiană asupra națiunii, perspectivă dominantă în lumea germană în acea epocă. În legătură cu acest aspect, există astăzi două curente de interpretare. Primul consideră că herderianismul ar fi fost un factor pozitiv în construcția identitară românească, celălalt, dimpotrivă, socotește că preluarea modelului cultural german ar fi avut efecte negative asupra înțelegerii identității naționale.

Influența gândirii lui Johann Gottfried Herder asupra romantismului românesc și mai ales asupra componentei naționaliste a acestuia de pe la mijlocul secolului al XIX-lea a fost evidențiată de diferiți autori. Paul Cornea, de exemplu, consideră că

„e neîndoielnic că în elaborarea unui concept teoretic de națiune – problemă ce a stat în centrul preocupărilor pașoptiste – Herder a constituit o sursă privilegiată”.¹

Printre cei care au intrat în contact cu ideile gânditorului german și ale discipolilor acestuia se numărau Mihail Kogălniceanu, Alexandru Odobescu, George Barițiu, Ioan Maiorescu, Florian Aaron, C. A. Rosetti, Nicolae Bălcescu și mulți alții. Ei au preluat, în grade diferite, teoria herderiană a națiunii. Aceasta a impulsionat în special redescoperirea folclorului și cultivarea limbii, ca expresii ale specificului național.

¹ Paul Cornea, *Pașoptismul și cultura germană*, în idem, *Aproapele și departele*, București, Editura Cartea Românească, 1990, p. 255.

Preluarea herderianismului a însemnat și adoptarea unei viziuni organiciste asupra națiunii, după cum explică istoricul Al. Zub:

„Afirmând că istoria se desfășoară după legi naturale (...), Herder manifesta o mare încredere în constanța caracterului național, respingând ideile de import ca neconforme cu acest caracter. Este o idee larg îmbrățișată de cărturarii români de la 1848, al căror militantism social se întemeia pe credința că popoarele trebuie să-și păstreze nealterat specificul lor”.¹

În special istoriografia pașoptistă și postpașoptistă, care a contribuit în mod esențial la construcția identității naționale, a fost marcată de herderianism, cu atât mai mult cu cât acest curent îndemna „la cercetarea entuziastă, frenetică, a trecutului”.² În acest fel, trecutul, văzut ca un fel de genealogie a prezentului, consubstanțial acestuia, așadar făcând cu prezentul un tot organic, devine o sursă legitimantă a scopurilor politice naționale. Pentru herderieni, istoria își pierde universalitatea, devenind națională.

6.2. ...și critica ei

Criticii componente herderiene a modelului cultural german atacă felul îngust în care, sub influența acesteia, a fost conceptualizată identitatea națională. Accentul pus pe folclor, pe limbă și pe istoria locală l-ar fi condus pe Herder la înțelegerea națiunii exclusiv din perspectivă etnică. Tocmai această perspectivă a fost împrumutată de români în secolul al XIX-lea și a făcut apoi o îndelungată carieră, degenerând în doctrine rasiale, etnocentriste și exclusiviste. După

¹ Al Zub, *Herder și definirea specificului național*, în idem, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, Editura Junimea, 1986, p. 149.

² Idem, *A scrie și a face istorie (istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Editura Junimea, 1981, p. 202. O analiză a influenței herderiene asupra istoriografiei românești postpașoptiste la p. 208 și urm.

modelul herderian, națiunea a fost înțeleasă de către români nu ca un corp civic, ci ca „națiune etnică”.

Într-o carte recentă, istoricul Victor Neumann, un atent analist al fenomenului cultural herderian, observă că influența gânditorului german și a școlii sale nu a rămas ancorată în secolul al XIX-lea, ci ea s-a răsfrânt și asupra celui următor:

„Ideile lui Herder se regăsesc până astăzi la un număr semnificativ de istorici, filosofi, sociologi, lingviști, fapt pe care îl descoperim citind proiecția lor privind identitatea colectivă. Este vorba de o proiecție asemănătoare aceleia a culturii de limbă germană de secol al XIX-lea, în cadrul căreia Herder a jucat un rol foarte important”.¹

Sub influența gândirii herderiene, românii, la fel ca alte popoare central și est-europene, și-ar fi construit o identitate insulară, centrată în jurul propriilor trăsături etnice, ostilă față de alteritate, intolerantă:

„Odată asimilat de cărturarii români, sârbi, bulgari, greci, maghiari, etnodiferențialismul sau etnocentrismul a devenit referința dintâi a identității naționale”.²

La acest model cultural cu efecte atât de criticabile a existat și o alternativă. Ea ar fi reprezentată de modelul cultural vest-european, unde identitățile naționale s-au construit în jurul valorilor civice. Din nefericire – susțin criticii efectelor herderianismului – calea alternativă ar fi fost ratată de zona central și est europeană. De aici ar proveni diferențe majore în limbajele politice utilizate în cele două jumătăți ale continentului, diferențe survenite nu atât la nivelul cuvintelor, cât la cel al semnificațiilor.

¹ Victor Neumann, „*Volk*” (popor) și „*Sprache*” (limbă) în gândirea lui Herder. Teoria speculativă a etnonațiunii, în idem, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, ediția a II-a revizuită și adăugită, București, Editura Curtea Veche, 2005, p. 50.

² Idem, *Conceptul de națiune la români. O explicație teoretică*, în volumul citat, p. 175.

Indiferent cui vom da dreptate, susținătorilor herderianismului sau criticilor acestuia, va trebui să cădem de acord asupra ideii că modelul cultural german a fost prezent printre români încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea și că efectele lui au fost profunde și de lungă durată. A ajuns aici pe canale diferite, iar unul dintre ele a fost tocmai cel reprezentat de profesorii, învățătorii, educatorii, instructorii sau preceptorii germani, mulți dintre ei activi, așa cum am arătat, în capitala Moldovei.

(Publicat cu același titlu, fără subtitluri și fără ultimul subcapitol, redactat ulterior, în „Anuarul Institutului de istorie *A. D. Xenopol*“, Iași, XXXIV, 1997, p. 159-184.)

Anexă

Lista profesorilor germani în Iași în perioada 1800-1850

	Numele	Data și locul		Religia	Studii	Disciplinele predate	Locul unde profesează	Perioada	Alte ocupații
		nașterii	morții						
1	Josef B. Adler	?	?	catolic	?	caligrafie, desen topografic și artistic	Școala Trei Ierarhi, Academia Mihăileană	1832-1838*	?
2	Adolf Berg	1818, Posen	?	evanghelic	?	„Lehrer”	?	1845*	?
3	Böhlert	?	?	catolic	fost cadet în armata austriacă	„Privatlehrer”	?	1843-1845*	traducător la Consulatul general al Prusiei
4	Bornhaus	?	?	catolic	?	„Sprachlehrer”	?	1802*	?
5	Gottfried Botzenhard	Viena	?	evanghelic	?	„Lehrer”	?	1804*	?
6	August Brühl	?	?	?	?	„Privatlehrer”	?	1843*	?
7	Francisc Serafim Caudella	1812, Viena	1867, Iași	catolic	?	muzică	în casa merelui log. Sturdza-Scheianul	1830**	instrumentist în diferite orchestre

8	Jakob Ch. S. Czihak	1800, Aschaffenburg Bavaria	1888, Aschaffenburg	catolic	Doctor în medicină și chirurgie la Heidelberg	istorie naturală, matematici	Gimnaziul Vasilian, Academia Mihăileană	1835-1843	medic (ocupație principală), întreprinzător
9	Josef Daniel	?	?	?	?	„Erzieher”	în casa marelui vistiernic M. Sturdza	1819*	?
10	Adolf von Diezelski-Rode	1819, Stralsund,	?	evanghelic	fost locotenent în Prusia	„Lehrer”	în case particulare	1844*	?
11	Carl Fieweger	?	?	evanghelic	?	limbile germană și latină	Academia Mihăileană	1846*	?
12	Christian Flechtenmacher	1785, Brașov	1843, Iași	evanghelic	Universitatea din Viena	dreptul, limbile germană și latină	Gimn. Vasilian, Acad. Mihăileană, casa lui M. Sturdza	1828-1838	jurist-consult al statului (ocupație principală)
13	Anton Frei	?	?	catolic	filologia la München	limbi străine	Pensionat propriu și în casele marelui log. Lupu Balș și post. V. Pogor	1843**	?
14	Gustav Freiwald	1802, Iași	?	catolic	studii de arhitectură	desen, arhitectură, geometrie	Academia Mihăileană	1835-1836	arhitect (ocupație principală)
15	Johann Baptist Gall	Timișoara	?	evanghelic	?	limba germană	în case particulare	1812*, 1822*, 1833*	funcț. la Consulatul Prusiei și la Agenția Austriei

16	Harte	1775, Rathenow Branden- burg	?	evanghelic	studii teologice	?	în case particulare	1809- 1826	pastor evan- ghelic și agent consular
17	Gustav Hoffman	?	?	?	?	meșteșuguri	Școala de Fete și Gimn. Vasilian	1836- 1837	?
18	Hofman (doamna)	?	?	?	?	meșteșuguri	Școala de Fete	1836- 1837	?
19	Lebrecht Chr. Holz- schuher	?	1883	evanghelic	studii teologice	?	Școala comunității evangelice	1839**	pastor evan- ghelic (oc. principală)
20	Hönig	?	?	?	?	limba germană și desen	pensionatul de la Mirosława	1831*	?
21	Friedrich Kilenthal	?	?	?	?	limbile germană și franceză	Acad. Mihăi- leană și pensio- nate particulare	1838**	?
22	Paul Körmach	?	?	?	?	limbile germană și franceză	în case particulare	1842*, 1850*	?
23	Jean Kraus	?	?	?	?	filosofia	Seminarul de la Socola	1822*	?
24	Johann Kraus	?	?	?	?	muzica	?	1821*, 1823*	?

25	Ludwig Josef Kreuchely-Schwerdtberg	1770, Ribeau-pierre, Alsacia	1833, București	catolic	?	guvernor și profesor	casa principelui Scarlat Callimah	1814-1818	consul al Prusiei
26	Leopold Krüger	?	?	?	?	limbile germană, engleză, franceză	în case particulare	1838*	?
27	Karl August Kuch	1810, Breslau, Silezia	?	evanghelic	studii juridice	limbi străine	în casa lui Vasile Beldiman etc.	1832-1842	consul al Prusiei la Iași
28	Moritz Löffler	?	?	catolic	doctor în medicină și chirurgie, Viena	desen	Academia Mihăileană	1838-1842	medic (ocup. principală)
29	Johann Müller	?	?	catolic	?	desen, pictură	Gimnaziul Vasilian, Acad. Mihăileană	1834-1836	pictor
30	Paul Müller	?	1854, Iași	?	?	desen	Colegiul Mălgouverne	1850**	litograf
31	Daniel Roth	1801, Sibiu	1859, Iași	evanghelic	candidat în teologie	muzică (pro-babil și altele)	casa banului Răducanu Rosetti etc.	1826-1830	pastor evanghelic (ocup. principală)
32	Friedrich Schmidt	1779, Mecklen-burg	?	evanghelic	studii teologice	lb. franceză, istorie, geografie, aritmetică	casa principelui Alexandru Moruzi	1804-?	-
33	Carl Schneider	?	?	evanghelic	?	limba franceză	?	1824*	?
34	Hermann Stern	1818, Bavaria	—	—	—	„Lehrer”	?	1845*	?

35	Elena Teuber	1789, Viena	1877, Iași	catolică	muzica la Dresda și Viena	guvernantă	casa marelui vornic M. Sturdza	?	-
36	Ernst Tholhausen	?	?	evanghelic	doctor (?)	lb. franceză, literatură germană	Academia Mihăileană	1834-1835	reprezentant al firmei Morison
37	Amalia Weibel	?	?	?	?	?	pensionatul propriu	1842*	?
38	Samuel Werner	Leschkirch, Transilvania	?	evanghelic	?	muzică (chitară)	case particulare	1834-1840*	instrumentist ocazional
39	Wimmer (doamna)	?	?	?	?	guvernantă	casa Kogălniceanu	1830*	?
40	Adolf Winzer	?	?	?	?	profesor particular	?	1833*, 1838*	?

* La această dată este menționat în documente.

** Continuă să funcționeze ca profesor și după anul 1850.

Coloniști germani în Moldova și Valahia (prima jumătate a secolului al XIX-lea)

1. Tema

1.1. Lumea mărunță a coloniștilor și dificultățile istoricului

Cu toate că a devenit o „problemă” – în înțelesul de obiect al unor aprinse dezbateri publice și al câtorva reglementări juridice – abia în a doua jumătate a secolului XIX, prezența coloniștilor germani în Principatele române poate fi constatată încă înainte de anul 1850. În istoriografia română, tema și-a aflat o reflectare cât se poate de modestă, mai ales în ce privește perioada mai veche. Ea a fost abordată într-un singur studiu, despre un caz de stabilire a unor coloniști „prusieni” pe o moșie din Țara Românească¹. Destul de vag a fost tratată problema în lucrările apărute în străinătate², care, de

¹ Apostol Stan, *Colons prussiens dans l'agriculture de Valachie en 1843*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, București, an. XXVII, 1988, nr. 3, p. 245–248.

² Detlef Brandes, *Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751–1914*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1993, p. 369, amintește despre câteva grupuri de coloniști germani din Basarabia, care, în 1842-1843 au plecat de acolo și s-au îndreptat spre partea bulgară a Imperiului otoman, trecând prin principatele române. Pentru cartea lui Detlef Brandes a se vedea și recenzia mea publicată în „Anuarul Institutului de istorie A. D. Xenopol”, Iași, XXXIII/1996, p. 382–383. Agnes Bretting, Hartmut Bickelmann, *Auswanderungsagenturen und Auswanderungsvereine im 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1991, p. 139-140, evocă un proiect de colonizare germană în Principate, din anii 1848-1849, aparținându-i fostului consul prusian la Odesa, E. C. Walther.

altfel, nu își propun în mod explicit să analizeze problema colonizărilor germane în Principatele române.

Prin urmare, harta cunoașterii colonizărilor germane din Moldova și Valahia are încă multe spații necunoscute. A încerca să umplu, măcar parțial, aceste goluri, este unul dintre scopurile pe care mi le-am propus aici. Cercetarea de tip prosopografic nu este, însă, principalul scop al acestei lucrări. Ea este necesară doar în măsura în care, date fiind lipsurile semnalate, îmi oferă posibilitatea să operez cu o bază de date ceva mai extinsă decât cea de care dispuneam până acum.

Înainte de toate, îmi propun să răspund la întrebarea: au fost colonizările respective urmarea unei politici de stat sau au reprezentat doar materializarea unor inițiative particulare? Pentru a răspunde, însă, sunt nevoit să fac o reevaluare a mărturiilor de epocă și, pornind de la acestea, să reconstitui încercările de colonizare propriu-zise.

Orice istoric profesionist va recunoaște că o astfel de misiune nu e deloc ușoară. Dificultatea vine din însuși caracterul lumii pe care încerc să o reconstitui, cea a coloniștilor. O lume a oamenilor „mărunți”, obișnuși, mulți dintre ei sărmani. E vorba de oameni care trec aproape neobservați de contemporani și a căror existență este ignorată, de cele mai multe ori, de ceea ce obișnuim să numim surse sau documente istorice.

Din acest motiv, am socotit necesară luarea în considerare a tuturor posibilelor legături dintre Principatele române și fenomenul mai larg al emigrației germane în răsăritul Europei. Ca urmare, voi analiza nu doar cazurile de stabilire aici a unor grupuri de coloniști, ci și fenomenul tranzitării teritoriului Principatelor de către valurile succesive de emigranți germani, care se îndreptau spre altă destinație. În același scop, voi avea în vedere diferite proiecte de colonizare în Principate, lansate și susținute de partea germană.

1.2. Emigranți sau coloniști

De la început, trebuie făcută o precizare terminologică. Ea vizează diferența dintre înțelesurile noțiunilor de *emigranți* și *coloniști*. Atât emigranții, cât și coloniștii sunt persoane care pleacă de undeva, pentru a se stabili în alte locuri. În limbajul comun, poate interveni o confuzie între cei doi termeni, în măsura în care aceleași persoane îi acordăm când calificativul de emigrant, când pe acela de colonist. Astfel de calitative le acordăm în funcție de mediul de referință al acelei persoane. Dacă insistăm asupra plecării, asupra motivelor care determină pe cineva să-și părăsească locurile de origine și ne interesează mai puțin destinația, atunci acel cineva este pentru noi un emigrant. Dacă, în schimb, acordăm mai multă atenție destinației și noului statut pe care un om sau un grup de oameni le dobândesc prin stabilirea în altă parte, atunci vorbim, de obicei, despre coloniști. La o privire mai atentă, însă, vom observa că diferența dintre cele două categorii este mai adâncă și nu ține doar de mediul de referință.

Emigranții sunt acele persoane care pleacă, din diferite motive, din locurile de origine, pentru a se stabili în alte părți, fără ca prin aceasta să urmărească, neapărat, dobândirea unor privilegii, care să le confere o situație deosebită, eventual superioară celei a persoanelor din mediul adoptiv.

Dimpotrivă, coloniștii sunt aceia care se așează undeva în grupuri compacte, de regulă în urma unor înțelegeri prelabile (contracte, privilegii etc.), care le conferă nu numai o situație deosebită, ci le permite conservarea, parțială sau totală, a propriului fel de viață, a religiei și a organizării comunitare. Există situații în care înțelegeri prelabile nu sunt formulate în mod explicit, însă cei care pleacă din locurile de origine se așteaptă să încheie astfel de înțelegeri atunci când ajung în locurile de destinație. Dacă acest lucru se întâmplă,

atunci avem de-a face cu emigranți care dobândesc statutul de coloniști. Prin urmare, despre toți coloniștii se poate spune că, în momentul plecării din locurile de origine, sunt într-un fel sau altul emigranți. Însă nu toți emigranții ajung să fie coloniști.

Îndeosebi spre coloniști sau spre emigranții care devin coloniști îmi voi îndrepta atenția în continuare.

2. Precursori

Încă din a doua jumătate a secolului XVIII sunt atestate câteva cazuri de stabilire – temporară sau mai îndelungată – a unor grupuri de coloniști germani în Principatele române. Trei astfel de cazuri din acea perioadă a începuturilor au fost tratate de diferiți autori, astfel încât mă voi limita la rezumarea faptelor.

2.1. Postăvarii germani de la Chiperești

Primul este cel al fabricanților de postav de la Chiperești ¹. Pe la 1750, un grup de germani protestanți din Silezia au fost așezați de către contele Poniatowski în Zaleszczyk, pe malul polon al Nistrului, la granița cu Bucovina, în scopul organizării unei manufacturi de postav. Din cauza persecuțiilor religioase, colonia s-a strămutat pe malul moldovenesc al râului, unde, în 1759, a reușit să obțină de la domnul de atunci al Principatului, Ioan Teodor Calimah, o serie de privilegii: dreptul de a-și construi biserică, impozite scăzute, autonomie administrativă. Domnul Grigore III Ghica i-a strămutat de

¹ Despre aceștia au scris, între alții: N. Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, *Documente...*, X, p. XXXVI–XXXVII; idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1982, p. 115-116; Karl Kurt Klein, *Beiträge zur Geschichte des Protestantismus in der Moldau*, vol. I, *Geschichte der Jasyer deutsch-evangelischen Gemeinde*, Bukarest, 1924, p. 39 și urm.; Beate Welter, *Die evangelische Gemeinde Iasis im 19. Jahrhundert*, în G. Bădăraș, L. Boicu, L. Nastasă, *Istoria ca lectură a lumii*, Iași, 1994, p. 397.

acolo la Chiperești, în 1766, unde au înființat o manufactură de postav. Le-au fost întărite privilegiile obținute anterior, astfel încât coloniștii s-au putut organiza într-o comunitate distinctă. Manufactura a funcționat doar doi ani, apoi s-a desființat, odată cu izbucnirea războiului ruso-turc (1768). Coloniștii s-au dispersat: o parte au ajuns la Iași, alții au părăsit principatul. Între aceștia din urmă s-a numărat și căpitanul coloniei, Johann-Daniel Christiani, care a trecut în Țara Românească, pentru a-și oferi serviciile tot la o manufactură de postav, cea de la Pociovaliște.

2.2. Colonia din Pociovaliște

Manufactura de postav de la Pociovaliște, situată în județul Ilfov și înființată de clucerul Radu Slătineanu în 1766-1768, a funcționat tot cu străini, în majoritate germani. Domnul Alexandru Ipsilanti, apoi urmașul său Grigore III Ghica au înzestrat atât colonia, cât și manufactura cu o serie de privilegii, precum libertatea religioasă, scutirea de impozite, înlesniri pentru cumpărarea de lână și pentru vânzarea postavului. Fabrica a funcționat, cu unele întreruperi, până către sfârșitul secolului¹. Tot până atunci s-a menținut și colonia germană, care îi furniza mâna de lucru.

2.3. Frații hutteriți și scurta lor ședere în Valahia

Încă puțin cunoscut a rămas cazul „fraților hutteriți” (Hutterische Brüder), care au stat timp de trei ani în Țara Românească, între 1767-

¹ Despre această manufactură: Nicolae Iorga, *Negoțul și meșteșugurile...*, ediția citată, p. 117-118; C. Șerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovaliște și București*, în „Studii”, an. V, 1952, nr. 3, p. 86-105; Bujor Surdu, *Câteva știri noi despre manufactura de postav de la Pociovaliște (1793)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, tom. I-II, 1958-1959, p. 279-381.

1770¹. Erau membri ai unei secte protestante, care, sub conducerea lui Jakob Hutter (m. 1536), emigrase pe la începutul secolului XVI din ținuturile de origine – Tirol și nordul Elveției – în Moravia. Trăiau organizați în frății, de fapt mari gospodării comune, care puteau reuni până la 300–400 de indivizi. Din Moravia, unde s-au ocupat cu agricultura, dar mai ales cu diferite meșteșuguri, au fost nevoiți să plece în 1622, după bătălia de la Muntele Alb (1620), care a marcat instaurarea de către habsburgi a intransigenței catolice în provincie. S-au așezat în Slovacia ungară, unde au fost supuși, totuși, unui intens proces de catolicizare. A rămas cunoscută în istoria artei ceramica produsă de ei acolo, așa-numita *ceramică a „habanerilor”*². O parte dintre ei, refuzând catolicismul, au emigrat mai departe, în Transilvania, unde, printre sași, s-au constituit în mai multe „comunități urbariale”. De acolo, un număr de circa 30 000 de familii au trecut în 1767 în Muntenia, pe care, însă, au părăsit-o în 1770, pentru a se așeza în Rusia, pe una dintre proprietățile contelui Rumianțev³. Un secol mai târziu, urmașii lor s-au strămutat în Statele Unite și în Canada, unde comunități hutterite tradiționale se mențin și astăzi.

Împrejurările exacte ale poposirii acestui grup de germani în Țara Românească între 1767-1770 rămân încă neclare. Au venit în urma primirii unor eventuale privilegii din partea domniei? Este vreo

¹ Despre „hutteriți” și destinul lor: Helmut Protze, *Zur Erforschung deutscher Sprachinseln in Südost- und Osteuropa. Siedlung, Sprache, Geschichte und Wechselwirkungen*, în Gerhard Grimm, Krista Zach (ed.), *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sprache*, vol. I, München, Verlag des Südostdeutsches Kulturwerk, 1995, p. 73–76.

² Christine und Kurt Rein, *Namen und Herkunft der Habaner und ihre Keramik*, în „Südostdeutsches Archiv”, München, an. 12–13, 1972–1973, p. 36–65.

³ S. D. Bondar, *Sekta Mennonitov v Rossii (v svyazi s istoriej nemeckoj kolonizacii na jube Rossii)*, Petrograd, 1916, p. 8.

legătură între aceștia și manufactura de la Pociovaliște, care începea să funcționeze în chiar acei ani? Sunt întrebări care rămân deschise.

În privința celorlalte două cazuri, trebuie observat că acțiunea de colonizare s-a făcut ca urmare a interesului domnilor Moldovei și Valahiei, dar și al coloniștilor înșiși. Așadar, exista un interes „de stat” – subsumat unei politici economice mai largi, cu accente mercantiliste – din partea românească și unul personal din cealaltă parte. Țările de origine ale coloniștilor nu au fost implicate în acele acțiuni și, ca atare, nu poate fi vorba, în acea fază, de inițierea, dirijarea sau sprijinirea de către statele germane a colonizărilor în Principate.

3. Emigranți în tranzit

3.1. Spre Rusia țărilor

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, înainte de a deveni o destinație, principatele Moldova și Valahia au fost teritorii de tranzit. Ele au fost străbătute de grupuri de germani ce se îndreptau spre Rusia. Aceștia erau atrași acolo de privilegiile pe care, încă din 1763, curtea țărilor le oferea celor doritori să populeze ținuturile din răsăritul, apoi din sudul imperiului.

În secolul al XVIII-lea, imperiul rus și-a extins granițele enorm de mult, mai ales prin dobândirea de noi teritorii în urma războaielor cu Imperiul Otoman. Noile ținuturi, în special cele din nordul Mării Negre, erau destul de slab populate. Prin 1765, împărăteasa Ecaterina a II-a reușea să descrie într-o singură frază acea situație:

„Câmpuri care ar putea să îndestuleze un popor întreg abia reușesc să hrănească o familie”.¹

¹ Detlef Brandes, *Von den Zaren adoptiert...*, p. 19.

Popularea acelor ținuturi a devenit una dintre țințele politicii de stat din Rusia. Dar pentru atingerea acestui scop, resursele umane interne, cele de care dispunea statul rus și care constau mai ales în țărani ai statului, nu erau suficiente. Pe de altă parte, atragerea de iobagi ai nobililor în acele zone de graniță era ilegală¹, căci ea ar fi însemnat colonizarea unor persoane fugite de la cei pe care legea îi considera stăpâni. Prin urmare, mai rămânea o singură soluție: invitarea străinilor, care urmau să fie colonizați acolo.

Un manifest din anul 1763, semnat de împărăteasa Ecaterina a II-a, făcea tocmai acest lucru: invita străinii, mai ales țărani și meseriași, să se așeze în Rusia. O lege din anul următor aducea precizări în legătură cu condițiile viitoarelor colonizări. Ea prevedea libertatea religioasă, scutirea de impozite pe o perioadă de la 10 la 30 de ani pentru cei colonizați la țară și de 10 ani pentru cei așezați în orașe, împrumuturi fără dobândă pentru construirea gospodăriilor, scutirea veșnică de serviciul militar, autoadministrarea comunităților și a școlilor proprii și împrumutarea gratuită a fiecărei familii cu o suprafață cuprinsă între 30 și 80 de desetine.² Cu unele modificări și restricții, privilegiile aveau să fie reconfirmate de către urmașii împărătesei³, astfel încât ele erau încă în vigoare la începutul secolului al XIX-lea.

Emigrația germanilor în Rusia și colonizarea lor acolo nu ne interesează aici în mod direct, ci doar în măsura în care ea a fost un aspect al fenomenului mai larg, ce a inclus și colonizările din Principatele române. Pe de altă parte, colonizarea în Rusia a avut cel puțin două puncte de intersecție cu problema noastră. Pe de o parte,

¹ *Ibidem*, p. 19.

² Karl Stumpp, *Die Auswanderung aus Deutschland nach Russland in den Jahren 1763–1862*, Tübingen, f.a., p. 25.

³ *Ibidem*, p. 15–18.

dintre coloniștii germani din Rusia se vor desprinde grupuri care, așa cum vom vedea mai jos, vor fi recolonizate în Principate. Pe de altă parte, mulți dintre emigranții germani în drum spre Rusia au traversat teritoriile Valahiei și Moldovei.

Două mari valuri de coloniști au trecut prin Principate, mai întâi spre sudul Rusiei, apoi, după anexarea Basarabiei de către țarul Alexandru I în 1812, spre această din urmă provincie. Înainte de a mă opri asupra lor, voi face o scurtă trecere în revistă a motivelor desprinderii acelor emigranți de locurile de origine.

3.2. De ce emigrau germanii

Privilegiile promise coloniștilor în Rusia, pe care le-am enumerat mai sus, ne explică ce anume îi atrăgea pe aceștia acolo. Nu ne oferă, însă, decât o explicație insuficientă asupra motivelor care i-au determinat să plece din locurile de origine. Cred că este util să evidențiez în continuare aceste motive, cu atât mai mult cu cât ele sunt valabile pentru fenomenul general al emigrației din lumea germană, așadar inclusiv pentru acei coloniști care au ajuns în țările române.

Un analist al fenomenului emigrației germane, Karl Stumpp, a identificat patru categorii de motive ale plecării germanilor din țările de origine pentru a se stabili în Rusia. Acestea ar fi fost politice, economice, religioase și personale¹. Clasificarea realizată de autorul amintit se întemeiază pe un volum considerabil de informații, însă la o analiză atentă ea se dovedește a fi cel puțin discutabilă, dacă nu de-a dreptul greșită. Obiecții pot fi aduse în special în legătură cu ceea ce Karl Stumpp consideră a fi fost cauzele politice și personale ale emigrației.

¹ Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 26-30; în literatura mai nouă, o tratare integrală și aplicată de la caz la caz a motivelor emigrării a realizat Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 42-128.

Autorul citat enumeră printre cauzele politice o serie de împrejurări, pe care le consider a fi, în marea lor majoritate, de altă natură. Drept cauze politice ale emigrației din ducatul Hessa ar fi războiul de șapte ani (1756-1763) și războiul anglo-francez pentru supremație în America de Nord (1755-1762), cu toate consecințele lor. Între aceste consecințe s-au numărat prezența trupelor străine, distrugerile provocate de lupte, impozitele de război, ocupațiile repetate ale unor teritorii și orașe și încorporările masive. Zona renană a avut de suferit de pe urma războiului de 30 de ani (1618-1648), a războiului olandez (1672-1679), a războiului de succesiune din Palatinat (1688-1697), a războiului de succesiune la tronul Spaniei (1701-1714), a războiului de succesiune pentru Polonia (1733-1735), apoi din cauza războaielor revoluționare franceze (din 1796) și a celor napoleoniene (până în 1814). Ducatul Württemberg a suferit în perioada napoleoniană în special din cauza încorporărilor masive și a tranzitului trupelor franceze, tranzit ce a afectat serios și celelalte teritorii renane. Printre cauzele politice, Karl Stumpp mai enumeră viața luxoasă de la curțile princiare, în special în Hessa și Württemberg, ca și suspendarea unor drepturi ale comunităților în acest din urmă ducat, unde s-a ajuns până la interzicerea convorbirilor având caracter politic în 1809. În sfârșit, măsurile luate împotriva menoniților din Prusia ar fi avut tot un caracter politic. Edictul din 1789, prin care li se restrângea dreptul de a dobândi proprietăți funciare persoanelor scutite de serviciul militar, i-a afectat în primul rând pe aceștia, motiv pentru care ei au emigrat în masă.

Multe din împrejurările enumerate de Karl Stumpp printre cauzele politice ale emigrării sunt greu de acceptat ca făcând parte din această categorie. Sărăcirea populației în urma războaielor, deși se produce ca efect al unor evenimente politice, este totuși o împrejurare de ordin economic. La fel, impozitele apăsătoare, care duc la sărăcire

generală, cu toate că sunt urmarea unor decizii politice, ar putea fi încadrate mai degrabă în aceeași categorie a cauzelor economice ale emigrării. Pe de altă parte, discriminarea menoniților din Prusia, deși la rândul ei pornea de la o decizie politică, a avut mai degrabă un conținut religios. Ceea ce doresc să evidențiez aici este că nu toate deciziile de natură politică enumerate de autorul citat s-au constituit în *cauze politice* ale emigrării. Putem vorbi de cauze politice doar în măsura în care constatăm *discriminări sau persecuții de natură politică*. Dintre toate cauzele pe care Karl Stumpp le consideră politice, astfel de acte au fost, de fapt, doar interzicerea unor drepturi ale comunităților în Württemberg, încorporările abuzive și, parțial, persecutarea populației de către trupele de străine.

Cauzele de ordin personal sunt împărțite de autorul citat în două categorii: legăturile de rudenie dintre diferite case princiare și legăturile pe care persoanele colonizate le-au păstrat cu rudele lor rămase acasă. Legăturile de rudenie dintre țarii ruși și principii germani ar fi facilitat emigrația germană în Rusia. Ca exemplu este citat cazul țarului Alexandru I, care, în timpul congresului de pace de la Viena din 1815, ar fi obținut de la unchiul său, regele Friedrich I de Württemberg, promisiunea că acesta din urmă le va permite supușilor săi să emigreze liber în Rusia în următorii șase ani¹. Consider că este exagerată calificarea legăturilor de rudenie dintre casele princiare drept o cauză a emigrării. Așa cum se observă din chiar exemplul dat de Karl Stumpp, ele doar au facilitat emigrarea, fără a o motiva. A îndepărta o piedică din calea unei acțiuni nu înseamnă nicidecum a motiva acțiunea însăși.

Legăturile din cea de-a doua categorie de motive personale ar fi constat mai ales în scrisorile pe care coloniștii le trimiteau rudelor

¹ Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 29. Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 93, consideră că informația despre înțelegerea celor doi monarhi ar avea la bază doar un zvon.

rămase acasă, scrisori care ar fi jucat pentru comunitățile de origine din spațiul germen rolul unor instrumente de publicitate în favoarea colonizării. Putem socoti această a doua categorie de legături drept o cauză parțială a emigrației. Scrisorile coloniștilor vor fi contribuit la stârnirea imaginației unor persoane din patria de origine, care vor fi fost motivate astfel să se îndrepte spre Rusia. E greu de crezut, însă, că au fost multe persoane care au emigrat numai din această cauză. Mai curând am fi tentați să credem că scrisorile coloniștilor i-au încurajat să emigreze pe aceia care aveau deja alte motive să o facă, dar ezitau încă, din cauza incertitudinilor privind condițiile din noua patrie. Scrisorile trimise de coloniști rudelor rămase acasă vor fi avut ca efect destrămarea acelor incertitudini.

Motivele de ordin economic, spre deosebire de celelalte două categorii deja evocate, au jucat un rol mult mai mare. Acest rol reiese și din actele de emigrare, în care apar frecvent formule precum: „foametea, vremurile grele și lipsa veniturilor”; „din cauza recoltei proaste și a dărilor mari”; „nu o poate scoate la capăt aici cu profesia sa”; „speranța într-o viață mai bună sau într-un noroc mai mare”¹. La începutul secolului al XIX-lea, principalul motiv de plecare pentru emigranții din Württemberg, Alsacia și Palatinat l-au constituit dările foarte mari, cauzate de războaiele napoleoniene². Cei mai mulți dintre emigranții marelui val din anul 1803 figurează în acte ca viticultori, ceea ce înseamnă că războaiele și impozitele au afectat în primul rând gospodăriile acestora³.

Starea economică proastă în întregul spațiu german s-a întins de-a lungul primelor două decenii ale secolului al XIX-lea și ea a avut

¹ *Ibidem*, p. 28.

² Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 61.

³ În afară de viticultori, aflați ca număr pe primul loc, mai figurează aparținători ai altor profesii: crâșmari, brutari, țesători, pălărieri, croitori, cizmari, tâmplari, măcelari, berari, bărbieri etc. *Ibidem*, p. 61.

drept principală cauză recolta foarte slabă din anii 1802, 1809, 1810, 1812, 1813, 1814 și 1815. În acei ani, clima a fost deosebit de rece și umedă, ceea ce a afectat negativ producția agricolă și, înainte de toate, viticultura¹. Nu întâmplător, în anul 1817, așa cum voi arăta și mai jos, a fost semnalat un alt mare val de emigranți germani.

În sfârșit, motivele de ordin religios au jucat un rol important în emigrarea multor germani în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Am amintit ceva mai sus cazul menonităilor din Prusia, care, din cauza discriminării pe criterii religioase, au început încă de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea să se îndrepte spre Rusia, unde li se promitea libertatea credinței. În Württemberg, însă, motivele religioase au jucat rolul cel mai pronunțat în emigrare. Acolo mișcarea religioasă pietistă a avut un foarte mare succes, la fel cum a avut, în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea mișcarea „separatistă”. Adepții acesteia din urmă s-au desprins de biserica catolică și nu au mai recunoscut ritualul confirmării în interiorul acesteia. Reacția autorităților din Württemberg a constat în urmărirea și arestarea multor adepți ai separatismului. Altă grupare religioasă larg răspândită în Württemberg, dar și în ducatul Baden, a fost cea a „chiliaștilor” (denumire care provine din limba greacă, unde „chilia etc.” înseamnă o mie de ani), care credeau că în anul 1833 sau 1836 în Răsărit se va instaura o milenară împărăție a păcii. Din rândurile acestora au fost recrutați mulți emigranți, care au fost colonizați mai ales în Rusia².

Pentru fiecare dintre emigranți a prevalat una sau alta dintre cauzele enumerate mai sus. De cele mai multe ori, însă, nu a fost vorba de o singură cauză, ci de mai multe. Ele au acționat conjugat, motivându-i astfel pe emigranți să-și părăsească locurile de origine.

¹ *Ibidem*, p. 92.

² Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 29.

3.3. Primul val

Primul val de emigranți germani care au traversat Principatele române în drum spre Rusia, unde urmau să fie colonizați, este atestat în anul 1803. Era alcătuit din emigranți recrutați mai cu seamă din Würtemberg, dar nu lipseau cei din alte părți din sudul Germaniei. Se imbarcau la Ulm, coborau pe Dunăre prin Viena, până la Galați, de unde își continuau drumul pe uscat, prin Moldova, până la Dubăsari, la frontiera moldo-rusă. De acolo, după două săptămâni de carantină, se puteau îndrepta spre sudul Rusiei, zona lor de destinație.

Opt transporturi, însumând peste opt sute de persoane, au urmat această rută în 1803. Călătoria pe Dunăre era o adevărată aventură, din care nu lipseau episoade dramatice. Îmbolnăvirile erau frecvente. Dintre participanții la primul transport, jumătate ajung suferinzi la Galați și, potrivit mărturiei unui contemporan, nu află acolo nici un medic. Al patrulea și al cincilea transport au fost atacate și jefuite de tâlhari, pe Dunăre, în dreptul Silistrei. Majoritatea ajung la Dubăsari lipsiți de orice mijloace, după ce și-au cheltuit puținii bani ce-i aveau cumpărând fructe, cafea și vin în Moldova. În localitatea de frontieră, cimitirul se mărește acum cu mai multe sute de morminte. Tot acolo, autoritățile vamale și de carantină îi tratează atât de rău, încât îi impresionează până și pe organizatorii ruși ai colonizărilor. Reacția acestora din urmă nu a întârziat: ei vor hotărî ca transporturile din anii următori să se facă pe mare, până la Odesa¹.

3.4. Al doilea val

Al doilea val este semnalat în 1817. În iulie, agentul austriac din Iași comunica superiorilor săi că

¹ Detlef Brandles, *op. cit.*, p. 63–66.

„la Galați sosesc multe vase, pe Dunăre, având la bord coloniști svabi, care urmează să intre în carantină la Ismail și apoi să fie repartizați în interiorul Basarabiei”¹.

De fapt, cele aproximativ 1 500 de persoane semnalate atunci făceau parte dintr-un contingent mai numeros, de vreo 5 000 de germani din sud și din zona renană, care au plecat în acel an spre Rusia. Cea mai mare parte au călătorit prin Galiția, ocolind așadar Principatele, și au fost colonizați în sudul Imperiului. Cei care au ales calea Dunării au făcut-o deoarece nu aveau suficienți bani pentru a plăti transportul pe uscat. Se știe că 907 persoane dintre coloniștii care au trecut prin Galați au fost împrăștiți în Basarabia, unde au întemeiat două așezări, Hoffnungstal și Teplitz².

O interesantă descriere a călătoriei se păstrează într-o scrisoare a unuia dintre coloniști, Johann Christian Bildlingmaier, expediată din Galați la 18 iulie 1817:

„Totul este ieftin aici; un pfund din cea mai bună pâine îl cumpărăm cu un crețar și un pfenig, un litru de vin sau de vinars pentru 6 până la 8 coroane. Dacă v-am putea trimite și vouă, care vă aflați în atâtea nevoi! Ținuturile prin care am trecut, de la Viena până aici, sunt atât de rodnice, încât ne-am minunat. Am întâlnit locuri în care vița de vie crește în tufe, iar în păduri se întinde pe copaci până către vârf, în care, așadar, vinul se obține fără a planta. Oamenii muncesc rău. Am spus adesea: aici ar trebui să vină ai noștri din Württemberg! Se cunosc de departe satele locuite de germani, căci aceștia au luat-o cu mult înaintea leneșilor de aici. Cei mai mulți dintre ultimii locuiesc în colibe rele. În Ungaria și în Turcia își au colibele în pământ. Toate stau laolaltă: găște, porci, găini, oi, vite. Orașele nu arată nici măcar la

¹ Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, II, p. 399.

² Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 99-100.

fel de bine ca un sat așezat de la noi, iar regiuni nelocuite se găsesc din plin”¹.

Un altul, Friedrich Schwarz, descrie șederea la Galați, între 19-29 august 1817:

„19 august: ajungem în Galați pe o mare căldură (...). 20 august: dimineața mai este încă furtună; conducătorii noștri iau masa la consulatul rus din oraș. 21 august: vine consulul cu familia și iau masa împreună cu conducătorii noștri, într-un cort; vremea a fost plăcută. 22 august: din nou puțină ploaie, care e o mare binefacere pentru noi, căci avem foarte mulți bolnavi și zilnic mor câțiva (...). 24 august: duminică, s-a ținut slujba. Pe toate cele cinci vase, jumătate din oameni zac bolnavi, mulți bătrâni mor, iar alții, care s-au molipsit mai demult, cad la pat (...)”².

Au fost și cazuri în care, pe drum, unii au părăsit grupurile de emigranți, pentru a se stabili în ținuturile pe care trebuiau doar să le tranziteze. Pentru valul din 1803 sunt semnalate câteva zeci de cazuri de acest fel³. Este posibil ca unii dintre acești „dezertori” să se fi așezat în Principate, însă nu avem informații despre soarta lor aici. Alții, așa cum voi arăta în continuare, au plecat după o perioadă de ședere în Basarabia și au încercat să se stabilească în Moldova și Țara Românească.

¹ Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 35.

² *Ibidem*, p. 39.

³ Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 66.

4. Încercări de colonizare în principatele române în anii 1842–1843

4.1. Un tablou incomplet

O evidență exactă a colonizărilor în Moldova și în Țara Românească nu există și nu pare probabil ca administrațiile de atunci din Principate să fi întocmit o asemenea dare de seamă. Din acest motiv, reconstituirea evenimentelor este cât se poate de dificilă. Imaginea de ansamblu asupra fenomenului poate fi obținută doar prin apelul la categorii diferite de surse, inegale ca valoare informațională. Pentru aceasta a fost nevoie să consult corespondența consulilor Prusiei în Principate și cea a legației din Constantinopol, documente interne românești, presă românească și străină din epocă, diferite ecouri – majoritatea târzii – în cronicile ale diferitelor așezări germane din Basarabia și Dobrogea ori ale unor comunități protestante, relatări ale călătorilor străini. Toate aceste piese, adunate laolaltă, nu reușesc să reconstruiască decât un tablou destul de vag, incomplet, cu multe goluri, așadar puțin satisfăcător. În lipsa altuia, însă, va trebui să ne mulțumim cu acesta.

4.2. Colonia efemeră de pe moșia Berceni a serdarului Constantin Crețulescu

Un studiu relativ recent se ocupă de cazul stabilirii temporare a 22 familii de „prusieni” – cum îi numește autorul, în mod destul de pripit – pe moșia Berceni, din Prahova, a serdarului muntean Constantin Crețulescu¹. Studiul cu pricina, fiind realizat din perspectiva istoriei demografice, deci urmărind probleme specifice

¹ Apostol Stan, *op. cit.*

acelui domeniu, ne oferă doar informații fragmentare privind ansamblul chestiuni coloniștilor germani din Principatele române.

Cazul s-a petrecut în urma încheierii unui contract între cele două părți (proprietar și coloniști), act intermediat de consulatul Prusiei din București și purtând data de 12 iunie 1843. Contractul prevedea acordarea către fiecare familie a unui loc de casă, cu grădină și împrejmuire pentru vite, ca și a unei porțiuni de pășune. Timp de doi ani, coloniștii erau scutiți de obligațiile pe care, conform Regulamentului Organic, le datorau clăcașii proprietarului: serviciu la curtea acestuia, corvezi, taxe pentru pășunat etc., trebuind să dea acestuia doar dijma în produse. În cazul în care noii veniți ar fi desțelenit o suprafață oarecare de teren, urmau să fie scutiți și de dijma pentru produsele obținute acolo. După doi ani, toate aceste privilegii urmau să fie anulate. Așadar, coloniștii ar fi fost integrați în categoria clăcașilor. Tot prin contract, coloniștii se obligau să se stabilească pentru totdeauna, ei și copiii lor, pe terenul care le era concedat. Nu li se recunoștea autonomia administrativă, ci doar dreptul de a asigura, prin oameni aleși dintre ei, paza satului. Independent de clauzele contractului, proprietarul le-a dat 3500 lei, sub formă de împrumut, pentru a-și cumpăra animale, și le-a pus la dispoziție furajele corespunzătoare.

Spre sfârșitul aceluiași an, coloniștii au început să părăsească moșia Berceni. Motivul invocat de coloniști: proprietarul nu le-ar fi acordat suprafețe îndestulătoare de teren arabil și de pășune, iar administratorii i-ar fi tratat rău. Așadar, nu clauzele contractuale, ci încălcarea lor, abuzurile, i-au determinat să considere inacceptabilă situația de clăcaș, pe care o acceptaseră teoretic la început. Unii s-au răspândit prin diferite sate din județele Prahova, Ialomița și Ilfov, alții pe moșia Brăilei. Serdarul Crețulescu, după repetate încercări de a-i readuce pe propria moșie, a fost nevoit să-și recunoască eșecul.

Destul de târziu, în 1847, prin intermediul aceluiași consulat al Prusiei, a reușit să recupereze o parte din suma împrumutată și din cheltuielile investite în organizarea coloniei.

Studiul citat nu menționează nici originea coloniștilor, nici împrejurările venirii lor aici. Așa cum voi arăta mai jos, ei nu au venit din Prusia – sau cel puțin nu au venit direct de acolo –, ci din Basarabia, aflată sub stăpânire rusă, și din Dobrogea turcească. Faptul că în întreaga afacere a fost implicat consulatul prusian din București nu este cătuși de puțin o dovadă a originii lor prusiene, căci acel consulat îi avea sub protecția sa pe toți supușii statelor Uniunii vamale germane care se aflau pe teritoriul muntean sau îl tranzitau. Cum acesta nu a fost singurul caz de colonizare cu germani a unei moșii din Principate, vom înțelege mai bine lucrurile după ce voi prezenta fenomenul în ansamblul său.

4.3. Basarabia, un bazin de recrutare a coloniștilor germani pentru Moldova și Valahia

Plecări ale coloniștilor germani din sudul Basarabiei sunt semnalate încă din anul 1841, când o parte a locuitorilor satelor Leipzig și Beresina au trecut în Dobrogea și – cu încuviințarea autorităților otomane – s-au așezat în satul Akupunar din nordul provinciei¹. În anul următor, „febra emigrării” avea să cuprindă un număr tot mai mare de germani din Basarabia², care s-au îndreptat spre Principate sau spre ținuturile din sudul Dunării. Erau locuitori ai așezărilor întemeiate de țar cu coloniști germani, în diferite etape, după anexarea Basarabiei. Primii au venit, în 1814, așa-numiții

¹ Acest grup era condus de Adam Kühn, născut în 1809 la Posen și emigrat cu familia sa în Basarabia la 1814. Alfred Eisfeld, *Die Schwarzmeerdeutschen*, în G. Grimm, K. Zach (ed.), *op. cit.*, I, p. 201–202.

² Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 369.

„coloniști varșovieni”, șvabi care se stabiliseră cu câțiva ani mai devreme în împrejurimile Varșoviei. Cei aproximativ 8 000 de „coloniști varșovieni” au fost atrași în Basarabia printr-un ucuz al țarului Alexandru I, care le garanta libertatea religioasă, îi scutea de serviciul militar și dispunea împroprietărirea fiecărei familii cu o suprafață de teren de 60 desetine¹. Au fost colonizați de-a lungul râului Cogâlnic, unde au înființat așezările Tarutino și Borodino². Alții s-au stabilit în Basarabia odată cu valul de emigrări din 1817, despre care am amintit deja. Ei proveneau din Würtemberg, dar și din alte state sud-germane. În timp, acestora li s-au adăugat alți coloniști, recrutați de agenți ruși atât în nordul spațiului german (Mecklenburg, Pomerania, Prusia), cât și în sudul acestuia (Würtemberg, Elveția, zona renană etc.), astfel încât, în anul 1842, când statul rus a încetat politica oficială de colonizare, în sudul Basarabiei existau 24 de colonii germane ori cu părți de populație germană³.

Lipsa pământului a fost principala cauză a plecării unora dintre ei din Basarabia în anii 1841-1843⁴. Majoritatea făceau parte, fără îndoială, din a doua generație de coloniști, erau copiii celor așezați acolo în deceniul al doilea al secolului XIX⁵. Un spor natural deosebit în rândul acestora – remarcat de majoritatea istoricilor care au abordat această temă – a făcut ca în scurt timp pământul să devină neîndestulător. A părăsi colonia și a se așeza în altă parte a imperiului,

¹ Textul ucuzului din 29 noiembrie 1813 la Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 106.

² Alfred Eisfeld, *op. cit.*, p. 198.

³ Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 107; Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-Bukowina- und Dobrușchadeutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur Siedlungsbrücke an der Reichsgrenze*, München, 1984, p. 5-6.

⁴ Opinie împărtășită, între alții, de Friedrich Gottas, *Die Deutschen in Südeuropa. Von den Ansiedlung im Mittelalter und im 18. Jahrhundert zur Rückbewegung im 20. Jahrhundert*, în G. Grimm, K. Zach (ed.), *op. cit.*, p. 22, și de Alfred Eisfeld, *op. cit.*, p. 201.

⁵ W. S. Teutschlaender, *Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien mit besonderer Berücksichtigung des Deutschtums*, Bukarest, 1891, p. 235.

eventual la oraș, unde puteau fi practicate diferite meserii, ar fi atras după sine pierderea statutului de colonist și supunerea la obligațiile serviciului militar. Încolțiți de lipsa pământului și speriați de perspectiva serviciului militar, mulți au ales plecarea peste frontieră.

La această cauză se va fi adăugat recolta foarte slabă din 1841¹, precedată de o epizootie în 1838².

Unii istorici³ consideră că printre emigranții din 1841-1843 se numărau și membrii unei secte religioase, așa-numiții „separatiști”. Aceștia, urmându-și mentorul, pastorul Ignaz Lindl, veniseră încă din 1822 în Basarabia, întemeind colonia Sărata⁴. După expulzarea lui Lindl din imperiu la sfârșitul anului 1823 și odată cu răspândirea zvonului, în 1841, că țarul ar interzice întrunirile membrilor sectei și i-ar obliga să se înscrie într-una din confesiunile acceptate (catolică sau evanghelică), o parte dintre „separatiști” s-au integrat în biserica protestantă⁵. Este posibil ca o altă parte, cei care doreau să-și păstreze credința, să fi emigrat cu acel prilej la sud de Dunăre sau în Principate, deși nu există dovezi certe în acest sens.

4.4. Din Basarabia în Turcia ...

În anii 1842-1843, câteva sute de familii au plecat din sudul Basarabiei spre Silistra, unde guvernatorul otoman al sangeacului Rusciuc le promisese că îi va scuti de impozite pe timp de trei ani și îi va plasa în sate creștine⁶. Majoritatea au trecut Prutul pe la Sculeni,

¹ Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 369.

² „Albina Românească”, Iași, an. XI, 1838, p. 358.

³ De exemplu, Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 369, care citează și alți autori ce împărtășesc această idee.

⁴ Hans Petri, *Ignaz Lindl und die deutsche Bauernkolonie Sarata in Bessarabien*, în „Südost-deutsches Archiv”, München, an. VIII, 1965, p. 96–97.

⁵ *Ibidem*, p. 107–109.

⁶ Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 369.

unde familiile „au ajuns în mod separat”. Toate aceste informații ni le oferă medicul Bernhard Kallmann, care se ocupa pe-atunci cu administrarea provizorie a consulatului Prusiei la Iași¹. Nu era nimic organizat în acele mișcări, căci fiecare familie sau colonist pleca în mod individual. Până la sfârșitul lunii martie 1843, când postul consular de la Iași a fost ocupat de Johann Ferdinand Neigebaur, au intrat în Moldova 120 de familii de coloniști, însumând 460 de persoane. Kallmann, martor al evenimentelor, scria că,

„îndată ce au trecut Prutul, supuși statelor Uniunii vamale mi s-au adresat în scopul colonizării lor în Moldova sau în celălalt Principat de la Dunărea de Jos (...). Aceia dintre coloniști care au vrut să plece mai departe, spre Valahia sau spre Silistra, au trecut granița pe la Focșani și pe la Galați”².

La trecerea frontierei, ei au fost ajutați și de girantul viceconsulatului Prusiei din Galați, negustorul Pasquale Lamberti. Despre acesta, ambasadorul prusian la Constantinopol, Le Coq, avea să scrie în iulie 1843 că „s-a purtat ireproșabil în afacerea trecerii coloniștilor emigranți din Rusia în Turcia”³.

Celor trecuți atunci prin Galați în Dobrogea aveau să li se alăture alții, după luna martie 1843, de-ar fi să credem cele scrise de călătorul german Karl Koch, care găsea acolo, în același an, 300 de familii⁴. Între timp, însă, autoritățile otomane și-au schimbat planurile și acum le propuneau emigranților să-i distribuie nu în așezări creștine, ci în

¹ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 548; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3384, f. 8v.

² Vezi nota precedentă.

³ Le Coq către Min. af. externe, Constantinopol, 19 iulie 1843. Vezi nota 44.

⁴ Karl Koch, *Wanderungen im Oriente während der Jahre 1843 und 1844*, vol. I, Weimar, 1846, după Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de A. Angheliescu, București, Editura Eminescu, 1981, p. 617.

sate turcești, câte două familii în fiecare localitate¹. Doar unsprezece din cele trei sute de familii amintite de Karl Koch au acceptat această condiție, în timp ce restul coloniștilor intenționau să treacă din nou Dunărea, de data aceasta în sens invers, către principatul muntean². Mulți au rămas, însă, în Dobrogea, unde au înființat colonia Atmagea³.

4.5. ... apoi în Valahia ...

Moșia Berceni a serdarului Crețulescu nu a fost singura din principatul muntean colonizată cu germani în acel moment. Tot în 1843, înainte de luna mai, alți germani – din păcate nu știm câți – au fost colonizați pe moșia Eliana a „maiorului Ghermani, fost agent al Serbiei”⁴. Proveneau, după toate aparențele, din grupul celor despre care Bernhard Kallmann spunea că au venit din Basarabia în Moldova, pentru ca, de acolo, o parte dintre ei să treacă în Țara Românească prin Focșani. Așezarea pe moșia Eliana s-a făcut tot printr-un contract, care, însă, nu s-a păstrat. Au rămas acolo până în toamna anului 1844, când

„s-au adresat cancelarului consulatului Prusiei, solicitând intervenția personală a acestuia pe lângă dl. Ghermani, pentru a obține anularea contractului. Doreau să plece în Turcia, urmând exemplul celor mai mulți dintre compatrioții lor. Cancelarul consulatului a reușit să-l convingă pe dl. Ghermani să-i elibereze pe coloniști de obligațiile lor,

¹ Detlef Brandes, *op. cit.*, p. 369.

² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 617.

³ W. S. Teutschlaender, *op. cit.*, p. 235.

⁴ König (secretar al consulatului Prusiei din București) către Min. af. externe din Berlin, 28 octombrie 1844; Arh. St. București, Microf. RDG, r. 23, c. 802–803; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3384, f. 246–246v. Este vorba despre Gheorghe Adam Ghermani, fost reprezentant al principelui Miloș Obrenovici al Serbiei pe lângă Poarta otomană, apoi agent al Serbiei în Principate în anii 1836–1837. Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834–1848*, București, 1915, p. 183, 206–207.

urmând ca aceștia să-i restituie doar jumătate din sumele pe care i le datorau”¹.

Dacă cele două încercări, a serdarului Crețulescu și a maiorului Ghermani, au eșuat, o nouă așezare a fost întemeiată, totuși, de coloniștii germani în Țara Românească. Este vorba despre satul Jacobsonstal, situat pe-atunci la o depărtare de șase kilometri de Brăila. Printre membrii noii comunități se vor fi numărat, la început, unii dintre coloniștii plecați de pe moșia Berceni. Lor li se vor fi adăugat, în timp, alții. Mai târziu, comunitatea avea să fie integrată în perimetrul orașului Brăila².

4.6. ... și în Moldova

Cazuri similare celor din Țara Românească au existat și în Moldova. Încă din 1842, atunci când primele familii de coloniști se aflau la vama din Sculeni și încercau să intre în Moldova, Bernhard Kallmann s-a adresat secretarului de stat al principatului, postelnicul Teodor Balș, pentru a afla poziția autorităților locale în legătură cu dorințele coloniștilor. Aceștia solicitau fie colonizarea în Moldova, fie tranzitarea teritoriului acesteia spre sud. Cu acel prilej, Teodor Balș s-a arătat interesat să colonizeze două sute de familii atât pe propriile moșii, cât și pe cele aparținând unei alte persoane, care apare în raportul lui Kallmann către ministerul afacerilor externe din Berlin ca „marea boieroaică, cunoscută aici sub numele de *frumoasa Maki*”. Sub acest nume se ascundea, probabil, Maria Calimah, fiică de domn, soția defunctului logofăt Grigoraș Sturdza și mama domnului în funcție al

¹ Raportul citat al lui König (v. nota precedentă).

² W. S. Teutschlaender, *op. cit.*, p. 233.

Moldovei, Mihail Sturdza¹. Potrivit relatării lui Kallmann, condițiile puse de coloniști erau următoarele:

„Coloniștilor li se va acorda îndată locuință, apoi cantitatea corespunzătoare de cereale, vite, lemn și materiale de construcție pentru clădirea de locuințe bune. Terenul necesar și-l vor putea trece curând în a lor proprietate, în schimbul unui preț avantajos. Până atunci, ei vor rămâne în mod provizoriu sub protecție consulară. Coloniștii își vor alege dintre ei un primar (*Schulze*) și doi jurați, care vor aplana eventualele diferende dintre membrii comunității”².

La rândul său, postelnicul Teodor Balș s-a angajat față de girantul consulatului Prusiei, că se va îngriji de bunăstarea celor dornici să se așeze în Moldova, iar celor care voiau să plece mai departe, le va pune la dispoziție toate documentele necesare. Primilor li se mai promitea

„oficierea nestingherită a serviciului religios, protejarea persoanei și a bunurilor”.

Eventualele neînțelegeri dintre noii veniți și pământeni urmau să fie rezolvate de către postelnicul secretar de stat în consens cu reprezentantul consular al Prusiei ³.

¹ „Frumoasa Maki” („die schöne Maki”) poate să reprezinte traducerea din greacă, printr-un joc de cuvinte, a numelui de fată al Mariei Callimachi (*Callimaki* = *frumoasa Maki*), despre care Radu Rosetti scria că a fost, la vremea ei, „cea mai frumoasă femeie din Moldova” (Radu Rosetti, *Amintiri*, I, *Ce-am auzit de la alții*, ediție îngrijită de Mircea Anghelescu, București, Editura Fundației culturale române, 1996, p. 87). Kallmann folosește această expresie fie pentru că nu cunoștea identitatea reală a persoanei, care-i era ascunsă de către postelnicul Teodor Balș, fie din cauză că girantul consulatului însuși, în cazul în care știa despre cine e vorba, nu dorea să relateze într-un raport oficial despre implicarea familiei domnului Moldovei în această afacere.

² Kallmann către Min. af. externe din Berlin, Iași, 4 decembrie 1843. Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 548; DZA, A.A. II, Rep. 6, Nr. 3384, f. 8v.

³ Același raport.

Până la sfârșitul anului 1843, „mai mulți” dintre cei 460 germani intrați în Moldova în împrejurările descrise de Kallmann au fost așezați „pe proprietățile marii boieroaice Maki”¹. Nu am reușit să găsim vreun contract prin care să se fi reglementat aceasta, însă un asemenea act trebuie să fi existat. El va fi cuprins, în mare, clauzele stabilite în discuția dintre Kallmann și Teodor Balș, reprodusă mai sus. Alți germani din același contingent s-au stabilit în Iași, unde, conform spuselor aceluiași girant al consulatului Prusiei, „profesează ca zidari, dulgheri etc.”

4.7. Bogați, mijlocași și săraci

Cunoașterea situației materiale a coloniștilor ne poate oferi sugestii în legătură cu motivele plecării din Basarabia, dar și cu intențiile lor. În corespondența consulatului prusian din Iași, cele 120 de familii intrate în Moldova până în martie 1843 apar împărțite în trei categorii, în funcție de avere: o treime aveau asupra lor sume cuprinse între 1500 – 2000 ruble de argint, o altă treime între 400 și 500 ruble, iar restul erau „săraci lipiți”. Toți, însă, veneau cu propriile atelaje².

Fără îndoială, cei cu mijloace materiale mai consistente, așadar două treimi, au plecat din Basarabia din cauza insuficienței pământului și în speranța găsirii în Principate a unor suprafețe disponibile pentru a fi eventual cumpărate. Cum legile nu permiteau străinilor să achiziționeze proprietăți funciare, este de înțeles de ce o parte dintre ei, probabil majoritatea, au trecut la sud de Dunăre, pe teritoriul otoman. Cei lipsiți de mijloace puteau alege între a se stabili pe moșii, unde, pentru a obține dreptul de proprietate, fie și numai asupra locului de casă, trebuiau să renunțe la protecția consulară și să

¹ Același raport.

² Același raport.

accepte asimilarea în categoria clăcașilor, fie să intre în orașe, pentru a practica diferite meserii. Celor care optau în favoarea acestei ultime variante, le reveneau două avantaje, pe care nu le-ar fi avut dacă se stabileau în orașele din Imperiul rus: își puteau păstra statutul de supuși străini (așadar nu trebuiau să plătească impozit) și nu erau obligați la serviciul militar.

În acea perioadă, guvernele statelor germane nu aveau interese directe în privința colonizărilor în Principate. Nu agreeau, în general, ideea de emigrație, dovezi în acest sens fiind legile și măsurile împotriva emigrărilor sau interzicerea și pedepsirea propagandei și a instigărilor la emigrare¹. Amestecul reprezentanțelor consulare ale Prusiei, din anii 1842-1844, pe care le-am descris mai sus, trebuie înțelese nu ca un răspuns la îndemnuri sau instrucțiuni venite din partea guvernului din Berlin privind o eventuală promovare a colonizării – îndemnuri care nu au existat –, ci pur și simplu ca îndeplinire a uneia dintre atribuțiile obișnuite ale consulilor, și anume protejarea supușilor statului pe care îl reprezentau.

Așadar, tentativele de colonizare din anii 1842-1844 au avut loc, pe de o parte, din inițiativa individuală a emigranților înșiși, pe de altă parte, din dorința unor proprietari funciari din Principate de a-i coloniza pe aceștia pe propriile moșii.

5. Inițiative germane

Problema prezenței sau absenței unor interese politice, eventual de stat, germane față de colonizarea în Principatele române – în special din partea Prusiei – poate fi analizată și prin luarea în considerare a unor proiecte de colonizare inițiate de persoane și cercuri oficiale și private din lumea germană. Analiza este îngreunată

¹ Karl Stumpp, *op. cit.*, p. 30–33; Agnes Bretting, Hartmut Bickelmann, *op. cit.*, p. 56.

de faptul că ea nu se aplică realității istorice continue, ci asupra unor proiecte separate, care uneori nu au nici un fel de legătură între ele. Autorii lor sunt fie funcționari în exercițiu în aparatul diplomatic al Prusiei, fie persoane particulare.

5.1. Încercările nereușite ale consulului Eusebius Wedecke

Fostul consul general al Prusiei în Principatele române, Johann Ferdinand Neigebaur, relatează în cartea sa *Die Donaufürstentümer*¹, de fapt o prelucrare după un volum semnat de consulul general francez la București, Adolph Billecocq, un asemenea caz:

„În anul 1844 sau 1845, când mizeria țășătorilor din Munții Sileziei a luat proporții, atrăgând atenția unor cercuri din ce în ce mai largi, un filantrop a adus la cunoștința ministerului (afacerilor externe – n.a.) propunerea de a se cumpăra una dintre marile proprietăți de aici (din Moldova – n.a.), care să fie apoi împărțită la câteva sute de familii de coloniști germani; după câțiva ani, aceștia ar fi urmat să plătească o rentă corespunzătoare dobânzilor prețului de cumpărare. Consulii Prusiei urmau să fie făcuți răspunzători pentru realizarea corectă a acestei plăți”.

Guvernul Prusiei s-a opus – arată Neigebaur – sub motiv că „asemenea proiecte nu trebuie aduse în discuție publică”.

Prusia nu era dispusă – sau nu era încă interesată – să sprijine astfel de idei, fapt dovedit și de reacția stârnită la Berlin de propunerea unui alt consul prusian, Eusebius Wedeke din Galați. Într-un raport din decembrie 1844, acesta propunea ministerului afacerilor externe din Berlin ca emigrările din statele *Zollverein*-ului să fie orientate spre Bulgaria, unde s-ar putea întemeia așezări germane.

¹ J. F. Neigebaur, *Die Donaufürstentümer, nach der Französischen des General-Consul Ritter Billecocq*, ediția a II-a, Breslau, 1859, p. 61-62.

Acțiunea era considerată de către Wedeke drept un mijloc de încurajare a comerțului german în zonă, pentru care scop ar fi trebuit să se înființeze și o serie de consulate la sud de Dunăre¹. Ministerul, însă, a declinat propunerea, explicând următoarele:

„Cu toată aparenta importanță a dezvoltării comerțului cu Bulgaria și în ciuda faptului că unele guverne ale Uniunii vamale au motive să-și îndrepte supușii doritori să emigreze spre o provincie turcească, trebuie arătat că acest lucru în sine nu poate avea ca urmare întemeierea unui comerț pe care inițiativa negustorilor înșiși nu l-a putut pune pe picioare până acum; pentru eventualii coloniști, condițiile de acolo ar fi prea puțin asemănătoare cu cele din alte părți ale Europei și nu le pot oferi siguranța soartei”².

5.2. Proiectul lui E. C. Walter

Un alt proiect din perioada pe care o avem în atenție este cel al lui E. C. Walther. Autorul fusese consul al Prusiei la Odesa în anii '30 ai secolului XIX și era familiarizat cu problema colonizărilor în sudul Rusiei. Cunoștea, de asemenea, grație funcției deținute, întreaga poveste a trecerii în Principate și la sud de Dunăre a unor coloniști germani din Basarabia. Despre toate acestea a publicat, la întoarcerea în patrie, o serie de articole în ziarul „Der Deutsche Auswanderer” din Frankfurt am Main, organul de presă al Comitetului național central german pentru emigrări³. Întors în Germania, a devenit președinte al filialei din Hanau, în ducatul Hesa, a amintitului

¹ Wedeke către Min. af. externe din Berlin, Galați, decembrie 1844. Arh. St. București, Microf. RDG, r. 24, c. 131–136; DZA, C. Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 119-123.

² Bülow (de la Min. af. externe) către Flottwell (ministru de finanțe), Berlin, 13 ianuarie 1845. Arh. St. București, Microf. RDG, r. 24, c. 90–91; DZA, C. Abt. XIII, Fach 15, Nr. 24, vol. 1, f. 82-82v.

³ „Der Deutsche Auswanderer”, Frankfurt am Main, 1848, nr. 1, 2, 3, 9 și 10.

Comitet. În această calitate, a conceput și apoi a prezentat, în ședința din 4 martie 1849 a Comitetului, un proiect de colonizare în Moldova și Țara Românească¹. Walther însuși considera că emigrarea germană masivă spre Principate nu era posibilă, deocamdată, din cauza „situației politice tulburi” de aici. Recomanda, totuși, să se aibă în vedere această posibilă țință a colonizărilor și planul său să fie pus în aplicare îndată ce condițiile o vor permite². Cu acest plan, Walther s-a adresat și Parlamentului confederal german de la Frankfurt³. Acolo s-a cerut un raport asupra problemei, pe care l-a întocmit un subsecretar de stat din ministerul pentru comerț al guvernului confederal, Fallati. Raportul enumera piedicile care stăteau în calea unei eventuale colonizări în Principate. Între acestea, cea mai serioasă era considerată prevederea cuprinsă în Regulamentele Organice, conform căreia străinii nu puteau cumpăra terenuri decât după o perioadă de zece ani de ședere în țară, când erau îndreptățiți să obțină naturalizarea. Pentru a argumenta inoportunitatea proiectului, Fallati invoca exemplul coloniștilor germani care s-au stabilit în Principate „în anii 1830-1840”, „pe baza unor contracte cu boierii”, și care „au căzut apoi în cea mai mare mizerie”. Întemeiat pe aceste argumente, parlamentul confederal a respins proiectul lui E. C. Walther⁴.

¹ H. Künzel, W. Stricker, *Bericht über die Entstehung und bisherige Wirksamkeit des Nationalverein für deutsche Auswanderung und Ansiedlung zu Frankfurt a. M.*, Dezember 1849, p. 36.

² Theodor Mandel, *Die Tätigkeit der Auswanderorganisationen um die Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung von Südwestdeutschland*, Frankfurt am Main, 1922, p. 101 (teză de doctorat).

³ Agnes Bretting, Hartmut Bickelmann, *op. cit.*, p. 114.

⁴ Theodor Mandel, *op. cit.*, p. 102.

6. Coloniștii, o problemă politică?

6.1. Exagerările ultranaționaliste ale unui economist român

Deznodământul acestor proiecte infirmă opiniile exprimate de economistul Dionisie Pop Marțian în cartea sa despre colonizările germane în România, publicată în 1860, apoi într-o nouă ediție în 1871¹. Adversar declarat al colonizărilor – despre care a început să se discute din nou pe la sfârșitul anilor '50 ai secolului XIX –, Marțian încerca prin toate mijloacele să-și convingă contemporanii de existența unei uriașe conspirații pangermanice, la care ar fi fost părtași „economisti și oameni de stat”, asociații și guverne, persoane private și parlamentul confederal în ansamblul său. Începând de prin 1835 – scria Marțian – nu s-ar fi urmărit altceva decât implantarea de colonii în Principate, ca avanposturi ale germanismului și ca posibile puncte de sprijin într-o pretins proiectată acțiune de acaparare a gurilor Dunării. Cartea s-a bucurat de oarecare popularitate în epocă, din moment ce, cu prilejul dezbaterilor Adunării constituante din 1866, atunci când s-a discutat problema acordării dreptului de proprietate în favoarea străinilor, autorul ei a fost citat ca un fel de autoritate în materie². Argumentația lui Marțian se întemeia, însă, fie pe

¹ D. P. Marțian, *Coloniștii germani și România*, ediția a II-a, București, 1871 (prima ediție a apărut în 1860).

² A fost invocat de deputatul N. Voinov, în ședința din 18 iunie 1866: „(...) ași mai ruga pe onorabila Cameră să fie mai geloasă, să țină seama de pozițiunea în care ne găsim și să nu tolereze cu atâta ușurință invaziunea străinilor în țară la noi, invaziune ce e organizată de atâta timp. Voi face apel la memoria unui român regretabil (sic!), domnul Marțian, și rog pe toți aceia care susțin acest principiu să citească broșura sa despre pangermanism, și vor vedea cum sunt înființate comitete care n-au de scop decât a deturna mergerea colonilor germane în America și a le întoarce spre țărmii Dunării”. *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituțiunii și Legii electorale din România*, publicate de Alexandru Pencovici, București, 1883, p. 53.

evenimente izolate, scoase din context și generalizate, fie pe inexactități.

6.2. Dinspre partea germană: o idee marginală între multe altele

Ideea deturnării înspre Europa de Est (inclusiv înspre Principatele române) a emigrației germane care s-a îndreptat până atunci spre America, idee promovată de un grup de economiști și oameni politici constituit la Leipzig în 1835, era pentru Dionisie Pop Marțian o indiscutabilă orientare generală a politicii germane în ansamblu¹. Grupul amintit era real și nu era unicul reprezentant al acelei idei. Tot pe-atunci, economistul Friedrich List propunea, la rândul său, orientarea emigranților germani spre sud-estul Europei². Toate acestea, însă, nu aveau legătură deloc sau aproape deloc cu politica statelor germane. Era un curent de idei, între atâtea altele în epocă. De altfel, în problema emigrărilor s-au conturat în lumea germană a primei jumătăți a secolului trecut două orientări, fiecare având numeroase nuanțe. Prima era potrivnică emigrărilor și s-a manifestat energic după valul mare de plecări din anii 1816-1817, ca o reacție la pericolul depopulării propriilor teritorii, dar și la scurgerile de capital care însoțeau emigrarea. Acesta este curentul pe care s-a întemeiat politica statelor germane, cu excepția Württembergului, curent care solicita împiedicarea emigrărilor³. Cealaltă teorie, printre ai cărei inițiatori se număra Hans Christoph von Gagner, acorda suprapopulației – în contradicție cu teoria malthusiană – o

¹ D. P. Marțian, *op. cit.*, p. 3.

² Karl Buchheim, *Deutsche Kultur zwischen 1830 und 1870*, Frankfurt am Main, 1966, p. 166.

³ Gerhard P. Bassler, *Auswanderungsfreiheit und Auswandererfürsorge in Württemberg 1815-1855*, în „Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte”, 1974, nr. 33, p. 134.

semnificație pozitivă, legată de ideea progresului economic. În acest context, emigrarea, mai ales a păturilor sărace, care urma să fie organizată de stat, era considerată necesară, ea constituind o supapă în scopul înlăturării focarelor revoluționare și al prezervării siguranței sociale¹. De aici a derivat, la mijlocul anilor '40 ai secolului XIX, teoria naționalistă radicală despre emigrări, care, între altele, vedea în acestea un „îngrășământ cultural” pentru alte națiuni². Tocmai această din urmă teorie a fost considerată de către Dionisie Pop Marțian drept reprezentativă pentru politica germană, ceea ce constituia, evident, o exagerare.

Același economist scria despre înființarea, înainte de anul 1848, a 15 comitete private pentru „a ajuta colonizațiunea prin toate mijloacele, prin mijloace materiale, intercesiune și sfat”³. Aceste comitete, însă, nu aveau ca scop *colonizarea*, așa cum credea Marțian, ci *emigrarea*, după cum reiese din denumirile lor și din prevederile statutare. Analiza statutelor și activității comitetelor relevă faptul că ele sprijineau în exclusivitate emigrația germană transoceanică și nicidecum pe cea spre estul Europei⁴. Discutarea în Comitetul național german central de emigrare a schimbării direcției colonizărilor dinspre apus spre răsărit, invocată de Marțian pentru a-și justifica teoria, nu a fost altceva decât raportul și propunerea din 4 martie 1849 ale lui E. C. Walther, pe care le-am descris mai sus. Între alte sute de intervenții, cea a lui Walther era singura care făcea referire la acest subiect⁵. Cât despre Parlamentul confederal de la Frankfurt,

¹ Agnes Bretting, Hartmut Bickelmann, *op. cit.*, p. 99-100.

² Expresia „îngrășământ cultural” („Kulturdünger”) a fost lansată de Wilhelm Stricker în anul 1845, într-o carte despre răspândirea germanilor pe glob; cf. *Ibidem*, p. 104.

³ D. P. Marțian, *op. cit.*, p. 4.

⁴ Statutele unora dintre ele au fost publicate în H. Künzel, W. Stricker, *op. cit.* Activitatea comitetelor a fost analizată, mai nou, de Agnes Bretting și Hartmut Bickelmann, *op. cit.*, p. 124-156.

⁵ H. Künzel, W. Stricker, *op. cit.*, p. 36.

despre care Marțian scria că „a îmbrățișat cauza cu căldură”¹ și care într-adevăr a inclus între drepturile fundamentale pe cel de emigrare², am arătat mai sus ce atitudine a avut în realitate față de ideea colonizării germane în Principate.

Așadar, în prima jumătate a secolului XIX, deși nu au lipsit proiectele, nu a existat o politică germană de inițiere sau de sprijinire a ideii colonizărilor în Principate.

(Acest studiu reprezintă varianta revizuită și substanțial dezvoltată a capitolului intitulat *Colonizii germani în Principatele române: o problemă politică?*, publicat în Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Încercări și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, cu o prefață de Al. Zub, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară, 2000, p. 178-194.)

¹ D. P. Marțian, *op. cit.*, p. 4.

² Michael Luckhoff, *Die Auswanderungsdiskussion während der Revolution 1848/1849*, în Günter Moltmann (ed.), *Deutsche Amerikaauswanderung im 19. Jahrhundert*, Stuttgart, Metzler Verlag, 1976, p. 113.

Dinastia străină și dialogul cultural româno-german

1. Tema

Dincolo de reconstituirea și interpretarea faptelor, îmi propun în cele ce urmează verificarea valabilității teoretice a conceptului de „dinastie străină”. Iar verificarea va avea ca domeniu de referință ceea ce am putea denumi „relațiile culturale româno-germane”. Altfel spus, nu îmi propun să reconstitui minuțios și nici măcar să inventariez acele relații, ci să schițez o interpretare a rolului pe care dinastia străină din România l-a jucat în desfășurarea lor.

Observațiile mele se vor extinde și asupra altor „dinastii străine” din țările Europei de sud-est în secolul al XIX-lea. Nu pentru a le analiza în amănunt, a clarifica cine știe ce aspecte ascunse sau pentru a propune vreo interpretare originală, ci pentru a înțelege mai bine contextul în care s-a plasat „dinastia străină” din România. În cazul aersteia din urmă, mă voi opri cu precădere la perioada întemeietorului ei, regele Carol I.

Pentru problema relațiilor culturale româno-germane, există deja o tradiție a cercetării istoriografice, ai cărei purtători provin atât din România¹, cât și din spațiul german¹. Literatura de specialitate

¹ Câteva exemple: Sorin Chițanu (ed.), *Eminescu în critica germană*, Iași, Editura Junimea, 1985; Andrei Corbea, Octavian Nicolau (ed.), *Interferențe culturale româno-germane – Rumänisch-deutsche Kulturinterferenzen*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1986; Paul Cornea, *Pașoptismul și cultura germană*, în idem, *Aproapele și departele*, București, Cartea Românească, 1990, p. 238-263; Al. Zub, *Memorialistica – sursă cognitivă pentru relațiile româno-germane*, în Vasile Docea, *Relații româno-germane. Studii istorice / Deutsch-*

dedicată rolului de mijlocitor cultural al dinastiilor străine este destul de săracă. Din punct de vedere metodologic, pentru analiza unui monarh străin și a relațiilor sale cu țara de origine, cartea lui Claus Scharf despre Ecaterina a II-a a Rusiei îmi pare exemplară². Lipsește, însă, în literatura de specialitate, o analiză sistematică și atentă, eventual comparativă, a monarhilor străini sau dinastiilor străine care au domnit în țările Europei de sud-est. Problema rolului cultural pe care l-au jucat unii membrii ai acestor dinastii a fost abordată, uneori în teacăt, alteori direct, de câțiva autori. De cea mai mare atenție din partea cercetătorilor s-a bucurat regele Otto al Greciei, din familia Wittelsbach³. Imediat după el, într-un posibil top al interesului analitic, pare să urmeze Ferdinand al Bulgariei, din familia Coburg-Gotha-Kohari⁴. În privința dinastiei de Hohenzollern din România, atenția istoricilor a fost atrasă mai degrabă de activitatea culturală,

rumänische Beziehungen. Historische Studien, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 31-48; Andrei Marga, *Die rumänisch-deutschen Kulturbeziehungen nach 1989. Die Erfahrung der Babeș-Bolyai Universität*, în idem, *Bildung und Modernisierung*, ed. a II-a, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 257-274 etc.

¹ Klaus Heitmann (ed.), *Rumänisch-deutsche Interferenzen*, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1986; Horst Fassel, *Deutschunterricht in Jassy (1830-1992) : Wissenschaftler und Lehrer als Vermittler im West-Ost-Dialog*, Tübingen 1993; idem, *Theater und Politik. Deutschsprachige Minderheitentheater in Südosteuropa im 20. Jahrhundert*, Klausenburg; Deutsches Institut, 2002 etc.

² Claus Scharf, *Katharina II., Deutschland und die Deutschen*, Mainz, 1995, 569 p.

³ Gunnar Hering, *Der Hof Ottos von Griechenland*, în R. Lauer, H. G. Majer (ed.), *Höfische Kultur in Südosteuropa*, Göttingen, 1994; Hans-Joachim Hecker, *Die bayerische Regentschaft und das griechische Recht*, în R. Heydenreuter ș.a. (ed), *Die erräumte Nation. Griechenlands Wiedergeburt im 19. Jahrhundert*, München, 1995, p. 97-98; Reinhard Heydenreuter, *Josef Achleitner (1823-1891). Musiklehrer und Zithervirtuose am Hofe König Ottos*, în R. Heydenreuter ș.a. (ed), *Die erräumte Nation...*, p. 191-194.

⁴ A. Mehlan, *Die deutschen Fürsten auf Bulgariens Thron*, în „Vergangenheit und Gegenwart”, 29 (1939), p. 30-45; Josef Knodt, *Ferdinand der Bulgare. Die Balkanmission eines Prinzen aus dem Hause Sachsen-Koburg und Gotha-Kohary 1887-1918*, Bielefeld, 1947; Hermut W. Schuller, *Höfische Kultur in Bulgarien unter Ferdinand I (1887-1918)*, în R. Lauer, H. G. Majer (ed.), *Höfische Kultur in Südosteuropa*, p. 339-354.

mult mai vizibilă și spectaculoasă în epocă, a reginei Elisabeta¹, decât de rolul cultural al soțului ei, regele Carol I².

Înainte de a analiza rolul dinastiei străine din România în dialogul cultural româno-german, mi se pare folositor să explic ce înțeleg prin însăși această sintagmă. Pe de altă parte, voi explica de ce consider că sintagma „dinastie străină” este un concept relevant pentru analiza istorică a secolului al XIX-lea.

2. Ce înseamnă „dinastia străină”?

2.1. Relevanța analitică a expresiei

Instalarea unor monarhi străini nu este o invenție a spațiului sud-est-european. Pe de altă parte, această practică politică o întâlnim și în alte secole, nu doar în cel de-al XIX-lea. Exemple în acest sens pot fi găsite din vremurile antice până în timpurile moderne. Am putea chiar identifica tipologii ale diferitelor dinastii străine. Criteriile unei asemenea taxonomii ar putea fi: originea dinastiilor, modul în care au fost instalate (pe cale pașnică sau violentă), scopurile aducerii lor, metodele de guvernare, reacțiile mediului autohton (de la

¹ B. Diederich, *Königin Elisabeth von Rumänien (Carmen Sylva). Ein Lebensbild*, Leipzig, 1898; E. Wolbe, *Carmen Sylva. Der Lebensweg einer einsamen Königin*, Leipzig, 1933; Hildegard Emille Schmidt, *Die Förderung von Kultur und Bildung in Rumänien durch die Königin Elisabeth geb. Prinzessin zu Wied (Carmen Sylva, 1843-1916)*, Neuwied, 1983; H. E. Schmidt, *Elisabeth, Königin von Rumänien, Prinzessin zu Wied, Carmen Sylva. Ihr Beitrag zur rumänischen Musikultur von 1880 bis 1916 im Kulturaustausch zwischen Rumänien und Westeuropa*, Dissertation, Bonn, 1991; Annemarie Podlipny-Hehn, *Carmen Sylva*, Temeswar, Solness Verlag, 2001; Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva. Uimitoarea regină Elisabeta a României 1843 – 1916*, traducere din franceză de Irina-Margareta Nistor, București, Humanitas, 2003.

² Merită citat aici un studiu care se ocupă, dintr-o altă perspectivă, cea a „culturii de curte”, de Carol I și de soția sa Elisabeta: Klaus Heitmann, *Deutsche und rumänische Kultur am Hofe Carols I. und Carmen Sylvas*, în R. Lauer, H. G. Majer (ed.), *Höfische Kultur in Südosteuropa*, p. 305-338.

acceptare la respingere) etc. Nu doar tradiția istorică, ci și memoria mitologică vorbește adesea despre eroi străini, care au intrat în legendă ca întemeietori de state.

M-aș îndepărta în mod nepermis de subiectul prezentei analize, dacă aș continua să abordez tema în termeni atât de generali. Ceea ce doresc să rețin, însă, din aceste considerații preliminare este ideea normalității dinastiei străine. Oamenii din zilele noastre sunt obișnuiți cu paragrafe constituționale care interzic străinilor accesul la cele mai înalte funcții în stat, poziții ce le sunt rezervate doar cetățenilor țării respective. Din acest motiv, mulți ar considera drept o curiozitate sau o excepție faptul că un străin poate deveni – sau a putut să devină – șeful unui stat, altul decât cel de origine. În cursul istoriei, însă, o astfel de practică era una obișnuită. Dinastiile străine au fost, probabil, la fel de normale precum cele autohtone.

Dacă ne restrângem spațial la Europa de sud-est și temporal la secolul al XIX-lea, putem observa că a existat o adevărată „modă” a principilor străini. Observația rămâne valabilă și în cazul în care facem abstracție de principii fanarioți, care au domnit în principatele române în secolul al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. De altfel, fanarioții nu au fost aici atât de străini pe cât am fi tentați să credem astăzi. Ei împărtășeau aceeași confesiune cu marea majoritate a supușilor lor moldo-valahi, cea ortodoxă, prin urmare erau considerați mai puțin străini decât turcii musulmani sau germanii și francezii catolici.

„Moda” de care vorbeam a fost inaugurată de eleni. Ei au fost primii în epocă și în această zonă care și-au adus un monarh străin. În anul 1832, prințul Otto de Wittelsbach, al doilea fiu al regelui Ludwig I al Bavariei, a fost ales rege al Greciei, cu sprijinul Angliei, Franței și

Rusiei¹. O a doua dinastie străină din zona sudest-europeană, de această dată de origine daneză, a fost instalată tot în Grecia, în 1863, la un an după alungarea regelui Otto. Primul ei reprezentant a fost prințul Wilhelm Georg, din casa de Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg.

Au urmat apoi România, Bulgaria și Albania. La 1866, în România, care pe-atunci purta denumirea oficială de „Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei”, a fost ales ca principe Carol I, al doilea fiu al principelui Karl Anton din linia șvabă a casei de Hohenzollern. În Bulgaria, devenită principat autonom după Congresul de pace de la Berlin de la 1878, a fost ales ca principe Alexandru de Battenberg². Acolo, ca și în Grecia, prima experiență a fost sortită eșecului, așa încât, după ce Alexandru a fost silit să abdice, bulgarii și-au ales în 1887 un nou principe, tot de origine germană, în persoana lui Ferdinand, din casa de Saxa-Coburg-Gotha-Kohary³. În sfârșit, dincolo de limitele cronologice ale secolului al XIX-lea, dar încă în spiritul epocii, a venit rândul albanezilor să aibă un principe străin, pe Wilhelm de Wied⁴, în anii 1913-1914. Așadar, în mai puțin de un secol, pe tronurile a patru țări din sud-estul Europei s-au perindat șase dinastii străine, dintre care cinci au fost de origine

¹ Wolf Seidl, *Bayern in Griechenland. Die geburt des griechischen Nationalstaat und die Regierung König Ottos*, München, 1981.

² E. C. Corti, *Alexander von Battenberg. Sein Kampf mit dem Zaren und Bismarck*, Wien, Verlag von L. W. Seidel & Sohn, 1920.

³ Hans Roger Madol, *Ferdinand von Bulgarien. Der Traum von Byzanz*, Berlin, Universitas, 1931; Joachim von Königslöw, *Ferdinand von Bulgarien (Vom Beginn der thronkandidatur bis zur Anerkennung durch die Großmächte 1886 bis 1896)*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1970.

⁴ Michael Schmidt-Neke, *Entstehung und Ausbau der Königsdiktatur in Albanien (1912-1939). Regierungsbildungen, Herrschaftsweise und Machteliten in einem jungen Balkanstaat*, München, Verlag R. Oldenbourg, 1987, p. 19-40; Hans Christian Löhr, *Die Albanische Frage. Konferenzdiplomatie und Nationalstaatsbildung in Vorfeld des Ersten Weltkrieges unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Außenpolitik*, Bonn, 1992 (disertație).

germană. Spațiul german, cu numeroasele sale case princiare, unele suverane, altele mediatizate, pare să fi fost o sursă inepuizabilă de pricipi, chiar și pentru lumea din afară.

Prin instalarea acestor monarhi de origine străină s-au urmărit două scopuri. Mai întâi, ei erau considerați soluția cea mai bună pentru asigurarea stabilității politice interne a țărilor adoptive. Acceptarea unui principe străin, care să inaugureze un sistem ereditar, înlătura pretențiile la tron ale familiilor autohtone, a căror concurență conducea la slăbirea autorității politice în interiorul țărilor. Apoi, un principe dintr-o dinastie recunoscută din Europa vestică sau centrală contribuia substanțial la sporirea prestigiului extern al țării adoptive. Pentru noile state din Europa de sud-est, recunoașterea internațională era vitală. Altfel spus – pentru a folosi o expresie din zilele noastre – dinastiile străine aveau menirea de a facilita integrarea țărilor lor adoptive în sistemul statelor europene.

Începuturile dinastiilor străine din Europa de sud-est se intersectează temporal – deloc întâmplător – cu modernizarea țărilor adoptive. În strânsă legătură cu această situație se află, de fapt, relevanța explicativă a sintagmei „dinastie străină”. Ar fi greșit să credem că statele și societățile din zonă își datorează modernizarea sau occidentalizarea numai și numai principilor străini. Acești monarhi au domnit, de regulă, în sisteme politice constituțional-parlamentare, așa încât puterea lor era mai mult sau mai puțin limitată. Dacă acceptăm ideea că ei au fost factori ai modernizării, va trebui să cădem de acord și asupra faptului că modernizarea nu putea fi făcută în răspăr cu dorințele elitelor politice autohtone. Pe de altă parte, ar fi la fel de greșit să considerăm că ei ar fi fosat complet lipsiți de putere și că nu ar fi jucat nici un rol în modernizare. Relevanța explicativă a conceptului de „dinastie străină” constă tocmai în posibilitatea pe care ne-o oferă de a privi modernizarea din această

perspectivă și în în provocarea de a analiza rolul pe care dinastiile respective l-au jucat. O astfel de analiză ar urma să ne conducă la a înțelege în ce măsură modernizarea a fost un efect al acțiuni puterii politice. Este vorba, așadar, de o provocare metodologică, care ne înlesnește înțelegerea caracterului specific al modernizării.

S-ar putea pune întrebarea de ce folosesc noțiunea de „dinastie” – care ar presupune succesiunea ereditară a mai multor monarhi – în toate cazurile, chiar și în acelea în care e vorba de guvernarea unui singur reprezentant al unei case princiare. Astfel de cazuri sunt cel al regelui Otto al Greciei, care nu a avut urmași, și cele ale principilor Alexandru al Bulgariei și Wilhelm al Albaniei, ai căror urmași nu aveau să moștenească tronul ocupat pentru scurt timp de părinții lor. Consider că folosirea termenului de „dinastie” nu este nepotrivită sau abuzivă în aceste cazuri, deoarece, în viziunea contemporanilor, instalarea principilor străini era asociată cu dorința întemeierii unor dinastii. Ei, contemporanii, au acționat în acest scop, uneori cu succes, alteori fără. Cei care l-au ales ca rege pe Otto de Wittelsbach s-au i-au acceptat ca principii pe Alexandru Battenberg și pe Wilhelm de Wied, de exemplu, nu aveau cum să anticipeze că toți aceștia își vor încheia domniile fără ca tronul să fie moștenit de urmașii lor. Noțiunea de „dinastie” are așadar, dincolo de accepțiunea ei strict biologică, un înțeles politic, legat de intențiile și de practicile politice ale epocii. Tocmai acest din urmă înțeles îl folosesc aici.

2.2. Cât de străine erau „dinastiile străine” din Europa de sud-est?

Mai greu pare de găsit răspunsul la întrebarea: cât timp și-au păstrat dinastiile străine caracterul lor străin? E vorba, de data aceasta, mai ales de acele țări – Grecia după 1863, România după 1866 și Bulgaria după 1887 – în care s-au succedat mai multe generații ale

acelorași dinastii. Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să lămuresc, mai întâi, ce înțeleg prin cuvântul „străin” în acest context.

În definirea calității de „străin”, pentru dinastiile în cauză, ar putea fi luate în considerare, ca ipoteze, două criterii. Primul este de natură politică și ar consta în întrebarea: au acționat membrii dinastiilor respective în favoarea sau împotriva intereselor țării adoptive? Cu cât acțiunile lor s-au apropiat mai mult de interesele mediului autohton, am putea presupune, cu atât suntem mai îndreptățiți să le considerăm, pe ele sau pe membrii lor, mai puțin străine. Voi arăta îndată că acest criteriu este destul de inconsistent. Cel de-al doilea criteriu este de ordin cultural, fiind legat de problema diferențelor culturale dintre membrii diferitelor dinastii și mediul autohton. Putem considera, și de această dată tot cu valoare de ipoteză, că dinastiile au rămas străine atâta vreme cât membrii lor au fost atașați altor valori culturale: înainte de toate apartenența la o altă confesiune decât cea împărtășită de societatea adoptivă, apoi un alt tip de educație și, nu în ultimul rând, folosirea altei limbi.

Dificultatea majoră, în cazul primului criteriu, cel al corespondenței dintre felul în care au acționat membrii dinastiei și interesele mediului autohton, provine tocmai din greutatea identificării acestora din urmă. A vorbi despre un „interes național” ar însemna să folosim un concept vag, interpretabil în multe feluri, imposibil de definit și, tocmai din aceste motive, extrem de criticat, mai ales în științele politice din ultima vreme. „Interesul național” nu este o categorie obiectivă, determinabilă empiric, măsurabilă. Dimpotrivă, ea este o proiecție subiectivă. Mai mult, ea este legată de două subiectivități: pe de o parte, a oamenilor „din epocă”, aceia care au fost contemporani cu dinastiile pe care le investigăm aici, oameni care și-au imaginat „interesul național” într-un anumit mod, pe de altă

parte, a noastră, a celor din zilele noastre, care avem propriul nostru fel de a înțelege „interesul național”.

Chiar dacă am încerca să reconstituim felul în care contemporanii au judecat dinastiile și felul în care acestea s-au adaptat „interesului național”, rezultatele ar fi neconcludente. Căci ar fi greșit să-i considerăm pe acei oameni drept grupuri compacte, care acționau și reacționau omogen. Dimpotrivă, ei erau grupați, ca în orice societate, în funcție de interese politice, economice sau culturale, în curente distincte, care aveau propriile lor opinii despre ce ar trebui să însemne dinastia și cum ar trebui să acționeze membrii acesteia.

Voi da un exemplu, pentru a ilustra această idee. În cazul regelui Carol I, de exemplu, contemporanii au emis opinii diferite privind adecvarea acțiunilor sale la „interesul național”. S-a întâmplat ca reprezentanții aceluiași partid sau curent politic să aibă păreri complet opuse, în funcție de interesele lor politice mai mult sau mai puțin conjuncturale. Atunci când s-au aflat în opoziție, l-au acuzat că reprezintă mai degrabă interesele germane decât cele românești, pentru ca apoi, ajunși la putere, să uite aceste acuzații și să vadă în monarh un bun reprezentant al interesului național. Observația este valabilă atât pentru liberali, cât și pentru conservatori, care s-au rotat la putere în vremea domniei regelui Carol I. Alții, care n-au ajuns deloc la putere, precum socialiștii, au emis constant opinii critice la adresa regelui. Pe de altă parte, grupările politice aveau propriul mod de a înțelege „interesul național”. Implicarea României în războiul ruso-turc din 1877-1878, de pildă, dorită de regele Carol I, a fost criticată de unii și salutăată de alții¹. Mulțimea opiniilor, unele complet opuse, ca și caracterul lor conjunctural, nu ne permit să tragem

¹ Sorin Alexandrescu, *War and significance. Romania in 1877*, în A. P. Goudoever (ed.), *Romanian History 1848-1918. Essay from the First Dutch-Romanian Colloquium of Historians Utrecht 1977*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1979, p. 61-84.

concluzii solide, folosind această cale, în privința adecvării acțiunilor lui Carol I la un „interes național” cât se poate de greu de definit.

Dacă „interesul național” este o chestiune de consens, plasată deasupra intereselor de moment sau de partid, atunci putem identifica printre elementele sale însăși scopurile instalării principilor străini. Aducerea principilor străini a corespuns, putem spune, „interesului național”. Am amintit ceva mai sus că scopurile acelor acte politice au fost, pe de o parte, dorința de a înlătura ambițiile la domnie ale diferitelor familii autohtone și, pe de altă parte, mai buna poziționare externă a statelor adoptive. Prin urmare, a afla dacă principii străini au acționat în conformitate cu „interesul național” presupune a analiza, la un nivel minimal, în ce măsură ei au contribuit la atingerea acelor scopuri.

În privința celui de-al doilea criteriu, cel cultural, lucrurile par a fi ceva mai limpezi. Diferența culturală față de mediul autohton, așadar caracterul „străin”, poate fi constatată în cazul tuturor acelor dinastii care au domnit de-a lungul unei singure generații. În mod diferit au evoluat dinastiile care au dat mai multe generații de monarhi, precum casa de Hohenzollern în România și cea de Saxa-Coburg-Gotha-Kohary în Bulgaria. Atât Carol I al României (1866-1914), cât și Ferdinand I al Bulgariei (1887-1918) și-au păstrat confesiunea – cea romano-catolică – de-a lungul întregii perioade cât au domnit în cele două țări, ai căror locuitori erau în majoritate greco-ortodocși. Constituția Bulgariei nu prevedea nimic în legătură cu religia urmașilor întemeietorului dinastiei. În pofida acestui lucru, Ferdinand I și-a botezat primul fiu, pe prințul Boris – prezumtiv moștenitor al tronului – în ritul ortodox. În timpul domniei lui Boris (1918-1943), caracterul străin al dinastiei a dispărut complet.

În România, lucrurile au evoluat diferit. Constituția din 1866 prevedea obligația botezului moștenitorului tronului în biserica

ortodoxă. Carol I, însă, nu a avut băieți din căsătoria sa cu Elisabeta de Wied, iar singura lor fată, Maria, născută în 1870, a murit la vârsta de patru ani. Urmașul la tron, prințul Ferdinand, un nepot de frate al regelui Carol I, a venit în România la o vârstă adultă (avea deja 25 de ani), astfel încât prevederea constituțională a botezului ortodox nu a putut fi aplicată. La fel ca unchiul săi Carol I, regele Ferdinand (1914-1927) a rămas catolic până la moarte. Soțiile celor doi au avut, de asemenea, confesiuni diferite față de cea a mediului autohton: atât regina Elisabeta, cât și regina Maria erau protestante. Așadar, în privința religiei, caracterul străin al dinastiei s-a menținut de-a lungul a două generații, până la moartea regelui Ferdinand. Acest caracter a dispărut abia în vremea domniilor fiului (Carol al II-lea, 1930-1940) și nepotului (Mihai, 1927-1930, 1940-1947) regelui Ferdinand, botezați amândoi ortodox și crescuți în țară.

3. Cum a contribuit dinastia străină la schimbul cultural româno-german?

3.1. Zestrea culturală a regelui Carol I

Pentru a înțelege rolul de mijlocitor jucat de regele Carol I și de regina Elisabeta în schimbul cultural româno-german, voi explica, mai întâi, în ce a constat zestrea culturală a celor doi. Pentru fiecare din ei, venirea în România încheia o etapă a existenței și deschidea o alta, cu totul diferită. Fiecare a intrat în această nouă etapă cu valorile culturale dobândite în prima. Altfel spus, zestrea lor culturală consta, în principal, în educația și în experiențele de viață din perioada petrecută „acasă”, înaintea venirii în România. Toate acestea pot explica – și ele chiar explică, așa cum voi arăta ceva mai jos – anumite

reacții, preferințe și disponibilități din perioada ulterioară sosirii în România.

Educația lui Carol I a început în mediul familial de la Sigmaringen. Înaintea tuturor celorlalți membrii ai familiei, bunicul și tatăl l-au influențat cel mai mult. De la bunicul său – bătrânul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, un principe de modă veche, atașat încă principiilor și regulilor de guvernare ale absolutismului lăsat – tânărul Carol a învățat punctualitatea și disciplina, așa cum avea să recunoască în memoriile sale:

„Severului bunic îi datorează (regele Carol – n.a.) nu numai dragostea de ordine, ci și punctualitatea extraordinară, care face din el un ceas umblător. Viața bunicului a fost strict ordonată de acele ceasornicului. Și-l trăgea în fiecare seară la ora nouă, atrăgând astfel atenția că socotea ziua încheiată, iar la zece trebuia să fie întuneric și liniște în castel”.¹

Cele două calități vor fi fost consolidate mai târziu prin educația sa militară.

De la tatăl său – principele Karl-Anton, care a renunțat în anul 1849, în favoarea regelui Prusiei, la drepturile suverane asupra micului principat de Sigmaringen – a învățat mult mai mult. Tatăl i-a decis și supravegheat, direct sau indirect, prin intermediul educatorilor și profesorilor, întreaga educație. De asemenea, l-a introdus în secretele guvernării, atunci când a fost președinte al guvernului Prusiei între anii 1858 și 1862. I-a rămas, chiar după venirea fiului în România, cel mai apropiat sfătuitor.

La început, de educația lui Carol s-a ocupat o bonă franceză, doamna Picard². De la ea, dar și de la mama lui, va fi învățat Carol să

¹ *Aus dem Leben König Karls von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen*, vol. I, Stuttgart, 1894, p. XIV.

² *Ibidem*, I, p. XV.

vorbească franțuzește încă de la o vârstă fragedă. Apoi, până la vârsta de zece ani, l-a avut ca educator pe consilierul ecleziastic Emele, un bătrân prelat, care, cu decenii în urmă, se ocupase și de educația tatălui său¹. Era un lucru obișnuit în acea vreme, chiar dacă existau deja școli publice, ca în familiile nobile educația copiilor să se facă privat, acasă, cu dascăli angajați special în acest scop. Casa princiară de la Sigmaringen nu făcea excepție de la această regulă, pe care începuseră să o urmeze, în epocă, și unele familii burgheze. Acești educatori îi învățau pe copii să citească și să scrie, le predau primele elemente de matematică și, mai ales, le explicau pe înțelesul lor preceptele religioase².

Studiile gimnaziale le-a făcut la Dresda, ca elev privat, între anii 1850 și 1856. Tatăl său a avut mai multe motive să-l trimită să studieze acolo. Capitala Saxoniei trecea drept un oraș cultural, în care puteau fi găsiți profesori buni. Pe de altă parte, avea o climă sănătoasă. Apoi, casa regală a Saxoniei se înrudea de-aproape cu familia Hohenzollern³. În sfârșit, Dresda, spre deosebire de alte centre culturale germane, era mai aproape de Neisse (Nysa de astăzi, în Polonia), unde își avea garnizoana principele Karl Anton și unde acesta locuia, în acea vreme, cu soția și cu ceilalți copii.

A fost însoțit la Dresda de guvernorul Georg Schaefer, angajat special de tatăl său pentru a-i coordona studiile. Georg Schaefer, doctor în filosofie, era o persoană foarte bine informată și un spirit liberal. Fusesse, ceva mai devreme, în anii 1848-1849, redactor al

¹ *Ibidem*, I, p. XX.

² Ludwig Fertig, *Der Hofmeister. Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrstandes und der bürgerlichen Intelligenz*, Stuttgart, Metzler, 1979, passim.

³ Regina Maria (n. 1805, m. 1877), soția regelui Friedrich August al Saxoniei (n. 1797, rege din 1836, m. 1854), era soră cu regina Elisabeta (n. 1801, m. 1873), soția regelui Friedrich Wilhelm IV al Prusiei, amândouă fiind fiice ale regelui Maximilian I Joseph al Bavariei.

ziarului „Frankfurter Postamtszeitung”, organ al Parlamentului Confederal German de la Paulskirche. Mai târziu, avea să ajungă profesor de istoria artei la Universitatea tehnică din Darmstadt. Acesta i-a trezit lui Carol pasiunea pentru cultură și gustul pentru artă.

Studiile la Dresda s-au desfășurat după un program zilnic ce era cât se poate de strict, aproape cazon:

„La ora 6, deșteptarea și rugăciunea de dimineață; 6 ½ – 7, pregătirea pentru lecții; 7 ½ – 8, micul dejun și odihnă; între orele 8 – 12, școală cu pauze de câte 15 minute între ore; 12 – 12 ½, recreație în aer liber; 12 ½ – 1, masa de prânz; în continuare o oră de odihnă; 2 – 4, școală; 4 – 5, plimbare; 5 – 7, pregătirea temelor scrise, cu pauză între ore; la 7, masa de seară, apoi lecturi libere în alternanță cu joaca, exerciții muzicale și distracție nestingherită; după ora 9, rugăciunea de seară și culcarea. Miercurea și sâmbăta după-amiaza, lungi plimbări în aer liber. Participarea regulată, în fiecare duminică, la slujba religioasă de la Biserica Curții; după aceea, corespondență cu familia. În după-amiezele și serile de duminică, vizite și primiri ale persoanelor apropiate. Teatrul nu este frecventat decât în cazuri de excepție”¹.

În primul an al șederii la Dresda, de educația lui Carol s-a ocupat doar Georg Schaefer, care l-a introdus în disciplinele fundamentale (limba germană, matematică, istorie, limba latină). Apoi, pe măsura diversificării programei de studiu, care avea să includă și limbile franceză și engleză, literaturile germană și franceză etc., au fost angajați și alți profesori. În 1855, când corpul profesoral a ajuns la extinderea maximă, acesta număra nu mai puțin de 15 profesori și instructori:

¹ O sursă extrem de importantă pentru cunoașterea etapei gimnaziale a educației lui Carol I este memoriul inedit din iunie 1893 al fostului educator Georg Schaefer. Acesta se păstrează la Arh. S. București, Fond Regele Carol I. Personale, dos. 26/1993. Fragmentul reproduit aici se află pe fila 1 v.

„1: guvernorul, consilier aulic doctor Schaefer, coordonatorul educației generale și totodată profesor pentru istorie universală, limba germană, compunere în limba germană, istoria literaturii, geografie și meditații la limbi străine; 2: domnul doctor Stauder, profesor de limba latină și științe matematice; 3: domnul director Stolle, iar mai târziu domnul capelan al Curții Buck, pentru religie și istoria bisericii; 4: domnul Morand, iar mai târziu domnul Bellet, pentru limba franceză; 5: domnul Campbell pentru limba engleză; 6: domnul Terreni pentru limba italiană; 7: domnul căpitan Winkler pentru topografie; 8: domnul Reinhard, iar mai târziu domnul Jellineck, pentru cursul elementar al prințului Friedrich; 9: domnul doctor Meinert pentru științe naturale; 10: domnul Puschner pentru desen liber; 11: domnul Kretschmer pentru muzică și cânt; 12: domnul director Kloss pentru gimnastică și scrimă; 13: domnul plutonier John pentru exerciții de instrucție militară și luptă cu baioneta; 14: domnul Sell pentru dans; 15: domnul Gasse pentru înot”¹.

Printre dascălii enumerați, aflăm nume cu rezonanță în acea vreme sau mai târziu. Profesorul de muzică al lui Carol, de exemplu, a fost Edmund Kretschmer (1830-1908), încă foarte tânăr pe-atunci, dar care mai târziu va ajunge un cunoscut compozitor². Profesorul de gimnastică și scrimă, Moritz Kloss (1818-1881), era un recunoscut pedagog în domeniul gimnasticii³.

Între anii 1857 și 1859, Carol a urmat studii de artilerie la școlile militare de specialitate din Jülich și Berlin, sub coordonarea

¹ Loc. cit., f. 8 v. – 9.

² În 1863, Edmund Kretschmer devine organist la Biserica Curții din Dresda, apoi compune mai multe opere („Die Folkunger”, „Heinrich der Löwe”, „Schöne Rothraut”), messe și corale, bine primite în epocă. Cf. Otto Schmid, *Edmund Kretschmer*, Dresden, 1890.

³ În 1850, Moritz Kloss fusese numit director al Institutului pentru formarea profesorilor de gimnastică din Dresda, iar în 1856 înființează publicația anuală „Neuen Jahrbücher für die Turnkunst” („Noile anuare de gimnastică”). Cf. *Meyers Lexikon*, ed. a VI-a, vol. VI, Leipzig, 1927, p. 1435.

căpitanului von Hagens, ales tot de tatăl său. Felul în care acesta înțelegea să-i organizeze studiile militare este redat într-o scrisoare către tatăl prințului:

„Predarea științelor militare trebuie să înceapă cu știința armelor. Partea centrală a conținutului acesteia îl constituie artileria. Dezvoltarea acestei arme a pornit mai ales de la războaiele de asediu, iar predarea organizării și obiceiurilor acestora trebuie să facă des referință la fortificații. De aceea, unui nespecialist trebuie să-i fie explicate elementele de fortificații, îndată ce predarea atinge problema folosirii artileriei în războiul de asediu. Astfel, pare adecvat ca mai întâi să fie predată tehnica fortificațiilor și abia după încheierea acestei discipline să urmeze tactica. Pentru a nu obosi din cauza ocupării exclusive cu cele trei discipline fundamentale, vor trebui exersate, pe lângă acestea, desenul militar și fotografierea, topografia, literatura militară și exercițiile de stil militar”¹.

Concomitent cu pregătirea militară, Carol a continuat să studieze istoria, istoria artei, limba și literatura franceză.

În cursul singurului semestru pe care l-a urmat la Universitatea din Bonn (1862), s-a inițiat în științele juridice, înainte de toate în dreptul constituțional și dreptul privat princiar. Avea să continue apoi pe cont propriu aceste studii, astfel încât să dobândească o destul de serioasă formație juridică, observată și admirată de cei care l-au cunoscut². La Bonn și-a adâncit și cunoștințele în istoria artei,

¹ Von Hagens către Karl Anton, Düsseldorf, noiembrie 1857. Arh. St. București, Fond Casa Regală: Carol I. Personale, dos. I – 1, f. 21.

² De exemplu, juristul Constantin Stoicescu, rector al Universității din București, ne relatează impresiile lăsate de prima sa discuție cu monarhul, în cursul unei audiențe din 1904, având ca subiect noile tendințe în științele juridice: „Mă așteptam la întrebări destul de banale și de caracter general, la o conversație convențională, searbădă și mă vedeam condus cu o rară competență pe propriul meu teren, chestionat în chip precis, minuțios“. Constantin Stoicescu, *Audiența mea la regele*

disciplină pe care a studiat-o cu profesorul Anton Springer¹, cunoscut drept unul dintre întemeietorii istoriei artei ca știință modernă. Împreună cu acesta, Carol a făcut mai multe călătorii de-a lungul Rinului, pentru a vizita diferite biserici și mănăstiri medievale, unde se păstrau vechi sculpturi în lemn². Avea să păstreze această pasiune pentru sculptura în lemn până la sfârșitul vieții.

Carol și-a completat studiile prin călătorii în scopuri militare sau artistice în Elveția, Italia, Franța, Africa de Nord, Spania și Portugalia³. Studiilor și călătoriilor li s-a adăugat experiența războiului, când, în 1864, tânărul locotenent de husari a participat la campania Prusiei și Austriei împotriva Danemarcei⁴.

Printre experiențele care par să-i fi marcat puternic personalitatea se numără proiectul eșuat de căsătorie cu prințesa franceză Anna Murat. Acest proiect din anul 1863, inițiat de curtea imperială franceză, nu a putut fi pus în aplicare din cauza respingerii de către regele Prusiei a pretențiilor împăratului Napoleon al III-lea. Eventuala căsătorie se afla în contradicție cu direcția spre care începuse să se orienteze politica externă a Prusiei, din ce în ce mai potrivnică Franței. Prințul Carol a trebuit să renunțe la căsătoria cu prințesa franceză, de care, așa cum reiese din corespondența sa, era foarte

Carol I, în Al. Tzigara-Samurcaș (ed.), *Din viața regelui Carol I. Mărturii contemporane și documente inedite*, București, 1939, p. 294.

¹ Cf. planului de studii al lui Carol la Universitatea din Bonn, păstrat la Arh. St. București, Fond Regele Carol I. Personale, dos. I/1, f. 159. De asemenea, scrisoarea din 6 iunie 1862 a lui Carol către fratele său Anton, loc. cit, fond cit., dos. V. – D/273, f. 1.

² *Aus dem Leben König Karls...*, I, p. XXXV.

³ *Ibidem, passim*.

⁴ Fragmente din jurnalul lui Carol referitoare la participarea sa la campania din Schleswig-Holstein au fost publicate de Paul Lindenberg, în broșura *Tagebuch des Königs Karl von Rumänien als Ordonanzoffizier des Kronprinzen Friedrich Wilhelm von Preußen im Feldzug 1864*, Stuttgart, Verlag Adolf Bonz & Comp., 1915, 68 p.

îndrăgostit. A trăit, astfel, prima reprimare a propriilor sentimente în favoarea rațiunilor de stat¹.

Când a ajuns pe tronul României, în 1866, Carol era, în ciuda vârstei sale tinere – 27 de ani –, un bărbat matur, cu formația intelectuală încheiată. Deținea, așa cum am arătat, cunoștințe militare și în domenii umaniste, trăise experiența războiului și știa să distingă între rațiunile de stat și interesele personale. Toate acestea se datorau formării sale în mediul cultural de acasă. Dacă pornim de la această constatare, ne putem explica de ce preferințele culturale ale lui Carol I, atunci când s-a aflat pe tronul României, s-au orientat spre spațiul cultural german.

3.2. Două discursuri: oficial și privat

Preferința lui Carol I față de „modelul” german o putem distinge în disputele din România privind cultura politică și construcția instituțională. Avea, așa cum am arătat, o educație germană și era un Hohenzollern, lucru de care devenise conștient încă de la o vârstă foarte tânără². În România, însă, Carol a înțeles destul de repede că este în interesul lui să se comporte nu atât ca Hohenzollern, cât ca principe al acestei țări. Așa se explică diferența dintre discursul său oficial, pe de o parte, și sentimentele și convingerile sale personale – care transpar, de exemplu, din corespondența cu tatăl său – de cealaltă parte. Cel puțin în prima parte a domniei, Carol a evitat constant să se refere într-un fel sau altul, în discursurile publice, la

¹ Mai multe despre acest proiect matrimonial eșuat în Vasile Docea, *Proiectele matrimoniale ale principelui Carol I al României*, în „Arhiva Genealogică”, Iași, an IV, 1997, nr. 3-4, p. 271-295.

² Pe când fiul său avea 18 ani, principele Karl-Anton îi scria însoțitorului militar al lui Carol, în legătură cu educația acestuia: „Numele Hohenzollern este un nume de onoare, de care el trebuie să fie conștient, însă cu modestie”. Arh. St. București, Fond Regele Carol I. Personale, dos. I/1, f. 36.

originea sa. Dimpotrivă, vorbea adesea despre voievozii români (Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul), care aveau pentru români forță de simboluri naționale. Încearca, astfel, să se plaseze, în mod simbolic, în continuitatea istorică a acestor principii. În același timp, a sprijinit în diferite moduri biserica ortodoxă, chiar dacă el era catolic. Toate aceste gesturi au fost interpretate ca acte prin care Carol I încerca să obțină legitimarea dinastiei străine¹.

Lucrurile s-au schimbat abia în a doua parte a domniei, după proclamarea regatului, când poziția sa în România a devenit pe deplin consolidată. Abia atunci el a început să evoce, în discursurile publice, casa de Hohenzollern și să se prezinte ca membru al acesteia².

3.3. Un exemplu: Carol I, dreptul de veto absolut și cultura politică modernă din România

În împrejurările amintite mai sus, lui Carol I îi va fi fost greu, în prima parte a domniei, să influențeze într-un fel sau altul cultura politică și construcția instituțională din țara sa adoptivă. A făcut-o, totuși, iar influența sa a fost decisivă, în ciuda modului discret în care a exercitat-o. Dintre situațiile de acest fel, care pot fi evocate aici, voi alege un exemplu: rolul lui Carol I, ca purtător al unui model politic german, în construcția sistemului politic – prin urmare și a culturii politice – din România, întemeiat pe Constituția din 1866.

¹ Edda Binder Iijima, *Rits of Power at the Beginning of the Reign of Prince Charles, 1866-1881. Means of Legitimation of a Foreign Dynasty*, în „Revue des études sud-est européennes”, tom XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 211-217.

² Într-o ședință a Academiei Române din 1904, de exemplu, Carol I l-a evocat pe unul dintre înaintașii săi, contele Friedrich de Zollern, care a luptat în 1396 la Nicopole, împotriva otomanilor. Îndată după aceea, el a vorbit despre propria experiență din războiul din 1877-1878 împotriva turcilor. Prin alăturarea celor două momente în același discurs, Carol I pare să sugereze că România își datorează independența casei de Hohenzollern. Discursul său de la Academie în Carol I. König von Rumänien, *Nikopolis, 1396-1877-1902*, Breslau, 1905, 30 p.

Multă vreme s-a spus că legea fundamentală din 1866 ar fi fost făcută după modelul Constituției Belgiei. Ideea aceasta, pe care o consider greșită, a fost – mai este într-o oarecare măsură și astăzi – un loc comun în literatura istorică și juridică. În ciuda multor asemănări formale, Constituția românească de la 1866 se deosebește în mod fundamental de cea belgiană prin tipul de sistem politic pe care îl codifică. Deosebirea, care i se datorează în bună măsură lui Carol I, privește rolul și autoritatea acordate șefului statului. În Belgia, conform Constituției din 7 februarie 1831, regele nu are nici un fel de drept de veto asupra legilor votate de Parlament. El le sancționează și le promulgă, pur și simplu¹. În Constituția României din 1866 lucrurile au stat cu totul altfel.

Problema dreptului de veto a fost discutată în Adunarea Constituantă de la București în primăvara anului 1866. Era o chestiune importantă, căci în funcție de tipul dreptului de veto care urma să fie adoptat – absolut sau suspensiv – puterea în stat se putea concentra fie în mâinile monarhului, fie în mâinile Parlamentului. Dreptul de veto era, așadar, o problemă care decidea între cine va deține supremația politică. Proiectul de Constituție elaborat de guvern și înaintat spre dezbateri Adunării Constituante conținea formula dreptului de veto suspensiv. Conform acestuia, monarhul ar fi avut dreptul să dizolve Parlamentul, dacă nu era de acord cu o lege adoptată de acesta și nu dorea să o pună în aplicare. Dacă, însă, Parlamentul rezultat în urma noilor alegeri ar fi adoptat aceeași lege, regele ar fi fost obligat să o sancționeze și să o promulge. Au avut loc discuții aprinse asupra formulei dreptului de veto, nu numai în Parlament, ci și în interiorul guvernului, între membrii acestuia. Majoritatea celor implicați se plasau de partea formulei dreptului de

¹ Art. 69 al Constituției Belgiei din 1831: „Le roi sanctionne et promulgue les lois”. Cf. Henri Oberdorff (ed.), *Les Constitutions de l'Europe de Douze*, Paris, 1992, p. 68.

veto suspensiv. Abia intervenția lui Carol I a modificat raportul de forțe în favoarea unui veto absolut. În memoriile sale, Carol I surprinde acest moment:

„Din cauză că, printr-un drept de veto doar suspensiv, puterea capului statului ar fi devenit cu totul iluzorie, principele a insistat cu toată energia pentru dreptul de veto absolut și în cele din urmă l-a impus“.¹

Așadar, dreptul de veto absolut, care însemna capacitatea monarhului de a respinge orice lege adoptată de Parlament, fără măcar a trebui să motiveze refuzul, a fost inclus în Constituție. Prin aceasta, s-a produs o îndepărtare de modelul constituțional belgian. Este evidentă, totodată, apropierea de modelul constituțional și politic al Prusiei. Constituția Prusiei din anul 1850 acorda regelui dreptul de a respinge legile adoptate de adunarea legislativă. Un cunoscut istoric german observa că, prin aceasta, în Prusia „monarhia a reintrat în posesia puterii de stat”², consacrându-se principiul conform căruia regele „domnește și guvernează”. Printre principalele instrumente ale puterii monarhice, exercitate în acest fel, se număra dreptul de veto absolut.

Carol I, așa cum am arătat, s-a maturizat în acel context politic, studiile sale militare și formarea sa politică s-au desfășurat în Prusia guvernată după principiile Constituției din 1850. El era, la rândul său, purtătorul aceluia model politic. Înțelegem, astfel, de ce „a insistat cu toată energia pentru dreptul de veto absolut” atunci când a venit în România. Prin aceasta, sistemul politic din România s-a apropiat de „specia central-europeană a monarhiei constituționale” – cum a

¹ *Aus dem Leben König Karls...*, I, p. 80.

² Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866. Bürgerwelt und starker Staat*, ediția a VI-a, München, 1993, p. 681.

denumit Karl Löwenstein sistemele din Prusia și Austria, în care regele participă ca factor activ la viața politică¹ – și s-a îndepărtat de modelele parlamentare vest-europene, în care instituția monarhică avea un rol mai mult sau mai puțin decorativ.

De-a lungul întinsei sale domnii, Carol I și-a exercitat doar de trei ori prerogativa constituțională a respingerii legilor votate de Parlament. Prima dată a făcut-o în chiar anul venirii sale în România, când, urmând recomandarea guvernului, a refuzat sancționarea unei legi privind alocarea unor sume de la bugetul de stat în scopul modernizării orașului Iași. A doua exercitare a dreptului de veto s-a petrecut în anul 1871, când domnul a respins o lege privind rezolvarea problemei căilor ferate (așa-numita „afacere Strousberg”). A revenit, însă, asupra deciziei inițiale, sancționând legea după câteva zile. A treia oară, în anul 1872, Carol I a refuzat să sancționeze o lege privind reorganizarea, prin desființarea claselor superioare, a Azilului „Elena Doamna” din București². Așadar, toate cele trei acte datează din prima parte a domniei. După 1872, nu mai există legi care, odată votate de Parlament, să fie respinse apoi de Carol I.

Aceasta nu înseamnă nicidecum că prevederea constituțională a dreptului de veto nu ar mai fi avut efecte. Numai că efectele au fost asupra practicii și culturii politice. După 1872, deși nu a mai făcut uz direct de prerogativa sa, Carol I a reușit adesea să-și impună voința politică și să joace, astfel, un rol important atât în viața politică, în general, cât și în procesul legislativ, în special. Clasa politică a trebuit să țină seama de faptul că, oricând, regele *putea* respinge orice lege. Această posibilitate a stat la originea a două metode, nespecificate de

¹ Karl Löwenstein, *Die Monarchie im modernen Staat*, Frankfurt am Main, 1952, p. 26.

² Un comentariu, din perspectiva dreptului constituțional, asupra celor trei acte, în Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Cluj, Editura Dacia, 1991, p. 306-309.

Constituție, dar consacrate prin practica politică, prin care regele și-a impus voința.

Prima metodă consta în întâlnirile regulate cu miniștrii. Faptul că monarhul își putea oricând exercita dreptul de veto a condus la o anumită precauție, din partea miniștrilor, în formularea inițiativelor legislative, pentru a se evita eventualele situații ale respingerii legilor. Miniștrii, înainte de a prezenta spre dezbateri Parlamentului diferite proiecte de legi, preferau să le discute cu regele și să obțină astfel acordul acestuia. Consultările se petreceau în ședințele de guvern la care regele participa, dar mai ales într-un alt context. Aproape zilnic, de regulă înainte de amiază, regele Carol I primea unul sau mai mulți miniștri, cu care discuta problemele curente ale ministerelor respective, dar și proiectele legislative. Este semnificativ faptul că, în jurnalul său, regele nu numește întâlnirile cu miniștrii săi „audiențe”, care sunt consemnate separat. Aceste întâlniri, evocate în jurnalul regelui, au devenit o practică politică obișnuită. Atât de obișnuită, încât Carol I, în puținele zile în care nu primea nici un ministru, se simțea dator să noteze în jurnal formulele: „Kein Minister” sau „Vormittags kein Minister” („Nici un ministru” sau „Înainte de amiază nici un ministru”)¹.

Cea de-a doua metodă, care este, de fapt, o formă mai radicală a primeia, consta în blocarea sau respingerea prin mijloace politice, nu constituționale, a unor proiecte de legi, înainte ca acestea să fie trimise Parlamentului. Ea era aplicată de rege atunci când un ministru, în

¹ Caietele jurnalului regelui în Arh. St. București, Fond Regele Carol I. Personale. Practica întâlnirii regelui cu miniștrii poate fi observată și în fragmentele de jurnal pe care le-am publicat până acum, cuprinzând însemnări din anii 1881-1883: *Pagini de jurnal. Regele Carol I: martie – mai 1881*, în „Orizont”, Timișoara, S.N., an. XV, nr. 3 (1446), 24 iunie 2003, p. 24-25 (Introducere, selecția textului, traducerea din germană și note de Vasile Docea); Vasile Docea, *Regele Carol I: Fragmente de jurnal*, în „Tribuna”, Cluj, serie nouă, an. III, nr. 41, 16-31 mai 2004, p. 14-15.

ciuda avertismentelor, insista să formuleze un anumit proiect de lege sau atunci când, în ciuda acordului inițial, regele considera că un proiect devenea inoportun. Astfel de intervenții au fost destul de numeroase. Voi selecta aici doar un scurt exemplu.

În 1897, ministrul de război al guvernului liberal, generalul Berindei, a elaborat un proiect de lege a recrutării în armată, care îi excludea pe evrei de la serviciul militar. Regele nu a fost de acord cu proiectul, fapt pe care i l-a comunicat ministrului în timpul unei întâlniri din 27 noiembrie, consemnată în jurnal:

„Înainte de amiază ministrul de justiție și Berindei. I-am spus acestuia că legea lui privind recrutarea, cu excluderea evreilor, este un dezastru și că eu sunt împotriva”.¹

Ca urmare a intervenției regelui, proiectul de lege nu a mai fost înaintat spre dezbateră Parlamentului.

Din momentul în care a fost adoptat, dreptul de veto absolut și, prin acesta, rolul activ al instituției monarhice în viața politică a României au fost consacrate. Ideea a devenit o componentă a culturii politice moderne, acceptată ca atare de clasa politică. Ea nu a fost contestată serios atâta timp cât în România a funcționat forma de guvernământ monarhică.

¹ Arh. St. București, Fond Regele Carol I. Personale, dos. III-32, f. 36. Respingerea proiectului de lege al ministrului Berindei este consemnată, fără a se vorbi de conținut, de Alexandru Marghiloman, care a fost în audiență la rege la câteva ore după generalul Berindei (Alexandru Marghiloman, *Note politice*, ediție de Stelian Neagoe, vol. III, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 434). Pornind de la însemnările lui Marghiloman, episodul este sumar evocat și de Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar...*, p. 309-310.

3.4. Încă un exemplu: Alexandru Tzigara-Samurcaș și falsă supoziție a originii lui regale

În 1991 a fost publicat primul, apoi în 1999 al doilea volum, din cele patru programate, ale memoriilor istoricului de artă bucureștean Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872-1952)¹. Scoaterea la lumină a însemnărilor a dat prilej unor discuții pe marginea originii paterne a autorului. Un cunoscut istoric literar, Z. Ornea, a încercat să argumenteze faptul că Tzigara-Samurcaș ar fi fost fiul natural al regelui Carol I².

Preluând mai vechi bârfe de salon, cărora încerca să le dea o aură de istorie culturală, Ornea credea că are destule motive care să-i susțină supoziția. Primul dintre ele: povestea originii regale a lui Tzigara-Samurcaș ar fi fost un lucru prea bine cunoscut în cercurile literare. Al doilea argument: Tzigara-Samurcaș n-ar fi negat niciodată versiunea conform căreia ar fi fiul natural al regelui. Apoi, criticul literar Șerban Cioculescu i-ar fi povestit ceva ce acesta aflase cu multă vreme în urmă de la Nicolae Iorga: regele Carol al II-lea i-ar fi vorbit istoricului Iorga despre Tzigara-Samurcaș folosind cuvintele „unchiul meu”. În sfârșit, un ultim argument invocat de Ornea, care se intersectează cu tema acestui eseu: regele Carol I l-ar fi sprijinit de multe ori în viață pe Tzigara-Samurcaș doar pentru că acesta i-ar fi fost fiu.

Prima parte a acestui din urmă argument este adevărată. Regele l-a sprijinit într-adevăr pe istoricul de artă, cu burse când era tânăr, pentru a studia în Germania, dar și după întoarcerea în țară, cu

¹ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, ediție de Ioan Șerb și Florica Șerb, București, vol. I (1872-1910), 1991; vol. II (1910-1918), 1999.

² Z. Ornea, *Memoriile lui Tzigara-Samurcaș*, în „România literară”, an 25, nr. 10, 26 martie-1 aprilie 1992, p. 11; Z. Ornea, *Mărturisirile lui Tzigara-Samurcaș*, în „România literară”, an 33, nr. 3, 26 ianuarie-1 februarie 2000, p. 9.

diferite ocazii. Cea de-a doua, însă, pe cât e de picantă, pe-atât este de hazardată. Ea a putut fi susținută doar prin ignorarea a ceea ce eu numesc aici rolul de mijlocitor cultural al regelui Carol I.

Alexandru Tzigara-Samurçaș a fost al șaselea fiu al unei familii bucureștene, cu origini în mica boierime. Intrarea sa în cercurile casei regale i-o datora familiei Kremnitz. Wilhelm Kremnitz, medic al casei regale, și soția sa, cunoscuta scriitoare Mite Kremnitz, secretară literară a reginei Elisabeta, locuiau în vecinătatea casei familiei Tzigara. După moartea tatălui lui Alexandru, acesta a fost aproape adoptat de cei doi Kremnitz. Mai târziu, Mite avea să i se adreseze adesea lui Alexandru cu formula „fiul meu adoptiv”. Cu ea, tânărul a învățat limba germană și tot în casa celor doi i-a putut cunoaște pe câțiva dintre membrii marcantți ai societății „Junimea” (Titu Maiorescu, P. P. Carp etc.). Mite Kremnitz l-a introdus și la curtea regală.

În anul 1893, Alexandru Tzigara-Samurçaș a obținut o bursă din partea regelui, pentru a-și putea continua studiile în Germania. A fost recomandat în acest scop de istoricul Alexandru Odobescu și de aceeași Mite Kremnitz¹. În Germania, a studiat istoria artei la Universitatea din München, unde și-a luat și doctoratul, în 1896, cu profesorul Berthold Riehl. A mai studiat la Universitatea din Berlin, unde a audiat prelegerile lui Ernst Curtius și Adolf Furtwängler. La întoarcerea în țară, Carol I l-a numit director al Fundației Regale Carol I. A ocupat, mai târziu, și alte demnități: director al Muzeului Național de Artă (1906), profesor suplinitor pentru istoria artei la Universitatea din București (1912), profesor titular pentru istoria artei la Universitatea din Cernăuți (1926) etc.

¹ Alexandru Tzigara-Samurçaș, *Memorii*, I, p. 104-105.

Faptul că Tzigara-Samurçaș nu a fost fiul natural al regelui Carol I este la fel de greu de demonstrat, pe cât de dificil ar fi de demonstrat contrariul. De fapt, ceea ce poate fi făcut, și într-un caz și în celălalt, este nu *a demonstra*, ci *a argumenta*. Acest lucru îl voi face în continuare, încercând să arăt de ce cred că istoricul de artă nu a fost fiul natural al regelui și că sprijinul celui din urmă pentru primul avea cu totul altă motivație decât presupusa paternitate.

Nu există surse care să ateste – sau măcar să ne facă să bănuim – că regele Carol I ar fi avut vreo legătură, de orice fel, cu familia lui Alexandru Tzigara-Samurçaș în general, cu mama acestuia în particular, înainte de nașterea sa. În jurnalul lui Carol I nu există nici o însemnare, nici la data nașterii copilului (23 martie 1872), nici înainte de această dată¹, care să sugereze măcar o astfel de legătură. Nici tatăl copilului, Toma Tzigara, nici soția sa Elena nu au avut nimic de-a face cu casa regală, așa încât, din acest punct de vedere, o legătură a lui Carol I cu ea pare extrem de puțin probabilă. Chiar dacă am ignora lipsa documentelor doveditoare, pare și mai puțin probabil ca tânărul prinț (la momentul conceperii lui Alexandru Tzigara-Samurçaș, Carol I avea 32 de ani), căsătorit în urmă cu mai puțin de doi ani cu Elisabeta de Wied, să fi fost atras de o altă femeie, care născuse deja cinci copii!

Cum rămâne, totuși, cu argumentele invocate de Z. Ornea? Primul dintre ele este cu totul inconsistent, atâta vreme cât nu avem alte dovezi, decât spusele lui Z. Ornea, că în cercurile literare ar fi fost cunoscută pretinsa ascendență regală a personajului nostru. Al doilea argument, conform căruia Tzigara-Samurçaș nu ar fi dezmințit niciodată bârfele despre presupusa sa filiație este un neadevăr. În chiar primul volum al memoriilor lui Tzigara-Samurçaș, pe care însuși

¹ Jurnalul lui Carol I pentru anii 1871 și 1872 se află la Arh. St. București, Fond Regele Carol I. Personale, dos. III-27.

Z. Ornea îl recenza, istoricul de artă povestește cu vădită mândrie despre tatăl său Toma Tzigara și despre descendența sa din familii nobile. La fel, descrie relația apropiată pe care a avut-o cu tatăl său, până la moartea timpurie a acestuia. În aceste împrejurări, mai era nevoie de vreo dezmințire, prin care Tzigara-Samurçaș să nege cine știe ce bârfe, conform cărora altcineva i-ar fi fost tată?

Al treilea argument este o poveste trecută din gură în gură, astfel încât, în varianta finală, cea relatată de Z. Ornea, ea reprezintă pentru noi un fel de sursă de „mâna a patra”. Ea a fost spusă mai întâi de regele Carol al II-lea, apoi de Nicolae Iorga, după el de Șerban Cioculescu și, în sfârșit, de Z. Ornea. Ne-am putea strădui să-i credităm pe fiecare dintre cei patru cu prezumția de bună-credință. Procedura ar fi greșită de la bun început, din moment ce toți cei patru colportează fără a avea dovezi o poveste care pune serios sub semnul întrebării, pe de o parte, moralitatea unei alte persoane, a regelui Carol I, pe de altă parte, competența intelectuală și profesională a lui Tzigara-Samurçaș, care ar fi parvenit la diferite slujbe și demnități, chipurile, datorită sprijinului patern al regelui. Dar chiar dacă am încerca să le acordăm celor patru prezumția de bună-credință, nu putem să nu observăm că lanțul are cel puțin o verigă slabă: Nicolae Iorga. Relatarea pe care acesta i-a făcut-o lui Șerban Cioculescu este suspectă, căci Iorga a fost, mai ales după primul război mondial, un inamic declarat al lui Tzigara-Samurçaș, pe care îl acuza de colaboraționism cu ocupanții germani ai Bucureștiului în timpul războiului. După război, Iorga s-a opus timp de două decenii intrării lui Tzigara-Samurçaș în Academia Română (acesta a fost totuși ales membru, într-o ședință de la care N. Iorga lipsea, plecat fiind în străinătate). În acest context, putem bănuși că pentru Iorga era folositor să prezinte cariera inamicului său drept rezultat al favorurilor

paterne și nu al calităților intelectuale ale acestuia. În privința biografiei lui Tzigara-Samurcaș, Iorga nu este un martor credibil.

În sfârșit, al patrulea argument, care face referire la sprijinul consistent din partea regelui, atât pe vremea studiilor lui Tzigara-Samurcaș, cât și după încheierea acestora, este la fel de inconsistent. Alexandru Tzigara-Samurcaș nu a fost singurul pe care Carol I l-a sprijinit să studieze în Germania. Mulți alți studenți, în special tineri artiști, au fost ajutați cu același scop. Între ei se numără Oscar Obedeanu, Ștefan Popescu, Jean Steriadi, Otilia Mihail-Oteteleşanu etc. Să deducem de aici că toți aceștia erau copii naturali ai regelui?

Casa regală a sprijinit nu doar tineri care au plecat la studii în Germania, ci și carierele unor intelectuali în țară. Nici în acest domeniu, cazul Tzigara-Samurcaș nu este singular. Grigore Antipa, de exemplu, un proeminent biolog, care a studiat la Universitatea din Jena, unde a și obținut un doctorat în anul 1891, a fost sprijinit de regele Carol I, după întoarcerea în țară, să fie numit în diferite posturi, inclusiv în cel de director al Pescăriilor Statului. Lista este, însă, prea lungă pentru a continua, ea cuprinzând nu numai artiști și oameni de știință, ci și oameni politici.

Ajutoarele pe care casa regală le-a dat diferiților tineri români pentru a studia în Germania, ca și sprijinul pentru alți intelectuali în țară se constituie într-o serie de fapte care evidențiază o adevărată strategie culturală. Aceasta avea două componente: cea a solidarității casei regale cu mediul cultural de origine și cea a înlesnirii raporturilor culturale între acesta și mediul adoptiv.

(Într-o primă formă, acest eseu a fost prezentat la sesiunea de comunicări a „Südostdeutsche Historische Kommission”, cu tema „Schimburi culturale în țările dunărene: germanii și vecinii lor în secolele XVIII-XIX”, desfășurată la Ulm, în 13-15 iulie 2000. Varianta în limba germană a textului a fost publicată, sub titlul *Die „fremde” Dynastie als Vermittler deutsch-rumänisches*

Kulturaustausches, în Vasile Docea (coord.), *Relații româno-germane. Studii istorice / Deutsch-rumänische Beziehungen. Historische Studien*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2003, p. 51-66.)

O altfel de dinastie: fotografii Carrez – Hild – Makşay

Informațiile despre începuturile fotografiei în România sunt destul de sărace. Știm, totuși, că unul dintre orașele în care arta fotografică și-a făcut loc foarte devreme a fost portul Galați. Un șir întreg de fotografi, aparținând într-un fel sau altul de aceeași familie, se întinde din acele vremuri ale începuturilor până aproape de zilele noastre. Este un fel de dinastie – o dinastie profesională – pe care am numit-o, după numele principalilor reprezentanți, Carrez – Hild – Makşay.

1. Întemeietorul: Emille Carrez

Doi cercetători al istoriei fotografiei plasau începuturile acestei arte în România la numai 9 ani de la descoperirea fotografiei, în Franța, în 1839, de către J. Daguerre¹. O altă informație, greu de verificat, susține că, în anul 1855, francezul Emille Carrez și-ar fi deschis primul atelier fotografic în Galați². Documentele de arhivă nu confirmă însă acest fapt. Ele amintesc de un atelier de acest gen, la Galați, abia cu 10 ani mai târziu, în 1865, când fotograful Otto Bielig cerea primăriei permisiunea de a-și profesa meseria aici³. Totuși, cea mai veche fotografie cunoscută, cu datare certă, realizată la Galați,

¹ Constantin Săvulescu, E. Fiap, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România. Perioada 1834-1916*, București, Asociația Artiștilor Fotografi, 1985, p. 14.

² E. Lonyai, *Când a fost introdusă arta fotografică în România?*, în „Revista fotografică”, nr. 4, 1935, p. 75.

³ Arh. St. Galați, Fond Primărie, dos. 135/1864 - 1865, f. 9.

poartă data de 1861. Fotografia – de fapt o ferotipie, adică o fotografie pe tablă lăcuită – reprezintă două personaje feminine, în picioare, încadrând un obiect ornamental pe care se află inscripția "Souvenir. 1861. Galatz".¹ Din câte cunoaștem, la acea dată nu au mai activat alți fotografi la Galați, așa încât este foarte probabil ca ea să fi fost executată de Emile Carrez.

Acesta, născut la Paris în anul 1838, a fost primul reprezentant al familiei de fotografi în discuție. Atelierul său se afla pe strada Domnească, pe locul unde sunt astăzi Galeriile de artă. Multe dintre fotografiile pe care le-a realizat, îndeosebi portrete, până în anul 1887, când a murit, se mai păstrează și astăzi. Unele, reprezentând diferite personalități contemporane, sunt veritabile documente istorice. A imortalizat, bunăoară, chipul maiorului Iancu Foti, fost judecător și președinte al Tribunalului de Covurlui, un apropiat prieten și colaborator al lui Alexandru Ioan Cuza în perioada când acesta a fost pârcălab la Galați (1856-1857)².

După moartea lui Emile Carrez, văduva acestuia, Tereza, s-a recăsătorit. Noul soț era, firește, tot fotograf. Se numea Friedrich Hild și se născuse la Oradea în 1851. Acesta a preluat atelierul lui Carrez și a continuat să lucreze aici, mai ales portrete, până în 1903, anul morții sale.

2. Un continuator celebru: George Makşay

Cel mai cunoscut reprezentant al familiei de fotografi a fost George Makşay. S-a născut la Tg.-Secuiesc în anul 1864, ca fiu al unui meșter caretaș. La vârsta de 16 ani, George Makşay a trecut din Transilvania în Vechiul Regat și s-a stabilit apoi la Galați, în casa

¹ Ferotipia se păstrează la Muzeul de Istorie din Galați, Colecția fotografii.

² Portretul acestuia se află la Muzeul de Istorie din Galați, Colecția fotografii.

fotografului Emile Carrez, a cărui soție, Tereza, îi era mătușă. Carrez a fost primul său maestru în arta fotografică. După moartea acesteia, a rămas în același atelier și a lucrat împreună cu Friedrich Hild. Abia în 1895, după ce s-a căsătorit cu Cecilia Simons, fiica unui fabricant de pian, George Makşay și-a deschis propriul său atelier fotografic.

Oameni simpli sau personalități istorice, fapte cotidiene sau mari evenimente din istoria orașului, a țării și chiar a Europei, priveliști modeste, dar și ansambluri arhitecturale deosebite, iată ce a înregistrat – cu egală atenție și cu tehnică desăvârșită – pe plăcile sale fotografice George Makşay. A făcut-o pe parcursul a peste jumătate de secol de activitate. O confirmare a meritelor sale a constituit-o obținerea medaliei de bronz la Expoziția Universală de la Paris în anul 1900, unde a expus alături de alți trei fotografi români. De la acea dată i-a fost conferită și calitatea de "Furnizor al Curții Regale", iar mai târziu a fost medaliat în diferite rânduri. De numele său este legată și o prioritate în istoria fotografiei și a poștei. Către sfârșitul secolului trecut, cărțile poștale, ale căror ilustrate erau făcute până atunci după desene sau gravuri, au început să poarte ilustrații reproduse după fotografii. Prima carte poștală de acest fel de la noi, cunoscută până în prezent, a fost realizată după o fotografie a lui George Makşay și are titlul „Inondation de Galatz, Juin 1897. Rue du Port”¹.

Acesta nu a fost singurul eveniment pe care l-a trăit și l-a imortalizat pe clișeele sale. În 1913, de exemplu, în timpul celui de-al doilea război balcanic, a însoțit armata română în campania din Bulgaria, de unde ne-a lăsat, de asemenea, interesante amintiri fotografice. Dar, în egală măsură, George Makşay a fost un pasionat fotograf al străzilor și monumentelor. Imagini de vechi construcții și

¹ Cf. Constantin Săvulescu, E. Fiap, *Cronologia ilustrată...*, p. 66.

monumente, astăzi dispărute, s-au păstrat doar grație fotografiilor sale. Ele sunt realizate mai ales în anii '20-'30, când a dus o adevărată campanie de fotografiere a monumentelor¹.

3. Makşay fiul

George Makşay s-a stins în anul 1958, la venerabila vârstă de 94 de ani. Cu mult timp înainte, în 1926, și-l luase ca asociat pe fiul său mai mare, Jean. Acesta, născut în anul 1895, începuse deja să profeseze ca fotograf încă din anul 1912, după încheierea perioadei de studii la Școala germană particulară din Galați și la Școala comercială din Brașov. Perioada cea mai semnificativă a activității sale se plasează către sfârșitul Războiului de reîntregire, în anul 1918, când a însoțit armata română, în calitate de operator-fotograf pe lângă Marele Cartier General, în campania din Ungaria. Osteneala i-a fost răsplătită prin numeroase medalii și distincții românești și străine, printre care medalia „Croix de Guerre” oferită de către mareșalul francez Joseph Joffre².

Mai târziu, în 1948, Jean Makşay a preluat singur atelierul fotografic al tatălui său și a continuat să lucreze până în 1973. Doi ani mai târziu, la vârsta de 80 de ani, se stingea și ultimul reprezentant al acestei familii cu o tradiție artistică de peste un secol.

(Publicat sub titlul *O familie de fotografi*, în „Porto-franco. Revistă de cultură”, Galați, 3-4/1991, p. 48.)

¹ Clișeele originale ale acestor fotografii se păstrează la Muzeul de Istorie din Galați, Colecția George Makşay.

² „Cuvântul Galaților”, 27 dec. 1920.

Potecile înguste ale toleranței

Un fel aparte de toleranță (organizarea comunităților catolică și evanghelică din Galați)

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, două dintre comunitățile religioase din Galați, cea catolică și cea protestantă, minoritare în comparație cu mult mai numeroasa comunitate ortodoxă, au fost înzestrate de autorități cu diferite terenuri, apoi și-au construit câte o biserică. Literatura istorică a consemnat aceste fapte¹, fără a insista, însă, asupra împrejurărilor care le-au făcut posibile. Omisiunea e greu de înțeles, dacă avem în vedere că faptele amintite aveau un caracter de excepție. Mediile ortodoxe din Moldova epocii, care și-au găsit un apărător în mitropolitul Veniamin, păreau puțin dispuse să cedeze tendinței de organizare a comunităților socotite străine. Și totuși, unele dintre acestea prosperă ...

Cum? De ce? Acestea sunt principalele întrebări asupra cărora mă voi opri în continuare. De fapt, cele ce urmează sunt o nouă lectură a istoriei comunităților catolică și protestantă din Galați în anii '30-50' ai secolului al XIX-lea, din perspectiva comunicării acestora cu mediul autohton și cu autoritățile statului. Sunt, totodată, o încercare de reinterpretare a problemei toleranței religioase a românilor în epoca amintită, la care am ajuns prin revizuirea surselor folosite deja

¹ Despre organizarea comunității protestante din Galați și construirea bisericii, pe scurt, în Willibald Stefan Teuschlaender, *Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien*, Bukarest, 1891, p. 219-223. Construirea și inaugurarea bisericii catolice, în D. Bodin, *Carlo Alberto preamărit de contemporanii din Galați și Brăila*, în „Revista istorică română”, tom. XIII, fasc. 1, 1943.

de alții înaintea mea, dar și prin analiza unor documente de arhivă încă necunoscute.

1. Scena și actorii

1.1. Portul care aduce fericirea

În hrisovul din 1 octombrie 1836, prin care orașul Galați este organizat ca port-franc, domnul de atunci al Moldovei face o declarație care, prin caracterul ei categoric, ne poate surprinde astăzi. Mihail Sturdza socotește de cuviință să menționeze, în ceea ce noi am numi astăzi „expunerea de motive” a decretului, nu doar că orașul Galați este „unul și numai singur port ci au rămas acestui Principat”, ci – și aici e partea interesantă – că „este și *singur* canal fericirii țării prin slobodul negoț”¹. Raționamentul lui Sturdza era cât se poate de simplu: fericirea țării, asupra căreia el trebuia să vegheze, era adusă de comerț. Consecința pragmatică a acestui raționament era că trebuia făcut tot posibilul pentru ca schimburile comerciale să prospere și, înainte de toate, trebuiau îngrijite canalele pe care acestea se desfășurau. Galațiul era un astfel de canal, mai mult chiar, era *singurul* canal portuar al Moldovei. De acesta și de felul în care se desfășura comerțul prin port depindea, potrivit domnului Sturdza, fericirea țării. Opinia aceasta, departe de a fi un artificiu retoric, un element decorativ al discursului politic sau o dovadă gratuită de adaptare la prevederile Regulamentului Organic, constituie motivația multor acțiuni politice din epocă, inclusiv a acelor de care va fi vorba mai

¹ Hrisovul a fost publicat în repetate rânduri: *Manual administrativ al Moldovei*, vol. II, Iași, 1856, p. 583-588; N. Iorga, *Contribuții la istoria modernă a Galaților*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a 3-a, tom. XII, 1932, p. 234-239; *Tezaur documentar gălățean*, București, 1988, p. 78-81. Pentru declararea regimului de porto-franco, vezi, între alții, S. Gh. Iordache, *Instituirea regimului de port-franc la Galați*, în vol. *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, vol. II, Călărași, 1987, p. 263-271.

jos. Ea era împărțită de mulți contemporani și avea să fie îmbrățișată și de succesorul lui Mihail Sturdza.

Portul Galați începuse să joace un rol important pentru Moldova cu mult timp înainte, încă din secolul al XVI-lea¹. După luarea în stăpânire a Chiliei și Cetății Albe de către otomani, mai vechea așezare de pescari și negustori de pește începe să prospere, devenind singurul port al principatului, împrejurare deloc neglijabilă pentru evoluția lui ulterioară. La aceasta se adaugă și transformarea sa, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, într-un important punct de tranzit al comerțului european cu Orientul.

Un astfel de loc a atras încă de timpuriu mulți străini, negustori mai cu seamă. Interesul acestora din urmă a crescut mult odată cu liberalizarea comerțului extern al Principatelor române și cu anularea definitivă, odată cu tratatul de la Adrianopol din 1829, a îngrădirilor impuse de otomani exporturilor românești. Orașul Galați devine, astfel, un port cosmopolit, în care coexistă comunități etnice și confesionale diferite. Uneori, interesele lor sunt divergente, altele se intersectează, așa cum s-a întâmplat, de exemplu, în 1834, când „orășanii, lăcuiitori gălățeni pământeni și de streine protecții” au cerut noului domn de la Iași să introducă regimul de porto-franco la Galați². Contextul pare să fie favorabil – și vom vedea ceva mai jos de ce și cât de favorabil a fost – pentru consolidarea comunităților confesionale străine din oraș. Apare o nouă comunitate, cea evanghelică, în vreme ce mai vechea comunitate catolică se reorganizează. Doar față de evrei mediul majoritar ortodox nu este prea primitor. Concesiile care li se fac acestora au mai degrabă un caracter de excepție, într-un sistem administrativ ce nu le e deloc

¹ Pentru istoria orașului Galați, vezi Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, vol. I–II, Galați, 1994.

² *Manual administrativ al Moldovei*, vol. II, p. 583.

favorabil. Domnul însuși, în hrisovul de înființare a regimului de porto-franco, se crede îndreptățit să enumere câteva reguli „spre nelățirea mai mult și în acest oraș a jidovilor”¹. Spațiul toleranței era, așadar, destul de îngust.

1.2. Presiunea numărului: catolici și protestanți

Documentele semnaleză existența unei comunități catolice în Galați cu mult timp înainte de înființarea celei protestante. Comunitatea catolică, alcătuită mai ales din maghiari și italieni stabiliți în port, cărora li se adăugau, în trecere, diferiți negustori raguzani, alți dalmatini și sârbi catolici, are de-a lungul timpului, până în secolul al XVIII-lea, un număr variabil de membrii, nedepășind câteva zeci. Mărturiile de epocă ne lasă să observăm o anumită creștere pe termen lung², în paralel cu dobândirea de către preoții catolici a unor privilegii din partea principilor domnitori³.

Catolicii aveau o biserică din lemn încă de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea. Ea este evocată constant în însemnările călătorilor străini care au trecut de-a lungul timpului prin portul dunărean⁴. Spre

¹ *Ibidem*, p. 587. Conform art. 8 al hrisovului, trebuia să se constituie o comisie care să cerceteze situația evreilor din Galați și să nu îngăduie decât bancherilor și deținătorilor de antrepozite să locuiască în incinta orașului. În târgul nou, ce urma a se amenaja, nu putea locui nici un evreu, cu excepția bancherilor.

² Misionarul B. E. Remondi găsește 12 „familii ungurești” în 1635-1636 (N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediția A. Angheliescu, București, 1981, p. 219). În 1641 sunt 51 de suflete, misionarul Bandini vorbește despre 12 case cu 70 locuitori catolici pe la 1644, în 1661 sunt 126 de suflete, pentru a scădea la 30 în 1688 (Paul Păltănea, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918* (I), în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D.Xenopol”*, Iași, tom. XXIV/1, 1987, p. 130). În secolul al XVIII-lea, numărul lor crește: după unele mărturii, ar fi 20 familii în 1743, după altele, 50 familii în 1744 (*Ibidem*, p. 133).

³ Romulus Căndea, *Der Katholizismus in den Donaufürstentümer. Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*, Leipzig, R. Voigtländers Verlag, 1916, p. 121.

⁴ Paul Păltănea, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918* (I), p. 127, ; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 219, 268, 365.

sfârșitul secolului al XVIII-lea, biserica arde în împrejurări destul de neclare. Câteva decenii mai târziu, documentele, mai ales corespondența consulatului Sardiniei la Galați, avansează fie anul 1795, fie anul 1798 ca dată a incendierii bisericii. Bartolomeo Geymat, consulul Sardiniei, notează în 1838 că

„Orașul Galați a avut, înainte de anul 1778, o biserică și un convent religios catolice, însă războiul care a izbucnit atunci între Rusia și Poartă a adus cu sine ciumă și incendii, iar biserica și conventul au dispărut, odată cu orașul însuși, care a fost mistuit de foc în întregime, cu excepția unei singure case”¹.

Într-un alt document, din aceeași perioadă, reprezentanții consulari ai Austriei, Franței, Sardiniei și Prusiei vorbesc de dispariția bisericii și a conventului în anul 1795, ca urmare a „evenimentelor politice din epocă”². Trebuie să observăm, însă, că nici în 1795, nici în 1798, nu a fost vreun război. Acesta, izbucnit în 1787, se încheiase în 1791. Într-adevăr, în timpul ostilităților, trupele turcești jefuiesc și incendiază orașul³, dar acest lucru se petrece oricum mai devreme decât cele două date menționate mai sus. Pe de altă parte, e imposibil ca biserica să fi ars înainte de anul 1790, căci în acel an ea este vizitată de cneazul Grigori Alexandrovici Potemkin, comandantul armatelor ruse⁴. E posibil ca biserica să fi ars în timpul războiului, dar după vizita lui Potemkin, așa cum e posibil să fi ars în timpul incendiului din 1792

¹ Bartolomeo Geymet către Clemente Solaro della Margarita (ministru de externe al Sardiniei), Galați, 26 noiembrie 1838, cf. D. Bodin, *Carlo Alberto preamărit de contemporanii din Galați și Brăila*, în „Revista istorică română”, tom. XIII, fasc. 1, 1943, p. 39.

² Rossi, Geymet, Viollier, Lamberti, Pedemonte și Kraus către Mihail Sturdza, Galați, 24 noiembrie 1838. Document aflat la Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 2.

³ Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 34-35; Paul Păltănea, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918* (I), p. 134.

⁴ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, p. 400.

sau al celui din decembrie 1794, amintite de un călător englez¹. În toate cazurile, însă, documentele din 1838, citate mai sus, au reținut greșit fie data incendiului, fie împrejurările producerii acestuia.

În ciuda dispariției bisericii, comunitatea catolică se mărește continuu pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Ea ajunge să numere, în 1859, 365 de membri².

În privința protestanților, cercetările istoricilor mai vechi și mai noi nu semnaleză existența lor în Galați înainte de prima jumătate a secolului al XIX-lea. Asemenea persoane vor fi trecut, fără îndoială, și în perioade mai vechi prin acel loc, unii poate chiar se vor fi stabilit acolo. Dar abia mai târziu, spre mijlocul amintitului secol, au ajuns să se organizeze într-o *comunitate* distinctă, adică să aibe o viață religioasă regulată, în propria biserică și cu preotul ales de ei și să-și aleagă reprezentanți prin care să-și urmărească interesele în relația cu autoritățile locale și centrale moldovenești. Înainte de acest moment, protestanții din Galați, atâți câți vor fi fost, se pierd în puzderia de corăbieri, negustori, diplomați, spioni, militari, meșteri, călători, comis-voiajori și aventurieri, de care singurul port dunărean al Moldovei a avut parte, din belșug, în timpurile moderne.

Și în acest caz, numărul oamenilor pare să joace un rol hotărâtor. E vorba de numărul străinilor de confesiune protestantă stabiliți în Galați, care pare să crească spre mijlocul secolului al XIX-lea. I-a atras, fără îndoială, perspectiva prosperității orașului care, din 1837, avea statut de *porto-franco*, dar și relativa siguranță pe care le-o puteau oferi diferitele consulate de acolo. La mijlocul secolului al XIX-lea,

¹ Paul Păltănea, *op. cit.*, p. 134.

² Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, părțile I-II, București, 1891, p. 107. În 1890, numărul catolicilor din Galați avea să se ridice la 4 418 (*ibidem*, p. 109).

numărul străinilor de confesiune evanghelică din Galați era de câteva zeci de persoane și va crește constant până la sfârșitul aceluiași veac¹.

1.3. Purtători de cuvânt

Presiunii numărului i s-au adăugat eforturile unor persoane. Interesele comunității catolice din Galați, mai ales acela de a-și construi o nouă biserică, au fost susținute de consuliile unor țări cu religie predominant catolică, precum Franța și Sardinia. Întâlnim frecvent, în cererile adresate autorităților moldovenesti, semnăturile consulilor Sardiniei Geymet și Castellinard, susținuți de la distanță de regele Carlo Alberto, și pe cea a consulului francez Viollier. În ceea ce-i privește pe protestanți, purtătorii lor de cuvânt au fost câțiva coreligionari cu oarecare influență, tot din mediul consular, precum Johann Ferdinand Neigebaur, consulul general al Prusiei în Principatele române, consuliile aceluiași stat la Galați, Eusebius Wedecke și Bernhard König, ca și consulul britanic Charles Cunningham.

Partenerii lor de dialog, din partea autorităților centrale și locale din Moldova, au fost domnul Mihail Sturdza, apoi succesorul acestuia, domnul Grigore Alexandru Ghica, secretarul de stat Nicolae Suțu, ministrul Departamentului Treburilor din Lăuntru Nicolae Sturdza, pârcălabul de Galați Costache Negri și alții.

Simpla enumerare de mai sus ne permite să observăm că, în organizarea celor două comunități alogene din Galați, au fost

¹ J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig, 1848, p. 120, apreciază că, în anul 1844, numărul total al protestanților din Moldova și Valahia era de 800 persoane. Pentru numărul protestanților din Galați nu avem date decât pentru perioade mai târzii: 72 persoane în anul 1859 (Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, părțile I-II, București, 1891, p. 107); 458 în anul 1890 (Willibald Stefan Teuschlaender, *Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien*, Bukarest, 1891, p. 222); 700 în anul 1927 (Gh. N. Munteanu-Bârlad, *Galații*, Galați, 1927, p. 68).

implicate persoane și instituții. Între persoane, dar și între diferite instituții (consulate, domnie, guvern, administrație locală etc.), s-au stabilit relații, pe care nu greșim dacă le numim, ca ipoteză de lucru, acte de comunicare. Rămâne să analizăm în ce au constatat acele acte, cum s-a desfășurat comunicarea, de câte feluri a fost și care este tipologia mesajelor vehiculate.

Sunt sau nu legitime aceste întrebări? Altfel spus, are rost să încercăm a găsi răspunsuri la ele? Cred că legitimitatea le este conferită de chiar succesul demersurilor catolicilor și protestanților. Ei au cerut ceva și au obținut. Tocmai din această perspectivă, a succesului, pare util să analizăm actele de comunicare prin care acesta a fost obținut.

2. Catolicii din Galați și noua lor biserică

2.1. Dorințe religioase în limbaj comercial

În ciuda existenței în Moldova a unui număr destul de mare de catolici¹, autoritățile au refuzat cu încăpățănare, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, numirea de către Vatican a unui episcop. În 1815, Divanul convocat de domnul Scarlat Calimah refuză să permită stabilirea la Bacău a noului episcop Iosif Bonaventura Berardi, numit de papa Pius VI. Cinci ani mai târziu, același divan respinge așezarea în țară a lui Ioan Filip Paroni, care nici măcar nu era trimis în calitate de episcop, ci ca vizitator apostolic. O nouă încercare a Vaticanului, din 1826, de a trimite un episcop catolic în Moldova, în persoana lui Bonaventura Zalberoni, se lovește de refuzul Adunării Obștești a

¹ În 1830 erau 32 082 catolici în Moldova (Bonaventura Morariu, *Series chronologica episcoporum ac praefectorum apostolicorum missionis fratrum minorum conventualium in Moldavia durante saeculo XIX*, Roma, 1942, p. 9). La sfârșitul anilor '40 ai secolului XIX, numărul lor ajunge la 44 817 (N. Suțu, *Notions Statistiques sur la Moldavie*, Iași, 1849, p. 67).

principatului. Totuși, din acel an, autoritățile moldovenești acceptă așezarea în țară a unor vizitatori apostolici și prefecți ai misiunii, pe care Vaticanul nu-i hirotonește episcopi, spre a nu avea soarta celor respinși în deceniile anterioare¹.

În anii '30-40' ai secolului al XIX-lea, împotrivirea față de instalarea unei ierarhii catolice în Moldova era dirijată de mitropolitul Veniamin, care credea că protejează în acest fel ortodoxia. Pe de altă parte, mitropolitul se afla în conflict deschis cu domnul Mihail Sturdza². Acesta este contextul în care, în anul 1838, Vaticanul inițiază noi demersuri pentru recunoașterea unui episcop catolic în Moldova. Guvernul austriac este convins să negocieze, prin intermediul consulilor, cu autoritățile moldovenești, ceea ce se și petrece începând cu vara anului 1838. Consulul austriac de la Iași discută cu domnul și cu diferiți demnitari, care se arată de acord, însă același consul consemnează opoziția mitropolitului, a clerului și a poporului față de numirea unui episcop catolic³. Ceea ce se reușește este acceptarea unui vizitator apostolic, pe care papa îl hirotonește episcop, însă pentru o altă diocезă. Acest prim episcop *in partibus* a fost Pietro Rafaele Ardoini, originar din Alguero, Sardinia, numit vizitator și prefect apostolic în Moldova la 28 septembrie 1838⁴.

Așadar, mediul autohton părea să nu fie deloc favorabil organizării catolicilor în Moldova, însă, pe fondul conflictului dintre domn și mitropolit, Vaticanul a reușit instalarea unui episcop *in*

¹ Vizitatori apostolici și prefecți ai misiunii au fost Iosif Gaultieri (1826-1827), Inocențiu Pamfili (1827-1831) și Carol Magni (1832-1838). Mircea Păcurariu, *Încercările de propagandă catolică în Țara Românească și Moldova în secolul XIX*, în „Studii teologice”, an X, 1958, nr. 7-8, p. 431-432.

² Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, București, 1915, p. 514-515.

³ *Ibidem*, p. 514.

⁴ Iosif Petru Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii păstoriilor lor de veacuri*, Săbăoani – Roman, Tipografia „Serafica”, 1942, p. 154.

partibus. Acest lucru i-a încurajat și pe catolicii din Galați să solicite domnului cedarea unui teren pe care să-și poată construi o biserică. În acest scop s-a constituit, în 1838, un comitet administrativ, care urma să fie prezidat, alternativ, pentru mandate de câte trei ani, de consulul Sardiniei și de viceconsulul Austriei la Galați¹. Misiunea catolică din Iași delegase deja un preot la Galați, pentru întreținerea căruia s-a organizat o subscripție a membrilor comunității catolice locale și a fost obținut un sprijin financiar de 300 franci din partea regelui Sardiniei². Primul memoriu, din 24 noiembrie 1838, adresat de amintitul comitet domnului Mihail Sturza e semnat de negustorii Pasquale Lamberti și Franco Pedemonte, alături de preotul catolic Stefano Rossi și de reprezentanții consulari Bartolomeo Geymet (al Sardiniei), Viollier (al Franței) și Friedrich Kraus (al Prusiei):

„La Ville de Galaz possédait, avant 1795, une Eglise & un Convent de religieux Catholiques mais les événements politiques qui curent lieu à l'époque susénoncée firent disparaitre ces batiment & n'en laisserent pas meme les vestiges. La portion Catholique de ces habitans a parconsequent ètè privée pendant 40 ans des moyens d'exercer son Culte. En attendant cette Ville après s'entre relevée dens fois de ses cendres se trouve aujourd'hui plus florissante que j'amaï, gran aus nouvelles institutions qui requissent la Principaute & gran surtoute aus encouragemens que Votre Altesse a donné au Commerce tres important de cette principale Echelle du Danube. Cet heurus état de choses en donnant lieu à l'accroissement des relations commerciales de ce Port avec l'Etranger a causé en même tems une augmentation très sensible dans sa population, en général &

¹ D. Bodin, *Carlo Alberto preamărit de contemporanii din Galați și Brăila*, în „Revista istorică română”, tom. XIII, fasc. 1, 1943, p. 32. De asemenea, Bartolomeo Geymet către Nicolae Suțu (secretar de stat al Moldovei), Galați, 4 martie 1839, în Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 4 – 4v.

² D. Bodin, *op. cit.*, p. 40.

proportionnellement dans la portion qui professe la Culte Catholique”¹.

Semnatarii cer domnului trei lucruri. Mai întâi, restituirea către comunitatea catolică din Galați a locului care a aparținut conventului și pe care se aflase vechea biserică sau despăgubirea corespunzătoare, dacă retrocedarea nu ar mai fi posibilă. Apoi, donarea unui teren pentru construirea unei noi biserici. În sfârșit,

„de vouloir bien, par un acte de Votre Munificence, concourir avec les Souveraines d’Autrich, de France, de Sardigne & de Naples, dont les bonnes intentions sont déjà connues, au defrayement du rétablissement d’une Eglise Catholique a Galatz, rétablissement qui favorisera indubitablement la fluence & par consequent le Commerce des étrangers dans ce Port”².

Cel mai greu argument aruncat în joc de semnatori constă în evidențierea avantajelor comerciale pe care le-ar aduce portului Galați restabilirea cultului catolic și construirea unei biserici. E vorba, așadar, de un argument comercial, extrareligios, folosit pentru atingerea unui scop religios!

Din acest moment, corespondența cu autoritățile moldovenești este asumată, în numele comunității catolice din Galați, de consulul Sardiniei, Bartolomeo Geymet. Acesta îi scrie lui Nicolae Suțu, secretarul de stat al Moldovei, în sarcina căruia intrau relațiile cu consulatele străine și rezolvarea problemelor supușilor străini, rugându-l să intervină pe lângă domn, astfel încât dorințele catolicilor din Galați să fie împlinite³. La rândul său, secretarul de stat îi cere pârcălabului din Galați, Beldiman, să-l lămurească în legătură cu

¹ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 2 – 2v.

² Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 3.

³ Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 1 – 1v. Scrisoare din 26 noiembrie 1838.

vechea biserică romano-catolică, cea arsă, și cu proprietățile acesteia. Pârcălăbul Beldiman întreprinde cercetări, însă nu reușește să afle nimic despre aceasta. Eforia din Galați, care a convocat spre consultare „obștea orașului”, neagă existența în trecut a unei biserici catolice:

„Asupra otnoșanii Cinst. pârcălăbii cu Nr. 1240 întemeiată pi porunca Secretariatului de Stat, cu nr. 155, atingătoare de înființarea unei bisărici și mănăstiri di călugări catolicești în acest oraș după cerirea Vițe-consulatului de aici, să răspundi că o asămini obiect Eforia propuindu-l obștii acestui oraș la întrunirea ce au avut împreună la 28 a următoarei luni, s-au toții într-un grai au arătat mai di temeiul acii bătrâni că acest fel di biserici n-au apucat a fi în acest oraș. Iară dacă esti voința nacealstfii a să înființa asăminea bisărică cinst. pârcălăbii va binevoi a să adresarisi la comisia înfrumusețării orașului spre a li însămnă locul său după regularisiri de a înigheba orașul nou, cu adăugire că nici după cercetarea documenturilor acestii politii nu să găsaști să fi fost o asămini biserică aici”¹.

Neexistând dovezi despre vechile proprietăți, comunitatea catolică a trebuit să renunțe la revendicarea retrocedării acestora sau la obținerea unor despăgubiri. Îi rămânea să se concentreze asupra obținerii unui nou teren pentru biserică și asupra aprobării construirii acesteia.

Deja în februarie 1839, Mihail Sturdza și-a dat acordul de principiu pentru cedarea unui teren și pentru construirea bisericii. Acordul domnului, transmis pârcălăbiei din Galați prin intermediul Secretariatului de Stat, a înlăturat orice rezerve, reale sau posibile, ale autorităților locale, așa încât, în martie 1839, pârcălăbul Beldiman, însoțit de consulul Geymet, vizitează mai multe locații din oraș, spre a

¹ Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 7 – 7v. Adresă a Eforiei orașenești către Pârcălăbia din Galați, 27 februarie 1839.

identifica un teren care să fie pe placul celui din urmă. Geymet nu întârzie să profite de tratamentul binevoitor pe care, la ordinul principelui, i-l aplică pârcălabul și alege, după cum el însuși îi scrie secretarului de stat Nicolae Suțu,

„une portion du terrain situé au Nord de ce port, vis-a-vis de poste au chevaux”¹.

Pârcălabul ignoră faptul că terenul – sau cel puțin o parte a acestuia – ales de reprezentantul comunității catolice nu era liber, ci se afla, așa cum vom vedea ceva mai jos, în proprietatea cuiva. Presiunea venită din partea domnului pare să fi fost atât de mare, încât un asemenea „amănunt” putea fi trecut cu vederea!

În cele din urmă, prin hrisovul din 18 iunie 1849², domnul Mihail Sturdza încuviințează formal construirea bisericii catolice, în acest scop donând terenul „di la pocită piste drum”, „în mărime di 60 stânjeni fațadă și 40 stânjeni lungime”³. Argumentele comerciale ale comunității catolice par să-l fi convins pe domn, din moment ce acesta crede nimerit să le reproducă în chiar textul hrisovului:

„cum orașul Galați a devenit port franc și deoarece are nevoie de deosebit sprijin pentru creșterea comerțului, încuviințăm înființarea acolo a unei biserici catolice”⁴.

2.2. Intermezzo autohton: depozedări și compensații

O parte din terenul care fusese trecut cu atâta grabă în proprietatea comunității catolice din Galați avea deja un proprietar, pe

¹ Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 10.

² Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 27.

³ Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 19, 20.

⁴ Loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 27.

Ilinca, soția serdarului Vasile Luchian¹. La 30 noiembrie 1839, șase locuitori din Galați² depun mărturie că locul cu pricina îi aparține serdăresei, care îl moștenise de la părinții ei:

„Giosiscăliții lăcuitori în acest oraș Galați dăm acest a nostru înscris la mâna Dumisale Ilinca sârd. Luchian precum să știe că locul cari l-au cuprins în ograda bisericii catolicești dispre amază zi pi lângă Du-tru Butnarul cari locu să cuprindi optzăci și cinci stănjăni împregiur mărimea lui știm că locul acela esti dreptu părințăscu a dumi. fiindcă părinții D-le au avut și stăpânire pi el”³.

Este destul de stranie această posedare, cu atât mai mult cu cât familia proprietarei de drept nu era una obișnuită. Dimpotrivă, soțul ei era bine cunoscut în oraș, căci deținea terenuri și depozite, iar în 1835 a îndeplinit funcția de „prezâdent Eforiei di Galați” – un fel de primar din zilele noastre – ocazie cu care a obținut și rangul de serdar⁴. Putem lua în calcul două explicații posibile ale acestui fapt. Prima ar consta în supoziția că între serdăreasa Ilinca sau soțul acesteia și autoritățile locale a intervenit o înțelegere prealabilă, neconsemnată în acte, prin care proprietara de drept ar fi fost de acord să cedeze bisericii catolice terenul în cauză, pentru a obține, în schimb, despăgubiri avantajoase sau un alt teren situat într-o poziție mai avantajoasă. Cea de-a doua explicație ar consta în ideea pe care deja am formulat-o, și anume că presiunea hotărârii domnești a fost

¹ Vasile Luchian apare cu rang de stolnic în lista boierilor moldoveni din anul 1829, unde se arată că este „născut în Galați, de 42 ani, feciorul lui Dumitrachi Luchian din țin. Tutovii; locuiește în Galați; stăpânitor de locuri și binala în Galați”. Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829* (II), în „Arhiva Genealogică”, I (IV), 1994, nr. 3-4, p. 288.

² Ștefan Dimitriu, Iordachi Boșulică, Ioan Stângu, Costachi Nicoară, Dimitrie Costopulo și Ghiorghe Costantin Vasiliu.

³ Arh. St. Galați, Fond Primăria orașului Galați, dos. 7/1839, f. 3.

⁴ Mihai Răzvan Ungureanu, *Marea arbondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 176.

atât de puternică, încât, în momentul în care reprezentantul comunității catolice a ales un teren pentru construcția bisericii, nimeni nu a mai îndrăznit să se opună, chiar cu riscul încălcării dreptului de proprietate al altcuiva asupra acelui teren.

Prima explicație ar presupune, așadar, existența unei înțelegeri prealabile între familia serdarului Luchian și autoritățile locale, o înțelegere care să fi avut în vedere, de la bun început, o anumită sumă pentru despăgubire sau un anumit teren compensator. Mai mult decât atât, putem presupune că, în cazul în care o asemenea înțelegere ar fi existat, serdăreasa urma să fie despăgubită rapid și fără opreliști. Documentele, însă, ne arată cu totul altceva.

Mai întâi, de o procedură rapidă de despăgubire nu poate fi vorba, din moment ce, în vara anului 1840, serdarul Vasile Luchian încă mai cerea autorităților, în numele soției sale, acordarea unui teren, în compensație¹. Apoi, din aceleași documente reiese clar faptul că păgubita sau soțul ei nu se înțeleseseră cu autoritățile asupra unui loc anume. Pe 19 decembrie 1839, Eforia din Galați cerea Comisiei înfrumusețării orașului, în termeni destul de vagi, să-i repartizeze serdăresei, ca despăgubire, un „loc din locurile ci să dau pentru înființarea orașului nou”². Comisia înfrumusețării, însă, nu se grăbește deloc. Ca urmare, serdarul Vasile Luchian, împuternicit între timp de soție să se ocupe de chestiunea despăgubirii ei, se adresează comisiei „cu tânguiri”, la 30 aprilie 1840, cerând

„să nu să obijduiască încredințatoarea mea și să i să de di o potrivă locu cari esti di șăst și ni prinsu di nimire, alături cu gardu bisăricii catolicești, loc dispri răsărit sau drept spre mal”³.

¹ Arh. St. Galați, Fond Primăria orașului Galați, dos. 7/1839, f. 9.

² Loc. cit., dos. 7/1839, f. 2.

³ Loc. cit., dos. 7/1839, f. 5.

Faptul că serdarul cere un loc lângă terenul bisericii catolice, deci în proximitatea imediată a celui care îi fusese luat soției sale, înlătură complet ipoteza cedării terenului în scopul obținerii unui altuia într-un amplasament mai bun.

Cum această cerere rămâne fără răspuns, Vasile Luchian se mulțumește să solicite Comisiei înfrumusețării orașului, în 16 iulie 1840, să-i despăgubească soția cu un loc situat

„la țăntirim, pi lângă drumul Movili, fiindă acolo sânt o mulțime di morți îngropați cari di ciumă și alții di holeră, unde am și eu doi copii acolo îngropați, ca după vreme cu agiutoriu lui Dumnezeu îndeletnicindu-mă eu precum și prin agiutoriu pravoslavnicilor creștini să zădim sfântă bisăricuță cât di mică spre a nu li să stânje pominire acelor răpăsați”¹.

Petiționarul va fi socotit că, urmând exemplul comunității catolice și invocând intenția construirii unei biserici, va obține mai lesne un teren, pe care, de altfel, era îndreptățit, din alte motive, să-l primească. Nu știa, însă, că argumentele care îi conduseseră la succes pe reprezentanții catolicilor erau de natură economică, nu religioasă.

Nu știm dacă serdăreasa Ilinca Luchian a primit compensația pe care se simțea îndreptățită să o ceară. Șirul documentelor referitoare la această chestiune se întrerupe aici, fără a ne relata deznodământul întâmplării. Cele arătate, însă, ne îndreptățesc să înlăturăm definitiv ipoteza unei înțelegeri prelabile între aceasta și autoritățile locale, în privința terenului cu care a fost înzestrată comunitatea catolică. Ceea ce constituie o confirmare a ideii că, atunci când au împrumutat comunitatea catolică, autoritățile locale din Galați au acționat în grabă, sub puternica presiune politică a deciziei domnului.

¹ Loc. cit., dos. 7/1839, f. 9.

2.3. Donații, recompense onorifice și gelozii politice

Lucrările de construcție a bisericii catolice au început pe 7 iulie 1839, când piatra fundamentală a fost pusă de preotul Magni, trimis special în acest scop, de la Iași, de episcopul Pietro Rafaele Ardoini¹. Odată cu biserica, a început și construcția unei case parohiale, care, însă, avea să fie dăruită de o furtună, în august 1844².

Dacă terenul fusese obținut prin donație, pentru construcția bisericii era nevoie de sume relativ mari de bani. Aceștia au fost obținuți prin donații și subscripții. La început, în 1838, comunitatea nu obținuse decât

„un fond de 600 florins en partie par la ville de Trieste et en partie par un évêque de l’Hongrie”³.

În timp, însă, până în 1844, anul inaugurării bisericii, s-au colectat 10 250 plăști din Sardinia (mare parte din partea regelui Carlo Alberto), 8 850 plăști din Franța, 1 640 plăști din Austria și 3 080 plăștii din Moldova. Mihail Sturdza, domnul Moldovei, deși era de confesiune ortodoxă, a dăruit și el importanta sumă de 8 850 plăști⁴.

Sprijinul pe care domnul Moldovei Mihail Sturdza l-a dat comunității catolice din Galați nu a rămas fără ecou, mai ales în regatul Sardiniei. La un an după inaugurarea bisericii, consulul Sardiniei la Galați propunea superiorilor săi din Torino să-l decoreze pe domn cu ordinul Maurizio și Lazzaro⁵. Vaticanul se arată la rândul-i recunoscător față de autoritățile moldovenești, pentru construcția mai multor biserici catolice în acea perioadă. Cel răsplătit de această dată, însă, nu mai e Mihail Sturdza, ci ministrul de interne al acestuia,

¹ D. Bodin, *op. cit.*, p. 31.

² *Ibidem*, p. 32.

³ Geymet către della Margarita, Galați, 26 noiembrie 1838. *Ibidem*, p. 40.

⁴ *Ibidem*, p. 32.

⁵ Adolfo Castellinard către della Margarita, Torino, 2 mai 1845. *Ibidem*, p. 45.

Alexandru Ghica. Acesta primește o diplomă de „benemerenza” în 1846, iar un an mai târziu, papa Pius IX îi trimite două medalii¹.

Noua biserică era „elegantă și frumoasă”, după opinia călătorului Francesco Nardi, preot catolic aflat în trecere prin Galați în anul 1852. În jurnalul său, Nardi ne oferă și o scurtă descriere:

„E rotundă, cupola sprijinită pe mărețe coloane, absida, simplă, împodobită cu pictură bună, puține, dar grațioase ornamentele, și o aleasă curățenie, cu totul neobișnuită în această țară”².

Inaugurarea bisericii a avut loc la 4 noiembrie 1844. La ceremonie a participat și noul episcop Paolo Sardi, care avea în Moldova aceeași calitate ca și predecesorul său, cea de vizitator apostolic și, tot ca acesta, era italian din naștere. Episcopul Sardi a hotărât ca sfințirea bisericii să se petreacă la data de 4 noiembrie, căci aceasta era ziua de naștere a regelui Carlo Alberto al Sardiniei³. Consulul Sardiniei la Galați, Adolfo Castellinard, descrie ceremonia:

„Totul a fost gata pentru ca sărbătoarea să fie atât de mejestoasă încât să corespundă intențiilor noastre comune și de aceea toate autoritățile locale, toți agenții consulari, toate casele naționale și străine de oarecare importanță au fost invitate de mine să asiste; tunurile tornate la Torino au tras pentru prima oară în curtea bisericii în onoarea Majestății Sale și ofițerul inferior Vian a fost acele care a condus focul cu cea mai mare mulțumire a sa. Biserica a fost împodobită pe cât posibil prin grija și zelul avocatului Salino și al sudiților naționali Tesio Agostino, fost atașat serviciilor regale, și d. Mario Cugino; muzica militară valahă, alcătuită din 35 de persoane, invitată de mine, sta gata să facă prin concertele sale armonioase și mai augustă pioasa

¹ Ioan C. Filitti, *Domniile române...*, p. 514.

² Nicolae Iorga, *Încă un călător în țările noastre*, în „Revista istorică”, tom. XVIII, nr. 1-3, ianuarie-martie 1932, p. 18.

³ D. Bodin, *op. cit.*, p. 32.

solemnitate; în fața bisericii, la marginea terenului propriu, se afla un arc de triumf pe care am dispus să se pună următoarea simplă inscripție: *D. O. M. Caroli Alberti Sardiniae Regis proesertium munificentia*. Acest arc a ieșit de toată frumusețea și a fost făcut în ultimele două zile de avocatul Salino și de d. Cugino, care au lucrat la el chiar în timpul nopții. Slujba a început la ora fixată, 10; venerabilul nostru prelat, îmbrăcat în minunate veșminte bisericești și asistat de către cei doi preoți piemontezi Bajda și Tappia, ca și de vicarul general părintele Antonio De Stefano, a început prin sfințirea bisericii, după care a urmat liturgia acompaniată de cântecele muzicii valahe, rugăciunea pentru augustul nostru monarh, binecuvântarea mulțimii de toate religiunile care umplea biserica, *Salvum fac Regem*, urările pentru prosperitatea adoratului nostru Suveran și imnul ambrozian, în intonarea căruia bunul nostru păstor era așa de mișcat de mulțumirea fericitei reușite încât vărsa dulci lacrimi”¹.

De altfel, întreaga ceremonie avea să se transforme într-un fel de manifestație pro-italiană, care va stârni nemulțumirea austriecilor:

„Monseniorul Sardi s-a arătat atât de mulțumit de primirea ce i-am făcut și atât de cuprins de simțăminte de grațitudine față de Majestatea Sa încât a consimțit cu plăcere, după dorința ce i-am manifestat, să dedice altarul din dreapta bisericii cultului Fericirilor Umberto și Bonifacio de Savoia, ca să fie eternă amintirea beneficiilor acordate de către Majestatea Sa acestei noi biserici”².

Față de toate aceste manifestări, dar mai cu seamă din cauza inscripției de pe arcul de triumf din fața bisericii, consulul austriac de la Galați și-a arătat deschis nemulțumirea³.

¹ Adolfo Castellinard (consulul Sardiniei la Galați) către della Margarita, 7 noiembrie 1844. *Ibidem*, p. 32-34.

² *Ibidem*, p. 34.

³ *Ibidem*, p. 34.

Din punctul lor de vedere, austriecii credeau că au toate motivele să fie supărați. Italienii catolici din Galați au transformat sărbătoarea sfințirii bisericii într-o manifestație de simpatie față de regele Carlo Alberto al Sardiniei și Piemontului, din dinastia suverană de Savoia. Mulți dintre locuitorii peninsulei își puneau speranțele într-o viitoare unificare a tuturor provinciilor italiene sub coroana acestei dinastii. Numai că, unele din aceste provincii se aflau în acel moment sub stăpânire austriacă. Din acest motiv, orice manifestare de simpatie față de regele Sardiniei era pusă de austrieci în legătură cu eventualele intenții italiene de unificare și erau percepute, prin urmare, ca acte de ostilitate.

Povestea avea să se repete trei ani mai târziu, când, în 2 decembrie 1847, la biserica romano-catolică din Galați a fost serbat din nou regele Carlo Alberto. Consulul Sardiniei îi descria ministrului de externe din Torino amploarea și caracterul manifestației:

„Primul gând al acestei coloni sarde a fost acela de a mulțumi celui Prea Înalt pentru generoasele și bine-făcătoarele simțăminte pe care eterna Sa înțelepciune le-a insuflat în inima augustului ales. Biserica era bogat împodobită de către sudiții naționali; deasupra porții, ornată cu un baldachin și flancată de două mari drapele, unul sard și altul pontifical, se citea următoarea inscripție: *A Carlo Alberto / Rè di Sardegna / bella speranza / all'Italia Unione / per le elargite / Patrie leggi / i nazionali / in Galatz / riconoscenti / questo di patria amore / devoto segno tributante*. În mijlocul templului, între două coloane decorate cu chipul Majestății Sale și al lui Pius IX și cu embleme naționale, se ridica un trofeu elegant de arme și steaguri, în jurul căruia străjuiau un grup de soldați moldoveni”¹.

¹ Francesco Mathieu către Ermolao di San Marzano (ministru de externe al Sardiniei), Galați, 9 decembrie 1847. *Ibidem*, p. 34-35.

Reacția austrieților a fost rapidă. Consulul Vienei la Galați i-a cerut explicații părintelui Filippo, parohul bisericii catolice. Justificarea acestuia, că nu ar fi știut nimic despre pregătirea manifestației și că lui i s-ar fi solicitat doar ținerea unei simple slujbe de mulțumire față de regele Carlo Alberto, nu-i mulțumește pe austrieți. Prin urmare, consulatul austriac din Iași îl contactează pe însuși episcopul Sardi, care, amintindu-și că biserica e a tuturor credincioșilor, indiferent de naționalitate, neagă orice implicare a sa în controversatul eveniment. Vina, crede episcopul, i-ar fi aparținut preotului de acolo, care a acționat fără măcar să-l înștiințeze, permițând desfășurarea în biserică a unei manifestații politice „pentru Sardinia și Italia”. Prin urmare, pentru a le da satisfacție austrieților, episcopul Sardi interzice desfășurarea în biserică, pe viitor, a unor manifestații de acest fel¹. Pentru biserica din Galați, donațiile venite din străinătate erau vitale. Iar cele care puteau fi obținute din Austria nu făceau nicidecum excepție. Curtea din Viena, așadar, nu trebuia supărată².

¹ Eisenach (consulul Austriei la Iași) către Metternich, 20 decembrie 1847. *Ibidem*, p. 49.

² Într-adevăr, din Austria veneau sume importante pentru bisericile catolice din Moldova. În anii 1845-1847 s-au făcut colecte în imperiu pentru construirea bisericii catolice din Botoșani, pentru care împăratul Franz-Iosef a aprobat și un ajutor de 500 de florini. Același împărat a aprobat, în 1854, 500 de florini pentru biserica din Grozești, după ce, un an mai devreme, dăruise din bugetul statului austriac 1 000 de florini bisericii din Galați. Aceasta avea să obțină apoi, din Austria, diferite alte sume de bani. Iosif Petru Pal, *Originea catolicilor din Moldova...*, p. 203; informațiile și la Mircea Păcurariu, *Încercările de propagandă catolică...*, p. 432-433.

3. Organizarea comunității evanghelice din Galați

3.1. Cimitirul înainte de toate...

Johann Ferdinand Neigebaur a fost primul care a intervenit în favoarea organizării comunității protestante din Galați¹. Acesta a fost consul general al Prusiei pentru ambele principate, din decembrie 1842 până în toamna anului 1845. Încă de la venirea sa în Iași, unde își avea sediul Consulatul general, Neigebaur a încercat reorganizarea radicală a sistemului consular prusian din Principate. Pentru aceasta, însă, a trebuit să călătorească și să inspecteze toate instituțiile pe care le avea în subordine². La Galați, unde exista un consulat al Prusiei³, ajunge în aprilie 1843⁴. Cu această ocazie, ia cunoștință de existența și nevoile protestanților din oraș. Aceștia nu aveau biserică și nici măcar un cimitir. Cu puțin timp înainte, au făcut o înțelegere cu biserica evanghelică din Iași, conform căreia preotul acesteia urma să vină cel puțin o dată pe an la Galați, pentru a oficia serviciul religios⁵. Situația nu era deloc mulțumitoare și Neigebaur – fiu de pastor protestant – își propune să intervină pentru rezolvarea ei.

După întoarcerea la Iași, consulul general se adresează Secretariatului de Stat al Moldovei, la 13 noiembrie 1843, cu

¹ Mai vechile lucrări despre activitatea lui Neigebaur în Principatele române (Victor Papacostea, *Un călător prusian în țările române acum un veac*, București, 1942; Klaus-Henning Schroeder, *J. F. Neigebaur in Rumänien (1843-1845)*, în „Dacoromania”, vol. III, Freiburg – München, 1975-1976) nu amintesc nimic despre implicarea sa în organizarea comunității evanghelice din Galați. Am tratat problema, pe scurt, în Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Încercări și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 94-95.

² Despre călătoria sa în scopul inspecției relatează și „Gazeta de Transilvania”, an VII, nr. 83, 16 oct. 1844, p. 330-331.

³ Consulatul fusese înființat încă din anul 1837. Vasile Docea, *Înființarea reprezentanței consulare a Prusiei la Galați (1837)*, în „Danubius”, Muzeul de istorie Galați, vol. XIII, 1991, p. 145-154.

⁴ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 341-343.

⁵ W. St. Teutschlaender, *Geschichte der evangelischen Gemeinden...*, p. 219.

rugămintea ca acesta să intervină pe lângă principele Mihail Sturdza, în scopul ajutorării coreligionarilor săi din Galați¹. Domnul era rugat să aprobe cedarea a două terenuri, unul pentru construirea bisericii, celălalt pentru amenajarea unui cimitir:

„Les Chrétiens évangéliques ou Galatz ne possèdent pas une place où ils paraient enterer leurs morts; comme leur nombre s’augmente, le soussigné a l’honneur de prier amicalement l’honorable Sècrètariat d’État vouloir bien intercéder auprès Son Altesse Sérénissime pour faire assigner une place convenable. Mais comme cette communauté desservie par le Pasteur évangélique de Jassy, veut batir une église, et comme il y a assez de places vacantes où un tel édifice pourrait contribuer a l’embellissement de la ville, le soussigné croit, que Son Altesse voudra bien faire désigner une autre place à ces fins, pour attirer plus des étrangers à ces port, qui est de tante importance pour la Principauté”.

Cu abilitate, diplomatul german încerca să sensibilizeze autoritățile moldovene cu două argumente: pe de o parte, construirea unei biserici protestante ar fi înfrumusețat aspectul orașului, pe de altă parte, existența unei biserici și a unui cimitir ar fi atras mai mulți străini, care, prin activitățile lor, puteau contribui la dezvoltarea portului.

Însuși Mihail Sturdza era interesat, așa cum am arătat deja, să promoveze comerțul prin Galați². Grija domnului era în deplin acord cu prevederile Regulamentului Organic, legea fundamentală de atunci a Moldovei, în care se arăta explicit că cea mai importantă sursă pentru bunăstarea țării o constituie libertatea comerțului³. Aceste

¹ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 34.

² Nicolae Iorga, *Contribuții la istoria modernă a Galaților*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria a 3-a, tom. XII, 1932, p. 231-248.

³ *Analele parlamentare ale României*, vol. I/2, București, 1893, p. 158.

prevederi, ca și interesele domnului, îi erau cunoscute lui Neigebaur, care relatează despre ele, ceva mai târziu, într-una din cărțile sale¹.

Pe de altă parte, e posibil ca el să fi avut cunoștință de rezolvarea favorabilă a unei alte situații, asemănătoare celei în care tocmai se implicase. E vorba de construirea bisericii catolice în același oraș, pe care principele Mihail Sturdza o aprobasese încă din iunie 1839, tocmai cu scopul declarat de a sprijini dezvoltarea comerțului, așa cum am arătat deja în prima parte a acestui studiu. În felul acesta, Neigebaur și-a plănuit intervenția în așa fel încât aceasta să pară a răspunde atât așteptărilor protestanților din Galați, cât și intențiilor domnului.

Succesul demersului consulului Neigebaur a fost, însă, unul parțial. Autoritățile nu au luat în seamă decât prima parte a cererii sale, cea referitoare la locul pentru cimitir. Nici măcar consulul general nu avea să mai amintească ceva de locul pentru construcția bisericii, în corespondența sa ulterioară cu Secretariatul de Stat al Moldovei².

Terenul pentru cimitir părea să fie deja un lucru câștigat de protestanții din Galați. Principele Sturdza a aprobat formal cedarea locului, însă aceasta nu era de ajuns. Locul trebuia ales și măsurat de către Comisia pentru înfrumusețarea orașului³, în prezența pastorului din Iași, care, în lipsa unui preot la Galați, juca și rolul de reprezentant al intereselor protestanților de acolo⁴. Pastorul, din cine știe ce

¹ J. F. Neigebaur, *Beschreibung..., passim*.

² Scrisorile lui Neigebaur din 8 septembrie și 17 noiembrie 1843 către Secretariatul de Stat al Moldovei, în loc. cit., fond cit., dos. 540, f. 37 și 41.

³ Comisia pentru înfrumusețarea orașului Galați a fost înființată în anul 1843 și avea ca scop, între altele, modernizarea aspectului orașului (aliniera și pavarea străzilor, amenajarea de depozite etc.). Margareta Guziec, *Însemnări privind modernizarea orașului Galați în secolul al XIX-lea*, în „Danubius”, vol. XI-XII, Muzeul de istorie Galați, 1986, p. 143-144.

⁴ Părcălăbia Galați către Comisia pentru înfrumusețarea orașului, 12 august 1843. Arh. St. Galați, Fond Primăria orașului Galați, dos. 21/1843, f. 3.

motive, nu s-a prezentat, ceea ce a provocat întârzierea rezolvării problemei¹.

Tocmai această problemă, a cimitirului, a fost cea care a accelerat organizarea comunității protestante. Autoritățile locale aveau nevoie de un partener cu care să poată discuta, așa încât trebuia ales un comitet de conducere (o epitropie, după vocabularul administrativ al epocii) și un președinte. Acest lucru avea să se întâmple pe la începutul lunii decembrie 1843, așa cum reiese dintr-o scrisoare a lui Neigebaur către Secretariatul de Stat al Moldovei:

„Cu cinste să face cunoscut cinstilui Secretariat de Stat că pentru Bisărica din Galați, cari este numai o parte din Bisărica dă Eși, s-au pus Epitropie la Galați, a cărora prăzident D. Cunningham, consul britanicesc la Galați, au primit încunoștiințare ca să primească de la Pârcălăbia la Galați locul pominit”².

Consulul britanic Cunningham³ pare să nu fi fost prea eficient în demersurile pentru obținerea locului de cimitir, căci întreaga problemă trenează mai bine de un an. Nu consulul Marii Britanii, ci acela al unei alte puteri va reuși să pună lucrurile în mișcare.

Negocierile sunt reluate abia la începutul anului 1845, de data aceasta la inițiativa noului consul al Prusiei la Galați, Eusebius

¹ O însemnare nesemnată pe adresa citată la nota precedentă, făcută probabil de un membru al Comisiei înfrumusețării orașului Galați, arată că nu s-a prezentat la Comisie „nici pastorul din Iași, nici vreo altă persoană”.

² Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 47-47v. Scrisoare din 8 decembrie 1843.

³ Charles Cunningham, negustor, a fost viceconsul, apoi consul al Marii Britanii la Galați între anii 1836-1860. Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1978)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 82.

Wedেকে¹. În septembrie 1844, consilierul aulic intim Wedeke a fost numit de guvernul din Berlin titular al postului din Galați, care era ridicat la rangul de consulat ². În decembrie, atât schimbarea de rang a reprezentanței, cât și numirea titularului au fost încuviințate de guvernul otoman. Beratul de recunoaștere și firmanul de acreditare a noului consul pe lângă autoritățile locale au fost primite de către Secretariatul de Stat al Moldovei la începutul lunii ianuarie 1845 ³. La numai câteva zile după sosirea la post, Wedeke îi trimitea lui Nicolae Mavrogheni, Secretarului de Stat al Moldovei, următoarea scrisoare:

„De la o vreme încoace, încetând din viață mai mulți din luteranii de aici, s-au îngropat pă dâșii, în lipsa unui loc de îngropăciune, afară la câmp, unde cadavri a lor sunt în pericol a fi dezgropate și mâncate de câinele și de lupi. Fiindcă biserica romană-catolică de aici au primit prin munificența M. S. Prințului Stăpânitor un loc de îngropăciune și Consulatul au aflat că M. S. Prințul asemenea au hotărât a să da și luteranilor un loc de îngropăciune, și mai vârtos fiindcă de curând au murit un alt luteran, Consulatul s-au adresarisit cătră D. Pârcălapu Galații ca să dea poruncă să să măsure un asemenea loc. D. pârcălabu uniindu-să cu cererea consulatului, au și dat poruncă pentru măsurătură locului, iar pentru darea locului zicea D. Pârcălab că nu are poruncă hotărâtă de se poate da locul fără de plată sau nu. De aceia Consulatul să adresarisăște cătră cinst. Secretariat a Statului, rogându-l ca să bine voiască a face cunoscut dacă cunoscută

¹ Pentru Wedeke vezi și Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii. Încercări și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 101-102.

² Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 741. „Albina românească”, an. XVI, 1844, p. 309; „Gazeta de Transilvania”, an. VII, 1844, p. 299.

³ „Buletin Foaie Oficială”, Iași, an. XIII, nr. 2, 7 ianuarie 1845, p. 5.

munificența M. S. Prințului sloboade locul acel fără de plată, iar dacă nu va fi cu puțință, să scrie consulatului prețul locului”¹.

Din acel moment, lucrurile se desfășoară mult mai repede. Locul pentru cimitir este măsurat, iar consulului i se transmite că principele Sturdza ar fi de acord cu cedarea gratuită a acestuia. În scrisoarea de mulțumire pe care o trimite Secretariatului de Stat în 21 martie/2 aprilie 1845, Wedecke reia o mai veche temă, de care s-a folosit, la rândul său, Neigebaur, și anume legătura dintre religie și comerț:

„Locul de îngropăciune s-au și măsurat de către ingenerul orașului și să așteaptă numai sineturile cuviincioase spre a-l îngrađi. Consulatul este încredințat că acea compeacență ce au găsit la acest întâi ocazion a relațiilor cu cinstitul Secretariat de Stat să vor întinde și la relațiile comerciale care consulatul este ocupat a lega între Moldavia și Germania și înaltul Gubernul din Berlin nu va lipsi a le recunoaște înscrisul cuviincios”².

Consulul știa că, pentru a avea succes, argumentul intereselor comerciale era unul care cântărea destul de greu. Pe de altă parte, evocarea guvernului din Berlin în această scrisoare nu e deloc întâmplătoare. Ea vine într-un moment în care principele Mihail Sturdza era foarte sensibil la tot ce era legat de Prusia. Dintr-o serie de documente diplomatice germane reiese că, spre sfârșitul anului 1844, domnul Moldovei a transmis pe diferite canale guvernului Prusiei, că dorește sprijinul acestuia, al regelui Friedrich Wilhelm IV mai cu seamă, în scopul reducerii influenței ruse în Moldova sau măcar pentru a diminua ingerințele consulilor ruși în administrația principatului³. Mai mult decât atât, Mihail Sturdza încerca deja, pentru

¹ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 50-50v. Scrisoare din 15/27 februarie 1845.

² Loc. cit., dos. 540, f. 53.

³ Pentru aceste încercări ale lui Mihail Sturdza vezi Vasile Docea, *op. cit.*, p. 171-175.

cazul unui eventual eșec al domniei lui, să-și găsească un loc sigur de retragere. Locul potrivit i se părea a fi Prusia, unde, de altfel, își trimisese deja copiii la studii. De altfel, el lăsa să se transmită guvernului din Berlin că,

„dacă va trebui să renunțe la funcția pe care o are, atunci ar dori să se stabilească în Germania, de preferință în Prusia, cu condiția să i se acorde titlul de principe ereditar”¹.

În schimbul eventualului sprijin german, domnul promitea

„să se arate foarte recunoscător, să aibă grijă de supușii prusieni și de comerțul lor și al supușilor statelor Uniunii Vamale și să contribuie la organizarea de așezăminte pentru ajutorarea prusienilor săraci”².

Într-un asemenea context politic, cererea venită din partea unui reprezentant al Prusiei avea toate șansele să fie acceptată. Pe de altă parte, amânarea timp de un an a rezolvării problemei cimitirului protestanților din Galați poate fi explicată și prin dorința domnului de a obține toate avantajele posibile dintr-un asemenea act. Toleranța religioasă, de care protestanții din Galați aveau nevoie pentru a-și putea amenaja cimitirul, era solicitată de consulul prusian Wedecke într-un cod al comerțului și politici.

În cele din urmă, principele Sturdza semnează, la 5 iulie 1845, actul oficial prin care terenul pentru cimitir îi este cedat gratuit comunității protestante³. Terenul, măsurat de inginerul orașului în prezența consulului Wedecke, se afla în incinta delimitată de șanțul ce marca zona de porto-franco, „în locul dinainte hotărât pentru

¹ Friedrich Levenhagen (trimis prusian în principate) către Le Coq (ambasador al Prusiei la Constantinopol), 3 februarie 1845. Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 47/2, c. 147-151.

² Raportul citat al lui Friedrich Levenhagen; vezi nota precedentă.

³ Loc. cit., dos. 540, f. 62. Rezoluția principelui Sturdza pe adresa Sfatului Administrativ al Moldovei.

cimitire”, și avea dimensiunile de 73 stânjani și șase palme pe latura de est, 59 stânjani pe cea de sud și 65 stânjani pe latura de nord¹. Este același loc pe care astăzi se mai află încă parcela confesiunii protestante a întinsului cimitir „Eternitatea” din Galați.

În toamna anului 1991 am întreprins o atentă cercetare „de teren” în zona protestantă a cimitirului „Eternitatea” din Galați. Am reușit să identific, prin observarea monumentelor funerare, 16 persoane de confesiune protestantă înmormântate acolo până la primul război mondial (vezi Anexa). Numărul lor va fi fost, fără îndoială, mult mai mare, căci mare parte din vechile locuri de înmormântare aparțin astăzi altor familii, iar crucile din lemn s-au pierdut. S-au păstrat doar câteva monumente funerare din piatră, ale acelor familii care și-au putut permite, în acea vreme, astfel de „investiții”. Faptul în sine este un indiciu despre starea socială a persoanelor inventariate.

3.2. ... apoi biserica

Probabil că, în împrejurările evocate mai sus, protestanților din Galați nu le-ar fi fost greu să obțină și terenul pentru construirea unei biserici. Ideea, așa cum am arătat deja, apare într-o primă cerere adresată de consulul general Neigebaur Secretariatului de Stat al Moldovei în 13 noiembrie 1843². Ea dispare, însă, din negocierile ulterioare purtate între diferiții reprezentanți au comunității protestante și autoritățile moldovenești. Pentru moment, intenția construirii unei biserici le va fi părut nerealistă până și protestanților, adică celor direct interesați. Pe de altă parte, construirea bisericii i-ar fi obligat la angajarea unui preot, ceea ce ar fi atras cheltuieli

¹ Loc. cit., dos. 540, f. 62.

² Vezi supra.

suplimentare. Realizarea acestor scopuri presupunea cheltuieli pe care comunitatea luterană din Galați fie nu putea, fie nu dorea încă să le suporte.

Vremea reluării demersurilor avea să vină abia peste aproape un deceniu. Între timp, domnia lui Mihail Sturdza se încheiase, iar principele și-a găsit, așa cum intenționase, locul de refugiu în Germania. Noul domn al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica¹, persoană cultivată, înțelegea că perioada supremației ruse în principatele române nu se putea prelungi la nesfârșit. Puterile europene erau nemulțumite, pe de o parte de poziția politică dominantă obținută de Rusia prin contribuția ei la restabilirea statu-quo-ului amenințat de mișcările revoluționare din 1848-1849, pe de altă parte de stăpânirea sa asupra gurilor Dunării și de amenințarea pe care o reprezenta acest lucru la adresa libertății comerțului. Echilibrul continental era afectat, iar pentru o minte lucidă era clar că această situație nu putea fi suportată de celelalte puteri. Într-un fel sau altul, lucrurile trebuiau să se schimbe, chiar și printr-un conflict internațional. În ajunul unui astfel de posibil conflict, domnului unui mic principat îi va fi fost cât se poate de clar că nu e oportun să refuze cereri sprijinite de diferite puteri europene, cu atât mai mult cu cât satisfacerea acelor cereri nu îl costa mai nimic.

Această poziție, să-i spunem vulnerabilă, a domnului Grigore Alexandru Ghica, a fost înțeleasă și de reprezentanții comunității protestante din Galați, printre care se aflau și doi consuli: englezul Charles Cunningham și prusianul Bernhard König². Îi regăsim, de altfel, printre semnatarii scrisorii din 2 decembrie 1852, prin care

¹ Despre Grigore Alexandru Ghica, domn al Moldovei între anii 1849-1856, vezi Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic. Domnitorul Gr. Al. Ghica (1849-1856)*, Iași, Editura Junimea, 1973.

² Bernhard König a fost consul al Prusiei la Galați între anii 1850-1853. Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui...*, p. 394.

amintita comunitate îi solicită domnului cedarea unui teren pentru construirea unei „mici biserici”:

„C'est avec confiance que la communauté protestante de Galatz s'adresse, il y a quelques années, au Gouvernement Moldave pour obtenir un cimetière; c'est avec pleine confiance en la magnanimité de Votre Altesse Sérénissime qu'aujourd'hui nous soussignés préposés de l'église protestante á Galatz venons nous adresser á Elle pour la prier de nous accorder un terrain où nous puissions construire une petite église.

Un Prince éclairé comme Vous, Monseigneur, protège toutes les religions qui dans le Christ reconnaissent le Sauveur du monde, le sublime mediateur entre l'homme pécheur et le Dieu clément.

Nous avons fait les démarches nécessaires pour avoir parmi nous un ministre protestant. Afin que nous puissions dignement adorer avec lui le Dieu qui est le Dieu de toute la Chrétienté, nous Vous implorons, Monseigneur, de ne pas fermer Votre oreille à notre tres humble prière”¹.

Principalul argument invocat în această scrisoare este de ordin pur religios: unitatea tuturor creștinilor, indiferent de confesiunea căreia îi aparțin. Nu apar nici argumente politice, nici economice. Contextul politic, însă, așa cum am arătat, era unul favorabil acceptării dorinței protestanților.

Intenția angajării permanente a unui pastor, amintită și ea în scrisoarea citată, era una reală. Impulsul pare să fi venit încă mai devreme. În 1848 a trecut prin Galați pastorul evanghelic Mai din Odesa și a oficiat serviciul religios pentru credincioșii de aici. Cu acel prilej, persoanele prezente la slujbă au făcut consistente donații în

¹ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 64-65. În afară de cei doi consuli, scrisoarea mai e semnată de H. Schiffmann, C. Bley și H. Rode.

bani. Ca urmare a colectei, conducătorii comunității și-au putut permite, din acel moment, să invite periodic un preot să țină slujbe¹. Mai mult decât atât, însă, succesul colectei i-a convins că strângerea de fonduri pentru construirea unei biserici este posibil.

O altă împrejurare a încurajat, de asemenea, comunitatea protestantă în intențiile ei privind construirea bisericii. O parte din fondurile colectate cu ocazia vizitei pastorului Mai au fost folosite pentru a se încheia o înțelegere cu pastorul Richard Neumeister din București, care urma să vină regulat la Galați. Prin intermediul pastorului Neumeister, comunitatea a intrat în contact cu Fundația Evanghelică Gustav-Adolf din Leipzig, care a promis sprijinul său, atât pentru construirea unei biserici, cât și pentru angajarea unui preot permanent². Din acel moment, adică de prin toamna anului 1852, comunitatea protestantă din Galați avea toate motivele să înceapă demersurile pe lângă autoritățile moldovenești pentru obținerea terenului de construcție.

Așa cum era de așteptat, principele Grigore Alexandru Ghica a dat un răspuns pozitiv, ba chiar, prin rezoluția sa la scrisoarea din 2 decembrie 1852, a cerut Departamentului Treburilor Dinlăuntru să găsească un teren de construcție cât mai apropiat de centrul orașului³.

Pârcălab de Galați era pe-atunci Costache Negri⁴. Acestuia îi scriau, în 2 februarie 1853, consuli Bernhard König și Charles Cunningham, în numele comunității protestante:

„Iscăliți au avut onoarea de a primi nota Domnului Pârcălab din 26 ianuară, nr. 615, și cu vii mulțumiri cătră Înălțimea Sa Domnul

¹ W. S. Teutschlaender, *op. cit.*, p. 219-220.

² *Ibidem*, p. 220.

³ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 64.

⁴ Costache Negri, om politic și diplomat, a deținut funcția de pârcălab de Galați între anii 1851-1853. Paul Păltănea, *Viața lui Costache Negri*, Iași, Editura Junimea, 1985.

Stăpânitoriu și Sfatul Administrativ ei au văzut din cuprinderea acestei Note că Ocărmuirea Moldovei au hărăzit comunității protestante un loc pentru clădirea unei bisărici.

(...) Totodată iscăliții rog pe Domnul Părcălab să binevoiască a porunci că, măsurându-să acest loc de Dl. ingineriul orașului, să să trădeze iscăliților și să fiă trecut în registruri pe numile comunității protestante”¹.

Răspunsul lui Costache Negri a fost prompt. În aceeași zi, el ordona inginerului orașului să măsoare terenul². Locul a fost ales chiar de consuli König și Cunningham, în „cvartalul Poșta Veche”, „nu departe de spitalul public”³. Înzestrarea comunității protestante cu acest teren se făcea sub două condiții: în termen de trei ani, comunitatea trebuia să ridice acolo „o construcție de piatră sau cărămidă, cu acoperiș de țiglă sau alte materiale care nu iau foc”, iar în termen de cinci ani trebuia să paveze, „cu piatră de Putna”, jumătate din strada corespunzătoare terenului. Odată îndeplinite aceste condiții, comunitatea protestantă putea să „stăpânească veșnic și în pace, ca proprietate legiuită”, terenul cu pricina⁴. Principele Ghica semna, la rândul său, actul de proprietate, pe 3 septembrie 1853⁵.

Ocuparea principatelor române de trupele ruse în toamna anului 1853 și izbucnirea războiului Crimeii au făcut să se amâne, din nou, proiectul de construire a bisericii protestante. În condițiile războiului și ale scăderii drastice a activităților comerciale, comunitatea protestantă din Galați s-a risipit în mare parte.

¹ Arh. St. Iași, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dos. 540, f. 68.

² Loc. cit., rezoluția lui Costache Negri pe cererea celor doi consuli.

³ Loc. cit., dos. 540, f. 72. Protocol al Comisiei pentru înfrumusețarea orașului Galați, din 23 mai 1853. Locul măsura 20 de stânjeni la sud, 56 stânjeni și 5 palme la vest, 20 stânjeni la nord și 61 stânjeni și 3 palme la est.

⁴ Loc. cit., f. 72.

⁵ Loc. cit., f. 71.

Comunitatea s-a refăcut rapid după încetarea războiului și proiectele anterioare au putut fi reluate. Președinte al consiliului parohial devine un alt consul al Prusiei la Galați, Blücher, la scurt timp după ce, încă din noiembrie 1856, a intrat în funcție primul pastor permanent, Eduard Neumeister. Serviciul religios se desfășura într-o mică sală închiriată. La fel, era închiriată și locuința pastorului¹, așa încât apărea drept urgentă construirea bisericii.

Ea a devenit posibilă prin creșterea substanțială a mijloacelor materiale ale comunității. Mai multe persoane – inclusiv prințul Albrecht al Prusiei, care, trecând prin Galați în anul 1858, a asistat la o slujbă religioasă – au făcut donații. La fel au procedat și câteva instituții religioase evanghelice din Germania, coordonate de Fundația Gustav-Adolf. Până la începutul anului 1862 au putut fi strânși cei 3000 de ducați, la cât erau evaluate costurile construcțiilor. La 9 aprilie 1862 a putut fi pusă piatra de temelie a bisericii proiectate de arhitectul orașului Galați, H. Rieser². Un an mai târziu, noua biserică putea fi inaugurată³. Prin aceasta, comunitatea protestantă din Galați, deplin constituită, își vedea împlinite integral țelurile pe care și le fixase cu două decenii în urmă.

3.3. Victoria finală: școala

Odată cu terminarea construirii bisericii, s-a înființat și „Școala Germană”. Pentru aceasta, regele Prusiei a stabilit un ajutor anual de 1000 mărci, ceea ce a permis angajarea unui profesor, care predă alături de pastor. Cu timpul, școala s-a dezvoltat, ajungând independentă financiar și administrativ de biserică. Ea a rămas, însă,

¹ W. S. Teutschlaender, *op. cit.*, p. 220.

² *Ibidem*, p. 221.

³ Construcția cuprindea locul de rugăciune, locuința pastorului, cu cinci camere și două încăperi pentru școală. *Ibidem*, p. 221.

subordonată comunității protestante și Consiliului acesteia. În anul 1884 ajunge să aibe 80 de elevi și cinci profesori¹.

Statistica întocmită pentru anul 1884 de pastorul evanghelic Wilibald Stefan Teutschlaender ne oferă o imagine a evoluției în timp a comunității protestante din Galați. Ea este, în același timp, un indicator pentru raporturile comunității cu societatea locală. Comunitatea avea 458 de suflete, dintre care 277 germani, 82 austrieci, 39 elvețieni, 26 englezi, 16 ruși, 7 francezi, 5 olandezi, 5 danezi și 2 români. Prezența celor doi români nu-i modifică nicidecum caracterul străin: o insulă de persoane de diferite origini etnice, toate de religie protestantă, în mijlocul unui mediu majoritar românesc și de confesiune ortodoxă. Comunicarea între cele două, la nivel comunitar, rămâne destul de firavă, fapt ce reiese din situația elevilor școlii germane. În funcție de religie, din cei 80 de elevi, 50 erau evanghelici, 14 catolici, 11 ortodocși și 5 mozaici. Din cei 11 elevi ortodocși, însă, nu erau decât cel mult doi români, așa cum reiese din repartizarea pe naționalități a elevilor: 38 germani, 20 austrieci, 8 greci, 5 englezi, 3 italieni, 1 rus, 2 români, 2 elvețieni și un bulgar. Cel puțin în privința școlii – dar observația poate fi extinsă și la nivel comunitar – exista o mai mare permeabilitate între mediile protestant și catolic decât între cel protestant și cel ortodox. Cât privește permeabilitatea etnică – aceasta având funcția de relevator pentru comunicarea interetnică –, școala germană era o școală pentru străini. Românii ortodocși nu-și trimiteau copii să învețe acolo, iar prezența celor doi elevi poate fi socotită mai degrabă o excepție.

¹ *Ibidem*, p. 222-223.

4. Concluzii: toleranță înăscută sau interese comerciale și politice?

Organizarea catolicilor și protestanților din Galați în comunități distincte și construirea bisericilor respective au presupus, inevitabil, un anumit fel de contacte cu mediul autohton, inclusiv cu administrația locală și cu cea centrală. În măsura în care aceste contacte au avut rezultate pozitive pentru protestanți, putem vorbi de un anumit grad de toleranță al mediului autohton. A vorbi, însă, de toleranță în termeni generali, înseamnă a nu înțelege lucrurile sau, în cel mai bun caz, a le lăsa neexplicate. Căci toleranța îmbracă forme diferite și ea are conținuturi diverse, în funcție de împrejurări.

Greșeala aceasta o face și unul dintre cei implicați, juristul și diplomatul Johann Ferdinand Neigebaur, care descria într-un mod destul de curios, într-o carte publicată la câțiva ani după ce a părăsit principatele române, toleranța locuitorilor ortodocși față de străinii de alte confesiuni:

„Deși biserica țării este cea răsăriteană, toate celelalte religii își găsesc aici libertatea de expresie, fără a avea nevoie de protecție străină. Nici biserica protestantă nu are nevoie de aceasta, chiar dacă ea se află sub protecția Prusiei”¹.

Curiozitatea însemnării constă în faptul că autorul vorbește aici despre un soi de toleranță generală, necondiționată și înăscută a românilor, când, de fapt, documentele de arhivă ne lasă să-i descifram lui Neigebaur o cu totul altă experiență. Mai mult decât atât, un contemporan al acestuia, Carl August Kuch, care, de altfel, l-a precedat în postul consular de la Iași și care, la rându-i, a publicat

¹ J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 215.

într-o carte experiențele trăite în Principatele române, avea o părere complet opusă atunci când afirma că „aici intoleranța nu are limite”¹.

Neigebaur, a cărui opinie am citat-o ceva mai sus, pare să fi uitat că, în demersurile pe care le-a făcut în favoarea coreligionarilor săi evanghelici din Galați, a trebuit să folosească argumente de natură comercială și politică pentru a convinge autoritățile moldovenești. Același tip de argumente fuseseră folosite și de catolici, înaintea sa, care au știut să tragă foloase și din dorința domnului Moldovei Mihail Sturdza de a păstra bune relații cu guvernul regatului Sardiniei, de unde importa tunuri. Ce înțeles ar putea avea toleranța, în aceste cazuri? E vorba, fără îndoială, de o anumită îngăduință, provocată de dorința satisfacerii unor interese comerciale și politice.

¹ C. A. Kuch, *Moldanisch-walachische Zustände in den Jahren 1828 bis 1843*, Leipzig, 1844, p. 88.

Anexă:

Protestanți înmormândați în zona evanghelică a cimitirului „Eternitatea” din Galați până în 1918

Nr	Numele	Data și locul nașterii	Data morții	Text pe monumentul funerar	Observații
1	Hartmann, Adolf	17 nov. 1837, Henden- heim	5 apr. 1900	„Hier ruht...”	Pe același monu- ment apare Frie- dericha Hirsch- korn (1859-1938)
2	Hartmann, August	1840	1883	„Hier ruht...”	Pe același monument cu nr. 3, nr. 13 și nr. 8
3	Hirschkorn, Ferdinand	1838	1913	„Hier ruht...”	Pe același monument cu nr. 2, nr. 13 nr. 8
4	Hoeffner, Carl	1840	1887	„Hier ruht in Gott...”	Pe același monu- ment apare Willi Hoeffner (1885- 1920)
5	Junghaus, Ernest	17 sept. 1863	3 apr. 1886	„Hier ruht mein innigst geliebte Sohn...”	
6	Keim, Eva (n.Huber)	1858	1912		Pe același monument cu nr. 7
7	Keim, Friedrich Karl	1854	1915	„Generaldirektor bei der Europäischen Donau Kommission”	Pe același monument cu nr. 6
8	Koerper, Filipp	1830	1903	„Hier ruht in Gott...”	Pe același monu- ment cu nr. 2, nr. 3 și nr. 13
9	Korner, Johanna	1824	21 aug. 1891	„Hier ruht in Gott Johanna Korner, gest. den 21. August 1891 im alter von 68 Jahren”	
10	Maessner, Jacques	31 aug. 1851, Odesa	20 febr. 1901		
11	Müller, Anton	4 ian. 1818	8 iunie 1885	„Hier ruhet die irdische Hülle meines theueren mir unvergesslichen Gatten...”	Pe același monu- ment cu nr. 12

12	Müller, Luise	19 oct. 1833	28 iunie 1902	„Hier ruht in Gott...”	Pe același monument cu nr. 11
13	Riesch, Katharina (n. Koerper)	13 ian. 1865, Josefsberg	20 oct. 1901	„Hier ruht in Gott und ihrem Erloeser meine heissgeliebte süsse Gattin Frau Pfarer ... mit ihrem am 13. Oktober 1901 tot geborenen Soehnchen Erdmann Friedrich Otto Riesch. Auf Wiedersehen”	Pe același monument cu nr. 2, nr. 3 și nr. 8
14	Salzer, Maria	2 apr. 1830	14 oct. 1887	„Hier ruhet die irdische Hülle meiner theueren mir unvergesslichen Gattin...”	
15	Walker, Alexander	15 oct. 1905	1816	„ Loving Memory of...”	Pe același monument cu nr. 16
16	Walker, Mary	1836	25 sept. 1896	„ Loving Memory of...”	Pe același monument cu nr. 15
17	Watson, Edward Ernest	1875	24 iunie 1876	„In Memory of Edward Ernest Watson, the dearly loved child of William and Mary Watson, who died on the 24th of Juine 1876, aged 11 Mounths”	

Scandal diplomatic și boicot social: căsătoria pitarului Emanoil Constantin

În corespondența Consulatului Prusiei în Moldova din anii '40 ai secolului trecut¹ am aflat câteva documente, care permit reconstituirea a două episoade necunoscute sau insuficient lămurite din biografiile a două personaje, ale căror destine s-au intersectat pentru un moment. Unul dintre ele este juristul și scriitorul german Johann David Ferdinand Neigebaur (1783-1866), care a deținut, între anii 1842-1845, funcția de consul general al Prusiei în Principatele române. Celălalt este un tânăr – pe atunci – boier moldovean, pitarul Emanoil Constantin. Primul este cunoscut, s-a scris despre el în repetate rânduri², iar numele său a fost reținut de enciclopedii și dicționare. Cu toate acestea, au rămas încă neelucidate împrejurările

¹ Aceasta se află la Deutsches Zentralarchiv, Fondul Acta des Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. die Königlich Preussischen Consulate in der Moldau und Wallachei zu Jassy und Bukarest. Hist. Abt. II. 2.4.1. Copii microfilmate ale acestor documente se află la Arhivele Statului București, Fond Microfilme, RDG, rolele 23, 47/I și 47/II. Voi cita în continuare numai cotele de la Arh. St. București.

² Victor Papacostea, *Un observator prusian în țările române acum un veac*, București, 1942; idem, *Preussen und die Rumänischen Fürstentümer in gegenwärtigen Zeitabschnitt (Geschichtliche Skizze)*, Bukarest, 1942; Klaus Henning-Schroeder, *J. F. Neigebaur in Rumänien (1843-1845)*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, Freiburg/München. 3. 1975-1976 (aici și o listă a lucrărilor lui Neigebaur despre români); Stela Marieș, *Die Rumänischen Fürstentümer aus der Sicht deutscher Reisenden und Diplomaten der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXII (1983), nr. 3; Vasile Docea, *A fost J. N. Neigebaur la Galați?*, în „Porto-franco. Revistă de cultură”, Galați, nr. 2 (8), februarie 1991; idem, *Im Sinne religiöser Toleranz: die Anfänge der evangelischen Gemeinde aus Galatz in der Moldau (1843-1853)*, în Al. Zub (ed.) *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, 1996.

revocării sale din postul consular de la Iași. Celălalt este încă necunoscut. Documentele amintite nu oferă decât sumare informații despre alte aspecte ale biografiei sale, însă permit descrierea destul de amănunțită a căsătoriei pitarului. Tocmai aceasta a jucat un anumit rol în demiterea lui Neigebaur.

1. Fiul de boier sedus

1.1. Cine era pitarul Emanoil Constantin?

Un răspuns mulțumitor la întrebarea *cine era pitarul Emanoil Constantin?* nu am putut afla. Cea mai cuprinzătoare prezentare și-o face el însuși, cu ocazia unei audieri oficiale, desfășurată la Consulatul general al Prusiei în octombrie 1844, unde a depus mărturie în ancheta deschisă în legătură cu soția sa:

„Mă numesc Emanuel Iggor Constantin, sunt boier și am rangul de pitar, am 25 de ani ; sunt angajat la Departament și în același timp actor la societatea moldovenească”¹.

Este posibil să fie *pitarul Constantin* amintit de C. Sion, despre care, însă, autorul *Arhondologiei* nu dă alte amănunte, în afara aceluia că era „bulgar din Galați”². Ar putea fi, de asemenea, fiul clucerului Gheorghii Constandin, care apare într-o „Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829”³. Despre acesta din urmă știm că se născuse la Târgul Ocnii, era „feciorul lui Coste Delariu”, iar în 1829 avea 36 de ani, locuia în Galați – În Galații pitarului evocat de C. Sion –, unde stăpânea „locuri și casă” și era totodată „răzăș la satul

¹ Arh. St. București, Microfilme RDG. rola 23. cadrul 811. Audierea a avut loc la 31 octombrie 1844.

² Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei*, Editura Minerva, București, 1973, p. 143

³ Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829* (II), în „Arhiva Genealogică”, I (IV), 1994, nr. 3-4, p. 289.

Cudalbi". Pentru această filiație pledează atât vârstele celor doi – Gheorghii Constandin avea 26 de ani în 1819, când s-a născut Emanoil –, cât și numele „Iggor”, pe care ipoteticul fiu și-l adaugă în prezentarea oficială citată mai sus și care ar putea fi prenumele tatălui. În toate celelalte documente, el apare semnalat numai sub numele Emanoil Constantin și doar o dată, în depoziția unui alt martor, sub acela de „Manolaki Idier Constantin”¹, „Idier” fiind în acest caz, probabil, transcrierea greșită în document a lui „Iggor”. La toate acestea s-ar adăuga și legăturile pitarului Emanoil cu Galații – căsătoria sa a avut loc, în împrejurări pe care le voi prezenta mai jos, în apropiere de acest oraș –, ca și mențiunea unui contemporan că numitul era „fiu de boier”². În ciuda acestor argumente, însă, filiația pe care o propun își păstrează statutul de ipoteză.

1.2. O căsătorie scandaloasă

În 1844, Emanoil Constantin trăia deja de o vreme „în relații intime cu o anume Karoline Schroeffel”, originară din Sibiu. Fiica lui Peter Schroeffel de Nemeskürtö ar fi fost „o femeie cu apucături rele”, de-ar fi să-i dăm crezare agentului Austriei la Iași, Eisenbach³, în evidența căruia se afla, în calitatea ei de supusă cezaro-crăiască. Nu era lipsită de frumusețe, dacă această însușire poate fi desprinsă dintr-o caracterizare oficială, administrativă: statură mijlocie, părul blond, ochii albaștri, fruntea deschisă, nasul și gura normale, fața

¹ Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 816. Depoziția lui Nikolaus Jakubowicz la Consulatul general al Prusiei din Iași, 5 noiembrie 1844.

² Loc. cit., r. 23, c. 758. Eisenbach (agentul Austriei la Iași) către Stürmer (ambasadorul austriac la Constantinopol), 13 septembrie 1844.

³ Loc. cit.

rotundă. Avea între 26 și 28 de ani¹, așadar era ceva mai în vârstă decât boierul nostru.

Când acesta a hotărât să o ia în căsătorie, „rudele și prietenii” s-au adresat agiei din Iași și agenției austriece, solicitând grabnica expulzare a seducătoarei². Dintre rude nu apare în documente decât mama pitarului, căreia acesta i-ar fi furat cu acest prilej argintăria și i-ar fi vândut caii³. Agenția i-a dat Karolinei Schroeffel pașaport și i-a pus în vedere să se întoarcă în Transilvania în cel mult 21 de zile. Aceasta, însă, cu ajutorul pitarului și printr-un interpus, supusul prusian Jakubowicz, a reușit să obțină, în schimbul unei sume de bani, o patentă de protecție și un pașaport, valabil trei luni, din partea Consulatului general al Prusiei. Actele, fraudulos antedatate (poartă data de 1 ianuarie 1844), erau eliberate pe un nume fals, Catharina Patrowna din Cracovia, care s-ar afla cu afaceri negustorești în Moldova, însoțită de un presupus frate, Michael, nimeni altul decât boierul Emanoil Constantin. Ancheta deschisă mai târziu, după izbucnirea scandalului, la Consulatul general al Prusiei, avea să stabilească faptul că vinovații de comiterea falsului erau doi dintre subordonații lui Neigebaur, cancelarul și dragomanul. Până atunci, însă, pitarul Constantin și Karoline Schroeffel – sau Ecaterina Petrowna, după noul nume –, înșelând cu actele false atât agenția austriacă, dar mai ales agia, care trebuia să execute expulzarea, s-au

¹ În patentă de protecție, pe care a obținut-o de la Consulatul general al Prusiei în data de 1 ianuarie 1844, Karoline Schroeffel apare sub numele fals de Catharina Petrowna, având vârsta de 26 de ani; aici se află și descrierea fizică a persoanei (*Ibidem.* r. 23, c. 270). La 24 noiembrie 1844, audiată fiind la Consulatul Austriei din Galați, spune că are 28 de ani (*Ibidem.* r. 47/II, c. 384).

² Loc. cit., r. 23, c. 758. Raportul citat al lui Eisenbach.

³ Loc. cit., r. 23, c. 816. Depoziția citată a lui N. Jakubowicz.

îndreptat spre Galați și, în satul Puțichioaia¹ din apropiere, au făcut tocmai ceea ce rudele și prietenii tânărului, autoritățile moldovenești și austriece încercaseră să împiedice: s-au căsătorit².

Actul căsătoriei, săvârșit pe la sfârșitul lui iulie sau începutul lui august 1844³, lipsea de obiect toate acele încercări potrivnice, deoarece, prin căsătoria cu un pământean, urmărita ieșea de sub orice protecție străină. Nu știu cum a decurs mariajul dintre această „Weibperson“, cum o numește agentul austriac Eisenbach⁴, și „fiul de boier sedus de ea“⁴, cu siguranță, însă, întreaga afacere i-a grăbit lui Neigebaur sfârșitul activității consulare.

2. Încheierea grăbită a unei scurte cariere consulare

2.1. Zvonuri și ipoteze

Singurul istoric, din câte cunosc, pe care l-a preocupat problema demiterii lui Neigebaur a fost Klaus Henning-Schroeder⁵, care, însă, în studiul dedicat prezenței acestuia în Principatele române, nu face decât să redea opiniile consulului francez August Billecocq⁶. Ele se întemeiau mai degrabă pe zvonuri și deducții, decât pe fapte reale. Într-un raport către Guizot, ministrul de externe al Franței, Billecocq susținea, la 27 iunie 1844, că Neigebaur ar fi deja rechemat, pentru a

¹ Actualul sat Viile, aparținând comunei Fârțănești din județul Galați. *Tezaurul toponimic al României. Moldova. Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale 1772-1988*, vol. I/2, București, 1992, p. 1302.

² Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 761. Huber (consulul Austriei la Galați) către Eisenbach, 16 septembrie 1844.

³ Data exactă nu este cunoscută. În audierea deja amintită, din 31 octombrie 1844, Emanoil Constantin declara: „Catharina Petrowna este soția mea, cu care m-am căsătorit în urmă cu trei luni“. *Ibidem*, r. 23, c. 811.

⁴ Loc. cit., r. 23, c. 761. Huber către Eisenbach, Galați, 16 septembrie 1844.

⁵ Klaus Henning-Schroeder, *op. cit.*, p. 84–85.

⁶ Referințele lui Billecocq la această chestiune, în rapoartele sale publicate în Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 1021-1022 și 1078.

fi numit într-o funcție la departamentul justiției din Berlin. Revocarea era pusă pe seama intrigilor consulului rus și agentului austriac, nemulțumiți de comportamentul lui Neigebaur. Această din urmă idee era susținută și în raportul din 19 decembrie 1845 – întocmit, deci, după plecarea lui Neigebaur –, în care arată că intrigile amintite au fost susținute chiar și de consulul prusian la București, baronul Sachelario. În plus, susține Billecocq, Neigebaur ar fi întreprins după revocare o călătorie la Palermo, pentru a încerca să explice țarului Nicolae, aflat acolo, evenimentele din ultimii ani.

Ipoteza rechemării lui Neigebaur, pentru a i se acorda o funcție în departamentul justiției din Berlin, se dovedește neîntemeiată. Ideea nu apare deloc în corespondența diplomatică prusiană pe care am cercetat-o. Mai mult decât atât, Neigebaur renunțase la cariera juridică – domeniu în care activa din 1816, ultima funcție deținută fiind aceea de director al secției penale a Tribunalului superior regional din Bromberg¹ – încă înainte de a solicita postul consular de la Iași. Iată ce scrie în cererea adresată ministerului afacerilor externe din Berlin la 22 august 1842:

„Constrâns de starea sănătății mele, a trebuit să renunț la funcția deținută până acum, de director al secției penale a Tribunalului superior regional din Bromberg și să solicit demisia, pentru a putea să trăiesc într-o climă mai blândă. Am ales pentru aceasta orașul Iași, așezat cu 6 grade mai la sud, care mie, ca silezian, nu-mi este străin, deoarece într-acolo se îndreaptă un comerț însemnat. Aceasta mă determină să pun la dispoziția Excelenței Voastre serviciile mele pentru funcția de consul general în Principatele Moldova și Valahia^{2c}.”

¹ V. Papacostea, *Un observator prusian...*, p. 24-25.

² Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 223.

Așadar, pentru Neigebaur, care avea atunci vârsta de 59 de ani, trimiterea la Iași nu era o promovare, care să fi fost urmată de o alta, în ministerul justiției. A venit la Iași din motive de sănătate și – fără îndoială – îndemnat de curiozitate științifică, ce avea să se materializeze mai târziu în numeroasele sale scrieri despre români. Cât de mare era această curiozitate o dovedesc spusele unui contemporan, din care nu lipsesc notele de reproș și ironie:

„Consilierul intim de justiție Neigebaur este absorbit, se pare, prea mult de preocupările sale literare și de alte lucruri, căci a lăsat la îndemâna personalului cancelariei o libertate prea mare de acțiune”¹.

Nici ipoteza călătoriei la Palermo, cu scopul de a-l întâlni pe țar, nu se confirmă. Într-adevăr, Neigebaur a întreprins o călătorie în Italia imediat după plecarea din Iași, însă scopul era altul. Acesta este expus într-o scrisoare din 30 mai 1845 către ambasadorul Prusiei la Constantinopol, în care consulul general solicită un concediu de trei luni:

„(...) cu puțin timp în urmă, mama mea a murit în Silezia Inferioară. Afaceri legate de moștenire mă obligă să fac o călătorie grabnică la Neapole, căci o parte a acesteia se află depusă la Banca Tavolire de acolo, a cărei bancrută pare inevitabilă. Rog, de aceea, să mi se acorde un concediu de trei luni, care îmi este necesar și pentru îngrijirea sănătății, deoarece anul trecut frigurile m-au împiedicat să-mi urmez cura în Mehadia”².

¹ Loc. cit., r. 23, c. 729. Raportul citat al lui Eisenbach către Stürmer.

² Loc. cit., r. 47/II, c. 603.

Așadar, scopurile călătoriei în Italia au fost afacerile de familie și sănătatea, pe care, de altfel, avea să și-o caute în peninsula iarnă de iarnă, până la moarte¹.

Singura dintre opiniile lui Billecocq despre demiterea lui Neigebaur, care se confirmă, este cea referitoare la intrigile consulului rus și agentului austriac. Acestea, însă, așa cum voi arăta în continuare, nu au constituit singura cauză a rechemării consulului general.

2.2. Cazul Schroeffel și ponoasele trase de consulul general

Nemulțumiri privind activitatea lui Neigebaur în Principate au apărut la Berlin destul de timpuriu. Ministrul afacerilor externe îl muștra destul de sever, prin intermediul unei scrisori, încă din toamna anului 1844:

„Spre regretul meu, rezultatele de până acum ale activității Domniei Voastre nu sunt pe măsura așteptărilor mele”².

Cea mai gravă învinuire ce i se aducea era aceea de a nu fi îndeplinit principala sa misiune, promovarea comerțului Prusiei și al statelor Uniunii Vamale Germane, prin informări exacte asupra situației din Principate și prin înlăturarea piedicilor care ar fi putut împiedica dezvoltarea acestuia. În schimb, și-a îndreptat toată atenția spre un domeniu pe care ministrul afacerilor externe îl considera de mult mai puțin importantă: protecția consulară.

Dezaprobare a stârnit și modul în care a procedat într-un caz socotit de superiorii săi deosebit de delicat. O femeie pe nume Mandelbaum, evreică și supusă prusiană, a născut un copil, tată fiind

¹ „Illustrierte Zeitung”, Leipzig, nr. 1189, 14 aprilie 1866, p. 247. Necrolog dedicat lui Neigebaur.

² Arh. St. București, Microfilme RDG, r. 23, c. 774. Scrisoare din 29 octombrie 1844.

un pământean. Nu erau căsătoriți, iar copilul a fost răpit de tată și botezat în rit creștin-ortodox. În disputa survenită între cei doi părinți în legătură cu încredințarea copilului, Neigebaur a susținut, împotriva autorităților locale, ideea că acesta trebuia să revină mamei sale. Guvernul din Berlin nu-i reproșa consulului general faptul în sine de a apăra interesele supusei prusiene, nici poziția sa de principiu, aceea de susținere a dreptului mamei de a i se încredința copilul, ci faptul că a procedat cu lipsă de tact, făcând publică întraga poveste în mai multe ziare din Germania. E lesne de înțeles că acest lucru l-a pus într-o lumină nefavorabilă în ochii autorităților și în opinia societății locale atât pe el personal, cât și instituția consulatului, pe care o reprezenta.

I se mai amintea că ministerul a primit numeroase plângeri referitoare la acordarea de către Neigebaur a unor patente de protecție, în scopul tragerii de foloase personale. Cei trecuți sub protecție prusiană erau fie pământenii, fie supuși ai altor state, ceea ce a trezit nemulțumirea consulilor rus și austriac, dar și nemulțumirea autorităților locale, inclusiv a domnului¹.

Superiorii consulului general erau deja informați cu privire la întreaga afacere a căsătoriei dintre Karoline Schroeffel și Emanoil Constantin. Știau, însă, că Neigebaur nu a fost implicat direct și că vinovați de trecerea abuzivă sub protecție prusiană a supusei austriece erau cei doi angajați ai consulatului general: cancelarul Napoleon Joczikiewicz și dragomanul Reneaux². Cu toate acestea, Ministerul

¹ Cu ocazia vizitei la Iași, în decembrie 1844, a lui F. Levenhagen, funcționar al Legației Prusiei la Constantinopol, domnul Mihail Sturdza îi transmitea acestuia speranța că „plângerile împotriva consulului general vor fi verificate și că, în cazul în care va fi destituit din funcție, se va alege o persoană căreia să-i poată acorda încrederea sa”. Vizitatorul a transmis superiorilor săi dorința domnului. *Ibidem*, r. 23, c. 442-443.

² Despre Joczikiewicz, Eisenach scria, în raportul citat deja, din 13 decembrie 1844, că „este venit de câteva luni din Transilvania, unde s-a aflat timp de zece ani, ca

Afacerilor Externe din Berlin a considerat că responsabilitatea celor întâmplate o poartă Neigebaur. Ca urmare, i se cerea să renunțe la practicile abuzive și să respecte instrucțiunile, altfel ar urma să fie rechemat la Berlin¹.

În linii generale, toate aceste reproșuri au fost reluate în raportul pe care ministrul afacerilor externe la înaintat regelui Prusiei la 5 septembrie 1845, prin care se solicita acordul monarhului pentru destituirea lui Neigebaur². Între timp, reclamațiile la adresa consulului general s-au înmulțit. Ele erau fie formulate direct, fie încurajate de diplomația austriacă. Printre altele, ambasadorul Austriei la Constantinopol făcea presiuni asupra guvernului otoman, invocând „cazul Schroeffel”, în scopul retragerii *exequator*-ului, a documentului de recunoaștere, pe care acesta i-l dăduse lui Neigebaur la instalarea în funcție³. Dacă ținem seama de concurența austriaco-prusiană în Principate și de faptul că una din semnificațiile prezenței la Iași a unui consul general prusian era tocmai contracararea influenței Vienei, înțelegem mai bine de ce afacerea Schroeffel a fost transformată într-un „caz”.

Așadar, între învinuirile aduse lui Neigebaur – care au ajuns până la urechile regelui Prusiei – se număra și „cazul Schroeffel”. Monarhul a încuviințat cererea ministrului său de externe privind rechemarea consulului general. În acel moment, Neigebaur se afla în Italia, în concediul de trei luni pe care-l solicitase⁴. Nu avea să se mai întoarcă la Iași.

agronom, în slujba unui nobil”. Reneaux ar fi „un tânăr capabil și cât se poate de sârguincios, născut la Suceava, în Bucovina”. *Ibidem*, r. 23, c. 759.

¹ Loc. cit., r. 23, c. 777.

² Loc. cit., r. 47/II, c. 760-764.

³ Loc. cit., r. 47/II, c. 467. Memoriu al lui Hollweg (de la Ministerul Afacerilor Externe din Berlin) din 14 martie 1845.

⁴ Concediul i-a fost aprobat la 5 iulie 1845. *Ibidem*, r. 47/II, c. 629.

3. Mai presus de agitația faptelor

Între cele două fapte, demiterea lui Johann Fedinand Neigebaur din funcția de consul general al Prusiei în Principatele române, pe de o parte, și căsătoria pitarului Emanoil Constantin cu supusa austriacă, trecută fraudulos sub protecție prusiană, Karoline Schroeffel, pe de altă parte, se află, fără îndoială, o anumită legătură. Nu e însă una directă, în sensul unei determinări mecanice a unui fapt de către celălalt. Între ele se află alte întâmplări, reacții și interese, care se succed asemănător șirului pieselor de domino: prima care cade o antrenează pe următoarea și tot așa până la ultima. Dar prima nu o doboară direct pe ultima. Aceasta cade doar prin acțiunea pieselor intermediare.

În cazul relatat aici, piesele intermediare par a se ordona în două categorii. Avem, mai întâi, categoria intereselor și acțiunilor politico-diplomatice. Pentru diplomația austriacă, „afacerea Schroeffel” a fost un bun prilej pentru a se plânde de „malversațiunile” consulilor prusieni, cărora le crea astfel o imagine nefavorabilă. Dacă plângerile ar fi avut o urmare practică – așa cum s-a și întâmplat, prin destituirea lui Neigebaur –, atunci Austria avea ceva în plus de câștigat: concurentul era eliminat și, cel puțin până la instalarea unui nou consul general prusian, interesele Vienei în Principate puteau fi susținute fără teama de vreo reacție consistentă din partea Prusiei.

Cea de-a doua categorie face parte din domeniul socialului. Urmărind reacțiile față de căsătoria lui Emanoil Constantin cu actrița Karoline Schroeffel, mai ales atitudinea potrivnică a „rudelor și prietenilor” pitarului, constatăm că acestea au înfățișarea unui veritabil *boicot social*. Domnul Moldovei, Mihail Sturdza, nu putea rămâne indiferent la acest boicot. Îl vedem solidarizându-se cu membrii clasei sale și dezavuând, în felul său, o căsătorie pe care o socotea

nepotrivită. Neigebaur, despre care se prezuma că ar fi sprijinit, fie și indirect, acea căsătorie, trebuia să plece!

Asupra semnificațiilor acelei căsătorii cred că merită să mai zăbovim. Că ea nu era o regulă în societatea românească a timpului este cât se poate de clar, de-ar fi să luăm în considerare fie și numai reacția vehementă de boicot. Căsătoria pitarului Emanoil Constantin a fost o *mezalianță*, dacă ar fi să o privim din perspectiva persoanelor apropiate tânărului boier. Acestea au căutat prin toate mijloacele să înlătore o pretendentă fără rang, mai în vârstă decât viitorul soț, cu „apucături rele” și, pe de-asupra, străină, „venetică”. S-ar părea că însăși reacția socială plasează acest tip de căsătorie la periferia uzanțelor. Pe de altă parte, însă, căsătoria *a avut loc* și, mai mult decât atât, ea s-a făcut din dragoste și în răspăr cu normele sociale. Să reprezinte ea triumful dragostei asupra regulilor rigide? Pot fi identificați, în modul de a proceda al pitarului Emanoil Constantin, germeii unei schimbări de mentalitate într-o epocă de tranziție? Dacă ea a fost un triumf, atunci acesta a fost înainte de toate unul individual, care, el singur, nu e suficient pentru a semnifica o schimbare de mentalitate. Este greu de spus în ce măsură conduita tânărului boier face parte dintr-un anumit tip de manifestări sociale. Pentru a o putea face, ar trebui identificate cazuri similare¹, pe care să le putem defini ca *serii comportamentale*. Din acestea, o viitoare istorie a familiei nu ar avea decât de câștigat. Până atunci, însă, întrebarea de mai sus rămâne deschisă.

Un ultim lucru demn de comentat mi se pare a fi acel fragment din prezentarea pe care pitarul Emanoil Constantin și-o face la Consulatul general al Prusiei, în care declară că este „actor la

¹ Un caz similar ar putea fi cel atât de cunoscut al căsătoriei din 1845 a lui Grigore Sturdza, fiul domnului Moldovei, cu așa-numita „contesă Dash”. Pentru amănunte: Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 1049 și urm.

societatea moldovenească”. Ce l-a determinat ca, atunci când a fost pus în fața oportunității de a se defini în mod sumar, prin nume, vârstă, rang și slujbă, așa cum o cerea un act oficial, să găsească de cuviință să adauge acest element? După toate aparențele, a făcut-o pentru a-și declina și o altă ocupație în afara celei de slujbaş în administrație, de „slujbaş la departament”. Există în epocă numeroase alte cazuri de boieri pasionați de teatru. Unii îl practicau ca amatori, ocazional, alții ca „profesioniști”, ca pe o meserie aducătoare de venit. Un exemplu este cazul lui Matei Millo, prea cunoscut pentru a mai insista aici asupra lui. Cel al lui Emanoil Constantin se adaugă unei întregi serii comportamentale, pentru a indica, pe de o parte, *profesionalizarea* actoriei (în înțelesul dobândirii unei conștiințe a meseriei mai degrabă decât în sensul calității prestației), pe de altă parte, *permisivitatea* elitei sociale la această – pe-atunci – încă nouă formă de cultură. Lărgind contextul discuției, putem constata că lucrurile nu s-au pertrecut la fel în întreaga arie sud-est europeană. În Grecia, de exemplu, în aceeași perioadă, încercările regelui Otto și ale curții sale, europeană prin tradiție culturală și origine, de a organiza în Atena o viață teatrală modernă s-a lovit de serioase piedici din partea societății locale¹. Cu atât mai semnificativ apare cazul nostru.

(Publicat sub titlul *O căsătorie scandalosă și căderea consulului Neigebaum*, în „Arhiva genealogică”, Iași, an. 4, 1997, Nr. 1-2, p. 43-50)

¹ Gunnar Hering, *Der Hof Ottos von Griechenland*, în Reinhard Lauer, Hans Georg Majer (ed.), *Höfische Kultur in Südosteuropa*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, p. 269-270.

Conviețuire și identitate

Istoria ca discurs identitar. Cazul Timișoara

1. Explorând istoriile orașului

1.1. Imaginile asupra trecutului și construcția identitară multiplă

Analiza componentei istoriografice a discursului identitar timișorean presupune investigarea lucrărilor care își propun să realizeze, parțial sau total, reconstituirea trecutului orașului. E vorba de lucrările acelor autori care își asumă un anumit tip de discurs, cel istoric, fapt ce presupune adoptarea unor anumite metode de cercetare și a unor strategii explicative specifice. Deși aparține, la rândul ei, domeniului imaginarului, la fel ca literatura sau artele, opera istorică se deosebește de acestea din urmă prin pretenția de a reconstitui „realitatea”, o realitate trecută, consumată. Același scop îl au și scrierile memorialistice – la rândul lor expresii ale identității – de care, însă, istoriografia se deosebește, pe de o parte, prin pretenția de a întreprinde reconstituiri mai riguroase, întemeiate pe metode considerate de istorici drept „științifice”, așadar sigure, pe de altă parte, prin coborârea mai adâncă în trecut, acolo unde memoria individuală nu are acces.

Despre Timișoara istoricul poate spune, bunăoară, că a avut întotdeauna un trecut tolerant, că între diferitele sale comunități etnice și confesionale nu au existat conflicte majore. Pentru a fi

credibil, istoricul va selecta din trecut acele exemple prin care să poată argumenta armonia, va vorbi de relativ buna evoluție economică, de instituțiile eficiente și de viața culturală. Același istoric poate spune, însă, că orașul nu a avut un trecut tolerant, lucru pe care îl va argumenta la fel de bine, extrăgând din trecut situațiile conflictuale și scoțând în evidență diferite cazuri de persecuții. Care dintre cele două imagini este cea adevărată? Nici una, fără îndoială, căci imagini istorice adevărate nu există. Atunci, care dintre ele este cea credibilă? Amândouă, deoarece pentru fiecare dintre ele istoricul poate invoca suficiente argumente. Dar pot fi credibile două sau mai multe imagini incompatibile? Da, atâta vreme cât fiecare dintre ele îi este înfățișată unui alt public. Ceea ce este credibil pentru mine, poate fi de necrezut pentru alții.

Diferitele comunități etnice și confesionale din Timișoara și-au construit propriile imagini asupra trecutului. Fiecare a avut proprii istorici, care și-au imaginat trecutul, în așa fel încât acesta să ofere argumente pentru ceea ce comunitatea respectivă dorea să fie într-un anumit moment. Recursul la trecut este, astfel, un instrument de justificare a scopurilor prezente. Conținutul legitimant al discursului istoric provine din însuși caracterul său conjunctural.

Voi arăta ceva mai jos cum s-au constituit trei tipuri de imagini istoriografice despre Timișoara. Fiecare dintre ele poate fi socotită drept componentă a câte unui discurs identitar. Din cele treizeci de monografii dedicare istoriei orașului, am selectat câte una pentru fiecare tip de discurs: monografia lui Johann Nepomuk Preyer¹ pentru cel german, cartea lui Armin Barát² pentru cel maghiar și

¹ Johann Nepomuk Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár – Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, Editura Amarcord, 1995 (prima ediție a apărut în 1853).

² Armin Barát, *Die königliche Freistadt Temesvar. Eine monographische Skizze*, Temesvar, Selbstverlag des Verfassers, 1902.

lucrarea lui Nicolae Ilieșiu¹ pentru cel românesc. Ele s-au succedat la intervale de aproximativ jumătate de secol. Înainte de aceasta, însă, îmi par utile câteva considerații asupra evoluției generale a lucrărilor dedicate istoriei orașului.

1.2. Contextele discursului istoriografic local

Lucrările monografice dedicate istoriei orașului Timișoara sunt cât se poate de diverse. Fiecare context cultural și politic a presupus existența unui anumit set de discursuri istoriografice. Formulând altfel, putem spune că schimbarea de context a atras mutații ale istoriografiei.

Pentru istoriografia timișoreană, nivelul cel mai apropiat al contextului cultural îl constituie istoriografia din spațiul germano-austriac și maghiar până în 1918, cea din România după acel an. Studiile monografice despre Timișoara trebuie analizate în acest context, care deja a fost investigat de diferiți specialiști, atât pentru zona austriaco-germană² și maghiară³, cât și pentru cea românească⁴.

¹ Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, Editura Planetarium, 2003 (prima ediție a apărut în 1943).

² Pentru discursul istoric european din secolul XIX ca expresie a imaginarului, vezi Hayden White, *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, Aus dem Amerikanischen von Peter Kohlhaas, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1994. O sinteză a problemelor istoriografiei germane până în 1918, în legătură cu celelalte științe și cu evoluția generală a societății, la Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866-1918*, vol. I: *Arbeitswelt und Bürgergeist*, München, Verlag C. H. Beck, 1994, p. 602-691. Tot acolo, o bibliografie minimală a problemelor istoriografiei germane (p. 860-865). De asemenea, Reinhart Koselleck, *L'expérience de l'histoire*, traduit de l'allemand par Alexandre Escudier, Seuil/Gallimard, 1997.

³ De exemplu, Ábrahám Barna, *Ungaria ca simbioză a mai multor culturi naționale în manualele maghiare*, în Lucian Nastasă (ed.), *Studii istorice româno-ungare*, Iași, Fundația Academică "A. D. Xenopol", 1999, p. 283-288.

⁴ Pentru evoluția generală a istoriografiei române, este utilă cartea lui Frederick Kellogg: *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield, California, Charles

În privința contextului politic, acesta s-a modificat radical de cinci ori în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pe parcursul celui de-al XX-lea. În 1849, după Revoluție, Banatul împreună cu Voievodina au fost organizate ca unitate administrativă distinctă în interiorul stăpânirilor monarhiei de Habsburg. Timișoara a fost centrul acestei regiuni, care a funcționat astfel până în anul 1860. A doua modificare s-a produs în acel an, când Banatul a fost reorganizat, fiind încorporat părții ungare a stăpânirilor habsburgice, statut pe care și l-a menținut și după realizarea compromisului dualist din 1867. Cea de-a treia modificare a contextului politic s-a produs la sfârșitul primului război mondial, în 1919, când Timișoara, împreună cu o parte a Banatului, au trecut în componența României. A patra modificare de context politic s-a petrecut nu prin modificarea granițelor, ci în interiorul statului român, prin instaurarea regimului politic totalitar în anii 1945-1947. În sfârșit, a cincea și ultima dintre schimbări s-a produs odată cu înlăturarea regimului comunist în 1989.

Schlacke Jr. Pub., 1990. Scrisul istoric din România de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX a fost analizat, în maniere diverse, de Al. Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Editura Academiei, 1985 și de Lucian Nastasă, *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 1999. Perioada interbelică se regăsește în analiza lui Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Editura Junimea, 1989. Soarta istoriografiei în vremea regimului comunist a fost analizată, între alții, de Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, București, Humanitas, 1991, Al. Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, Institutul European, 2000, Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, București, Humanitas, 1999. În sfârșit, istoriografia de după căderea regimului comunist a fost cercetată de Al. Zub, *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme*, Iași, Institutul European, 1998, Smaranda Vultur, *New Topics, New Tendencies and New Generations of Historians in Romanian Historiography*, în Ulf Brunnbauer (ed.), *(Re)Writing History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Münster, LIT Verlag, 2004, p. 236-276. Recurența diferitelor teme naționale în istoriografia română a fost absorbată de Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 2000, idem, *Două secole de mitologie națională*, București, Humanitas, 2002.

Cele cinci repere temporale separă, de fapt, cinci etape politice distincte.

Am organizat bibliografia atașată la sfârșitul acestui studiu după două criterii: cel al contextului politic și cel lingvistic. Lista este împărțită în patru perioade mari, iar în interiorul fiecărei perioade, lucrările sunt grupate cronologic, în funcție de limba în care au fost publicate.

1.3. Oportunități bibliografice

Pentru cel interesat de investigarea lucrărilor monografice asupra orașului Timișoara, cercetarea îi este oarecum facilitată de existența unor bibliografii. Ca lucrări separate, de sine stătătoare, nu s-au publicat până în prezent bibliografii despre istoriografia orașului Timișoara. Câțiva monografi ai orașului, însă, au atașat cărților lor și liste bibliografice, unele sumare¹, altele destul de cuprinzătoare². Aceste liste nu sunt exhaustive, ci, în măsura în care ele cuprind lucrările folosite de autori în scopul documentării proprii, reflectă mai degrabă direcțiile spre care unul sau altul dintre ei și-au orientat atenția.

Așadar, nu există până în prezent un proiect de cercetare sistematică, prin care să se urmărească realizarea unei bibliografii istorice a orașului Timișoara. Altfel stau lucrurile, însă, cu istoria Banatului, regiunea a cărei capitală o constituie Timișoara. Mai mulți autori au publicat liste bibliografice parțiale, privind anumite segmente temporale sau diferite probleme ale istoriei regiunii. O primă încercare de acest fel datează din anul 1943, când Aurel

¹ De exemplu, N. Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, 1943.

² De exemplu, Ion Munteanu/Rodica Munteanu, *Timișoara. Monografie*, Timișoara, Editura Miron, 2002.

Bugariu a tipărit o bibliografie a Banatului pentru perioada dintre anii 1918 și 1943¹. Lista sa nu se limitează la prezentarea scrierilor cu caracter istoric, ci cuprinde titluri din diferite domenii: literatură, geografie, științe exacte etc. Inițiativa sa a fost continuată de alți autori, care au întocmit, de această dată, bibliografii în exclusivitate istorice. Alexandru Rusu a inventariat istoriografia Banatului, mai întâi până în anul 1943², apoi pentru perioada 1944-1970³, pentru a publica apoi, în limba germană, o listă cuprinzând întreaga perioadă, din secolul al XIX-lea până la 1970⁴. După el, Stelian Mândruț a oferit o bibliografie a istoriei Banatului conținând lucrări apărute între anii 1970-1985⁵.

Prin cercetări sistematice asupra istoriografiei Banatului au fost întocmite, așadar, liste bibliografice de lucrări apărute până în anul 1985. Inevitabil, aceste liste sunt incomplete. Deși nu lipsesc titluri de lucrări publicate în străinătate sau în altă limbă decât cea română, preferința autorilor s-a îndreptat spre literatura de specialitate românească. Faptul se explică prin lipsa posibilităților de informare în vremea când au fost întocmite aceste bibliografii: în timpul războiului

¹ Aurel Bugariu, *Bibliografia Banatului 1918-1943*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, 1943.

² Alexandru Rusu, *Contribuții la bibliografia istoriei Banatului*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. I., 1969. Publicat de asemenea în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, serie nouă, vol. I (XV), 1989, p. 153-185. (apărut în 1991).

³ Alexandru Rusu, *Realizări ale istoriografiei românești. Titluri de articole și studii extrase din reviste de specialitate apărute în țară între anii 1944-1970, relative la istoria Banatului*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. III, 1971, p. 215-240. Publicat de asemenea în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, serie nouă, vol. I (XV), 1989, p. 187-213.

⁴ Alexandru Rusu/Anca Goțiu, *Bibliographie des Banater historischen Schrifttums*, în „Forschungen zur Volkes und Landeskunde”, Sibiu, vol. XVI, 1973, nr. 1, p. 140-156.

⁵ Stelian Mândruț, *Bibliografia istorică a Banatului 1970-1985*, în „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, serie nouă, vol. I (XV), 1989, p. 1-50.

în cazul lui Aurel Bugariu, apoi în vremea regimului comunist în cazurile celorlalți autori. Se știe că în perioada comunistă (1947-1989) contactele românilor – inclusiv cele profesionale – cu străinătatea erau sever limitate.

În afara bibliografiilor menționate, care nu operează discriminări tematice în istoriografia Banatului, au mai fost publicate alte liste, dedicate unor subiecte speciale. E vorba de bibliografia monumentelor medievale din Banat, semnată de Nicolae Stoicescu¹, și de o încercare de reconstituire a istoriografiei din Banat de la mijlocul secolului al XIX-lea, făcută de Luminița Wallner-Bărbulescu².

Câteva informații legate de istoriografia orașului Timișoara aflăm și într-un alt tip de bibliografii, realizate, de data aceasta, în afara țării. Și în acest caz, nu avem de-a face cu liste dedicate în exclusivitate literaturii de specialitate despre Timișoara, ci despre o tematică mult mai largă. Este vorba de bibliografiile germanilor dunăreni, ale șvabilor, precum cea în trei volume concepută de Anton Scherer³ sau cea semnată de Josef Schmidt⁴. Din sutele de titluri cuprinse în aceste bibliografii (monografii de localități, în special sate germane, biografii ale unor personalități, sinteze de istorie zonală etc.), doar puține au

¹ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1973.

² Luminița Wallner-Bărbulescu, *Contribuții privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea*, în "Studii și comunicări de etnografie", Caransebeș, vol. IV, 1982, p. 227-237.

³ Anton Scherer, *Donauschwäbische Bibliographie / Das Schrifttum über die Donauschwaben in Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien sowie - nach 1945 - in Deutschland, Österreich, Frankreich, USA, Canada, Argentinien, Brasilien, Australien, Venezuela, Südafrika*, vol. I, 1935-1955, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1966; vol. II, 1955-1965, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1974; vol. III, 1965-1975, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1997.

⁴ Josef Schmidt, *Bibliographie zur donauschwäbischen Geschichte und zur deutschen Auswanderung nach dem Südosten. Mit einem Verzeichnis von Veröffentlichungen von Felix Milleker*, Anexă: Genealogische Vereine, AKdFF, 1996.

legătură, în mai mare sau mai mică măsură, cu Timișoara. Pe de altă parte, aflăm în aceste bibliografii corespondentul lipsurilor din bibliografiile românești amintite mai sus. Dacă acelea ignorau literatura de specialitate străină, cele două bibliografii germane ocolesc multe titluri de lucrări apărute în România și care conțin referințe la șvabii bănățeni.

2. Scurtă analiză cantitativă a producției istoriografice locale

Analiza cantitativă a producției istoriografice este, în general, destul de riscantă. Nici cazul nostru nu este scutit de astfel de riscuri, cel puțin dintr-un motiv: lista titlurilor inventariate nu este una exhaustivă. Totuși, în ciuda marjei mari de eroare presupusă de un astfel de demers, cred că el este util.

2.1. Ritmul mediu al aparițiilor anuale și relevanța sa

Cele 197 de titluri inventariate la sfârșitul acestui eseu¹ sunt repartizate inegal în timp. A calcula câte lucrări au apărut în fiecare din perioadele analizate este simplu, însă rezultatul în sine ar fi nerelevant, dată fiind inegalitatea duratelor celor patru perioade. Din acest motiv, cred că un criteriu cu o oarecare relevanță poate fi frecvența anuală a aparițiilor, socotită pentru fiecare etapă în parte.

Astfel, până în 1918, aparițiile sunt destul de rare, cu o oarecare aglomerare în interstițiul 1900-1918. Pentru perioada 1919-1947, cele 37 de lucrări identificate reprezintă un ritm mediu de apariție de 1,27 titluri pe an. În perioada 1948-1989, cu 66 de titluri inventariate, avem

¹ Bibliografia prezentată aici nu este nicicum una exhaustivă. Ea a fost realizată pornind de la bibliografiile deja existente, la care s-au adăugat rezultatele propriilor cercetări. Am inventariat acele lucrări la care am avut acces în urma documentării sistematice, fără a folosi nici un alt criteriu de selecție.

un ritm mediu de 1,57 apariții pe an. În sfârșit, pentru cei 14 ani ai perioadei de după 1990 (1990-2003), cele 68 de titluri inventariate ne dau un ritm mediu de 4,85 titluri pe an. Aceste date pot fi reluate, pentru o mai ușoară comparare a lor, în următorul tabel:

Perioada	Nr. ani	Nr. titluri	Media anuală
1849-1860	12	2	0,16
1860-1918	59	24	0,40
1919-1947	29	37	1,27
1948-1989	42	66	1,57
1990-2003	14	68	4,85

Media aparițiilor anuale este constant crescătoare de la o etapă la alta. A trage o concluzie legată de aceste cifre este, așa cum am mai spus, riscant. Pornind, însă, de la ideea că discursul istoriografic este parte a discursului identitar și că rostul producției istoriografice este acela de a oferi răspunsuri problemelor de ordin identitar, putem să ne întrebăm dacă nu cumva creșterea volumului producției istoriografice, de la o etapă la alta, este expresia adâncirii crizei identitare. O întrebare ce rămâne, în stadiul actual al cercetărilor, o simplă ipoteză.

2.2. Limbile istoriografiei

Repartizarea lucrărilor de istorie a orașului Timișoara în funcție de limbile în care au fost publicate, păstrând gruparea lor pe cele patru mari etape, ne dă următoarea situație:

	Până în 1918		1919-1947		1948-1989		1990-2003		Total	
Germană	8	30,8%	10	27,0%	14	21,2%	12	17,6%	44	22,3%
Maghiară	17	65,4%	3	8,1%	-	0%	3	4,4%	23	11,7%
Română	1	3,8%	22	59,5%	52	78,8%	43	63,2%	118	59,9%
Sârbă	-	0%	2	5,4%	-	0%	10	14,7%	12	6,1%
Total	26	100%	37	100%	66	100%	68	100%	197	100%

Proporția lucrărilor de istorie în limba germană din totalul operelor istoriografice, deși a cunoscut o scădere ușoară de la o etapă la alta, nu a fost marcată de mutațiile puternice produse în cazul scrierilor în celelalte trei limbi (română, sârbă și maghiară). Ea a scăzut constant, dar slab, de la 30,8% în perioada dinainte de 1918, la 17,6% în perioada 1990-2003. Înainte de 1918, aproape toate lucrările în limba germană s-au tipărit în Timișoara, unde germanii reprezentau majoritatea relativă a populației (43,9%)¹. La fel s-au petrecut lucrurile în perioada dintre cele două războaie mondiale, când germanii au continuat să reprezinte un segment important din populația orașului. Situația s-a modificat parțial în perioada 1948-1989, când aproape

¹ Statistica din 1910 dă următoarele cifre: 72.555 de locuitori în orașul Timișoara, din care 30.064 (43,9%) germani, 27.740 (40,5%) maghiari, 6.657 (9,7%) români, 2.827 (4,1%) sârbi, 4.449 (6,1%) evrei etc. I. Conciatu, *Timișoara. O scurtă monografie cu deosebită considerare asupra comerțului și industriei*, Timișoara, Tipografia Huniadi, 1919, p. 12.

jumătate din lucrările inventariate au fost publicate în Germania, pentru a se schimba radical după 1990. După acest an, marea majoritate a lucrărilor în limba germană despre istoria orașului Timișoara au fost publicate în Germania. În Timișoara, ca de altfel în toată România, publicul literaturii de limbă germană s-a redus drastic, așa încât asistăm, în această perioadă, la un soi de „migrație” editorială, dinspre România spre Germania. Vom numi acest tip de migrație, pentru a-l deosebi de un altul, de care va fi vorba ceva mai jos, „migrație istoriografică spațială”.

Se cuvine să mai facem o observație în legătură cu istoriografia de limbă germană despre Timișoara. Numărul de lucrări care îi aparțin este extrem de mic față de marea masă – sute de titluri – a lucrărilor dedicate istoriei șvabilor din Banat. Între cele două există și diferențe de abordare. Istoriografia șvabilor bănățeni s-a orientat spre teme precum monografiile rurale, procesul colonizării, studierea aspectelor sociale și culturale ale comunităților șvabești, problema reîntoarcerii în Germania a urmașilor vechilor coloniști. În linii generale, este o istoriografie a universului rural, față de care istoriografia germană a orașului Timișoara se deosebește radical.

Cu cele 65,4% din ansamblul scrierilor istorice timișorene dinainte de 1918, istoriografia în limba maghiară domină numeric producția literaturii de specialitate anterioară aceluși an. Înainte de 1918, limba maghiară a fost limbă oficială în Banat, care aparținea Ungariei. Majoritatea studiilor s-au tipărit la Timișoara. După 1918, odată cu alipirea Banatului la România, moment în care limba română a devenit limbă oficială, istoriografia timișoreană în limba maghiară a scăzut dramatic. Lucrările în limba maghiară despre istoria orașului au devenit extrem de rare, situație care nu s-a schimbat până în prezent.

Cazul istoriografiei în limba română este complet opus celui maghiar. Dacă înainte de 1918 avem semnalată o singură lucrare, în perioadele care au urmat istoriografia de limbă română domină numeric, ajungând la un maxim de 78,8% în perioada regimului comunist. Scăderea procentuală de după 1990 este una relativă – am arătat ceva mai sus că ritmul mediu de apariții anuale a crescut enorm în această ultimă etapă –, ea datorându-se, în principal, intrării în scenă a istoriografiei în limba sârbă.

Așa cum voi arăta în continuare, a afirma despre lucrările publicate într-o anumită limbă, că ele reflectă interesele etniei care vorbește acea limbă, poate fi adevărat în unele cazuri, dar este cu totul fals în altele.

2.3. Migrația interlingvistică

Am vorbit ceva mai sus de un prim tip de migrație a discursului istoriografic, având un caracter spațial: în timp, locul de apariție al monografiilor în limba germană dedicate orașului Timișoara s-a mutat din România în Germania.

Un al doilea tip îl constituie migrația componentei istoriografice a discursului identitar de la o limbă la alta. Cazul cel mai vizibil este al lucrărilor despre istoria evreilor. Dacă în perioada dinainte de 1918, limba acestora a fost germana – ce-i drept, avem semnalată doar o singură lucrare¹ –, în perioada de după 1918 ele apar în maghiară²,

¹ Moricz Löwy, *Geschichte der Juden in Temesvar bis zum Jahre 1865*, Szegedin, 1890.

² Jakab Singer, *Temesvári rabbik a XVIII és XIX-ik században*, Seini, 1928; idem, *Timișoarai zsinagógák*, în "Almanahul evreesc. Jüdisches Jahrbuch und Kalender. Zsidó evkönyv és naptár", Oradea/Timișoara, 1936-1937.

pentru ca în etapa de după 1990 astfel de lucrări să se publice în limba română¹.

Un alt caz este cel al migrației spre limba română a lucrărilor care exprimă discursul identitar german² sau care au ca temă germanii din Timișoara³.

3. Etnia istoriografiei

Simpla publicare a unei lucrări în limba unei etnii nu este un argument suficient, care să ne îndreptățească să considerăm acea lucrare drept parte a discursului identitar al acelei etnii. Uneori se întâmplă ca o anumită poziționare etnic-identitară să fie exprimată în limba altei etnii. Am selectat, mai jos, un astfel de caz, cel al monografiei semnate de Armin Barát, care a fost publicată în anul 1902 în limba germană, dar care este un exemplu tipic pentru discursul identitar maghiar.

3.1. Johann Nepomuk Preyer și discursul identitar german

Discursul identitar german se oprește cu predilecție asupra înlăturării stăpânirii turcești și intrării orașului sub administrație austriacă. Momentul este văzut ca un act întemeietor, el capătă dimensiuni mitice. Este o graniță între rău și bine, între întuneric și lumină, între barbarie și civilizație.

¹ Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multi și interculturalității Europei central-orientale*, București, Atlas, 1999; idem, *Istorie individuală vs. istorie colectivă. Prim-rabinul dr. Ernst Neumann și evreii din Timișoara*, Timișoara, Marineasa, 2002; Smaranda Vultur (ed.), *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*, Iași, Polirom, 2002.

² De exemplu, traducerea în limba română și publicarea bilingvă, în germană și română, în 1995, a monografiei lui J. N. Preyer. De asemenea, publicarea bilingvă, în germană și română, a lucrării lui Alexandru Cutara, *Timișoara. Monografie artistică – Temeswar. Bild-Kunst-Monographie*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

³ Smaranda Vultur (ed.), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, București, Paideia, 2000.

Johann Nepomuk Preyer, primul monograf al orașului, construiește o astfel de antiteză. Primar între anii 1844 și 1858, el scria în perioada neoabsolutismului, când autoritățile de la Viena au separat Banatul de Ungaria (din 1849) și i-au conferit un statut autonom, împreună cu Voivodina sârbească. Până în 1860, când provincia este reîncorporată Ungariei, limba oficială a fost germana.

Preyer vorbește, mai întâi, de starea deplorabilă la care ajunsese orașul în vremea stăpânirii turcești, pentru ca apoi să laude renașterea lui sub noua stăpânire creștină, de expresie germană. Înainte de 1716, totul în cetatea Timișoarei este întunecat. Pentru Preyer, cauza pare evidentă:

„Numai lenea și modul de viață indolent al turcilor au putut aduce orașul în starea în care se găsea la anul 1716”.¹

Noua stăpânire austriacă a risipit întunericul și a adus lumina:

„Vechiul oraș turcesc și cetatea au fost destinate să dispară, pentru a face loc unuia nou, iar apoi credința creștină a arborat aici crucea mântuitorului, care a adus civilizația și o nouă viață. Sub această oblăduire s-au adunat aici repede coloniști, în mare parte germani...”.²

3.2. Armin Barát și istoriografia maghiară de expresie germană

Pentru discursul identitar maghiar, momentul 1716 nu are aceeași importanță. Selecția faptelor și construcția trecutului de către istoricii timișoreni maghiari se face după alte criterii. Armin Barát, în

¹ Johann Nepomuk Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár – Monografia orașului liber crăiesc Timișoara*, traducere de Adam Mager și Eleonora Pascu, Timișoara, Editura Amarcord, 1995, p. 67.

² *Ibidem*, p. 67.

monografia sa din 1902, folosește o serie întreagă de elemente ale discursului identitar din istoriografia maghiară a epocii. Astfel, clișeul romantic, după care Ungaria ar fi fost dintotdeauna apărătoarea civilizației europene în fața pericolelor Orientului – pe care îl regăsim, adaptat, și în alte istoriografii est și central-europene –, este transferat de Armin Barát asupra orașului, atunci când afirmă că

„Timișoara este și rămâne, acum ca și în trecut, zidul de netrecut al civilizației occidentale la porțile Orientului”.¹

Conform aceluiași autor, orașul este locuit de mai multe etnii: maghiari, germani, români și sârbi (aceasta este ordinea în care le enumeră). Oricine poate vedea, însă,

„cum cultivarea limbilor și moravurilor moderne se îmbină cu iubirea înflăcărată față de patrie, cum este prețuită aici ideea statului ungar”.²

Autorul operează aici o suprapunere, până la identificare, între identitatea etnică și cea statală. În contextul istoriografic al celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și al începutului secolului XX, operațiunea este una cât se poate de obișnuită. O regăsim chiar și în manualele școlare, nu numai în Ungaria³, ci în multe alte țări. A demonstra că propria ta națiune e mai presus de celelalte și că a fost investită cu o misiune civilizatoare era, în epocă, o credință paradigmatică. De altfel, scopul oricărui monograf ar trebui să constea – scrie același Armin Barát – tocmai în redarea caracterului maghiar al orașului. Nu o spune direct, ci o sugerează, atunci când îi admiră fără rezerve pe cei care procedează astfel:

¹ Armin Barát, *Die königliche Freistadt Temesvar. Eine monographische Skizze*, Temesvar, Editura autorului, 1902, p. 13.

² *Ibidem*, p. 12.

³ Pentru cazul manualelor de istorie din Ungaria, demonstrația a fost făcută de Ábrahám Barna, *op. cit.*

„Toate studiile și lucrările respiră dragoste fierbinte pentru realizările și instituțiile Timișoarei, grijă scrupuloasă pentru întărirea tuturor elementelor prosperității înaintate și mândrie zeloasă față de prestigiul Timișoarei, ca centru cultural maghiar; menținerea acestui prestigiu este steaua călăuzitoare a fiecăruia”.¹

3.3. Nicolae Ilieșiu și istoriografia românească a orașului

Monografia lui Nicolae Ilieșiu este un tipic exemplu al discursului identitar românesc. Regăsim în ea multe dintre clișeele istoriografiei de tip național. Obsesia primordialității românilor este prezentă încă de la prima pagină și e formulată într-o manieră implicit polemică:

„Nu încape nici o îndoială că cei dintâi locuitori ai Banatului au fost Românii”.²

Ilieșiu este destul de precaut în aplicarea de etichete etnice orașului. În câteva locuri, însă, condeiful „îi scapă”, trădându-i gândurile. Așa se întâmplă acolo unde descrie intrarea trupelor române în Timișoara, la sfârșitul primului război mondial, trupe în care autorul îi vede pe cei care „vin pentru a restabili o dreptate istorică”³. Componenta justificativă a lucrării lui Ilieșiu este cât se poate de evidentă acolo unde se străduiește să legitimeze apartenența la statul român:

„Cu intrarea armatei române în Timișoara s-a început o epocă de înflorire și bunăstare a orașului, pe toate terenurile. Stăpânirea românească a promovat interesele tuturor cetățenilor fără deosebire de naționalitate ori religie”.⁴

¹ *Ibidem*, p. 4-5.

² Nicolae Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, Editura Planetarium, 2003, p. 25 (prima ediție a lucrării a fost publicată în 1943).

³ *Ibidem*, p. 121.

⁴ *Ibidem*, p. 122.

3.4. O piatră de încercare: prezentarea asediului din 1849

Modul în care monografiile prezintă asediul orașului din anul 1849 este un bun revelator al conținutului identitar maghiar, german sau românesc al discursului istoriografic. În mitologia identitară a orașului, asediul din 1849 reprezintă un reper fundamental. El a devenit un fel de încercare purificatoare, asemănătoare probelor cărora le sunt supuse personajele mitologice, care izbutesc să depășească obstacolele, devenind astfel mai puternice.

O scurtă privire asupra cifrelor ne poate spune multe lucruri. Tabelul următor prezintă spațiul pe care fiecare dintre cei trei autori l-au dedicat în monografiile lor prezentării evenimentelor din 1848-1849.

	Johann N. Preyer		Armin Barát		Nicolae Ilieșiu	
	Număr pagini	% din paginile monografiei	Număr pagini	% din paginile monografiei	Număr pagini	% din paginile monografiei
Monografie	125	100%	268	100%	400	100%
Ansamblu evenimente 1848-1849	16	12,8%	8	3%	3	0,75%
Evenimente anterioare asediului	4	3,2%	5	1,9%	1	0,23%
Asediu și urmări	12	9,6%	3	1,1%	2	0,46%

J. N. Preyer descrie întâmplările din Timișoara de la 1848 și acordă un spațiu destul de larg relatării felului în care s-a desfășurat asedierea orașului de către trupele maghiare ale generalului Bem. Face toate acestea pe parcursul a 16 pagini din totalul celor 125 pagini ale lucrării sale (12,8%)¹. Din cele 16 pagini, 4 pagini sunt dedicate evenimentelor revoluționare ce au precedat asediul, iar restul de 12 pagini asediului propriu-zis și urmărilor sale. Armin Barát, în schimb, acordă complexului de fapte de la 1848-1849 doar 8 pagini din 268, câte numără monografia sa (cca. 3%)². Din cele 8 pagini, 5 conțin descrierea întâmplărilor revoluționare anterioare asediului, întâmplări aflate în strânsă legătură cu revoluția din Ungaria, și doar trei pagini sunt alocate relatării asediului propriu-zis. O inversare a priorităților, am putea spune. Pentru Nicolae Ilieșiu, importanța aceluiași eveniment este mult scăzută, așa încât o tratează pe doar 3 pagini din totalul celor 400 de pagini ale monografiei (0,75%).

Johann Nepomuk Preyer se arată, de la bun început, rezervat față de mișcarea revoluționară din Timișoara. Ea este un fel de ecou al revoluției maghiare, ce produce în Timișoara „efecte electrice”, care tulbură pe locuitori. Scepticismul conservatorului față de capacitatea oamenilor de rând de a înțelege ce se întâmplă cu ei apare la Preyer cât se poate de clar. Căci dintre lucitorii orașului cuprinși de febra revoluției,

„doar puțini sunt cei care îi înțeleg sensul și îi pot judeca importanța”.³

¹ Am folosit aici ediția din 1995 a monografiei lui J. N. Preyer, citată deja mai sus.

² Armin Barát, *op. cit.*, p. 37-44.

³ J. N. Preyer, *op. cit.*, 1995, p. 97-98.

Mulțimea dezlănțuită nu-i place fostului primar, însă nu o spune direct, ci prin intermediul spiritului voievodului medieval Iancu Huniade:

„Spiritul marelui constructor și locuitor al castelului trebuie să fi privit cu tristețe din sălile sale la poporul turmentat, care nici nu ghicea cât de aproape de marginea pieirii avea să fie adusă patria, pentru care eroul a luptat și a învins într-o sută de războaie”.¹

Asediatorilor maghiari ai orașului li se aplică eticheta de „insurgenți”, termen care, în vocabularul unui conservator al epocii Biedermaier, trebuie să fi echivalat cu o mustrare cât se poate de aspră. Garnizoana austriacă a orașului se apără vitejește, iar locuitorii suportă cu stoicism lipsurile, bombardamentele și molimele. Orașul însuși este personificat. Expresii precum „bunul nostru oraș”, „greu încercatul nostru oraș” sau „bietul nostru oraș” apar frecvent în lucrare. Ca un erou, orașul e supus încercărilor și, mai devreme sau mai târziu, iese învingător.

Pentru Armin Barát trebuie să fi fost dificilă găsirea formulei potrivite de prezentare a întâmplărilor din 1848-1849. Dilema cu care se confrunta el era cea a întregului discurs istoriografic local maghiar. În ipostaza de reprezentant al acestui discurs, autorul nostru trebuia să prezinte într-o lumină favorabilă acțiunile armatei revoluționare maghiare comandate de generalul Bem. Faptele acesteia, ca de altfel întreaga istorie a revoluției maghiare de la 1848-1849, deveniseră deja componente ale tradiției istoriografice pe care se sprijinea discursul național maghiar și care legitima statalitatea ungară. În cealaltă ipostază, de monograf al orașului Timișoara și de locuitor al urbei, era de așteptat ca Armin Barát să arate o minimă loialitate față de orașul

¹ *Ibidem*, p. 98.

său, acela care fusese asediat în 1849. Autorul a rezolvat dilema reducând la minim prezentarea asediului, care, în descrierea lui, apare mai degrabă ca un eveniment impersonal, ca o întâmplare fără cauze evidente și, prin urmare, fără responsabili, ca un fel de catastrofă naturală. Atacatorii sunt descriși ca „luptători pentru libertate, în vreme ce asediații, care nu păreau a ști pentru ce luptă, ar fi căzut într-o stare de „profundă descurajare generală”, în vreme ce „situația orașului era disperată”.

Totuși, după această prezentare în tonuri de alb-negru, autorul își aduce aminte și de identitatea sa timișoreană, încheind împăciuitoare:

„Cronica acelei epoci grave ne arată că, mai presus de împrejurările istorice, asediatorii și asediații și-au îndeplinit misiunea cu vitejie și cavalerism”.¹

Nicolae Ilieșiu, la 41 de ani după Armin Barát, nu-și poate ascunde înclinațiile antimaghiare, în ciuda încercării sale de a relata neutru evenimentele. Pentru el, în Ungaria nu se petrece o revoluție, ci „ungurii ridică steagul răzvrătirii”². Preferă cuvântul „răzvrătit”, având conotații destructive, așadar rele, celui de „revoluționar”, al cărui sens, dincolo de acțiunea de împotrivire, presupune și una de construcție. În schimb, apărarea orașului organizată de austrieci este prezentată cu simpatie și sunt redate, pe larg, proclamațiile comandantului garnizoanei.

Ca în multe alte părți ale monografiei sale, Ilieșiu găsește și aici ocazia de a construi o identitate românească a orașului. Într-un spațiu nefiresc de lung pentru doar cele trei pagini dedicate momentului 1848-1849, el descrie participarea la apărarea orașului a unor români

¹ Armin Barát, *op. cit.*, p. 44.

² Nicolae Ilieșiu, *op. cit.*, p. 97.

dintr-un regiment grăniceresc bănăţean¹. Respectivul regiment făcea parte din sistemul militar al Austriei, iar membrii săi ascultau ordinele comandamentului austriac. Prin urmare, acţiunile românilor nu pot fi puse pe seama vreunei iniţiative „naţionale”. Pentru Ilieşiu, însă, a arăta că „şi noi am fost acolo” echivala cu a spune că „şi noi avem drepturi asupra oraşului”.

¹ *Ibidem*, p. 98-99.

4. Scrieri istorice despre Timișoara (1850-2003)

Până în 1918

În limba germană:

1. (fără autor) (1850): *Temesvar im Jahre 1849, während der Belagerung geschrieben*. Temesvar.
2. Preyer, Johann Nepomuk (1853): *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Temesvár: Joseph Beichel. (O nouă ediție, bilingvă, în română și germană, în 1995; vezi nr. 134).
3. Hetzel, S. M. (1873): *Geschichte und Statistik des Volksschulwesens der königlichen Freistadt Temesvar. Ein Beitrag zur Geschichte des Vaterländischer Schulwesens. Nach glaubwürdigen Quellen bearbeitet*. Budapest.
4. Schäffer, Karl (1882): *Kurzedrängte Monographie der königlichen Freistadt Temesvar*. Temesvar: Steger Ernő.
5. Löwy, Moricz (1890): *Geschichte der Juden in Temesvar bis zum Jahre 1865*. Szegedin.
6. Barat, Armin (1902): *Die königliche Freistadt Temesvar. Eine monographische Skizze*. Temesvar: Im Selbstverlag des Verfassers.
7. Demele, Franz (1913): *Temesvar*. Innsbruck.
8. Böhm, Leonhard (1915): *Historische Bilder aus dem Banate*. Temesvar: Súdungarische Buchdruckerei.

În limba maghiară:

9. Otvary, T. (1881): *Temesvármegye és Temesvár város történeté*. Temesvár.
10. Beran, Oszkar (1891): *Temesvár és vidéke irásban és képen, valamint kаланz a Temesvárott 1891-ban tartandó kiállításon*. Temesvár.
11. Berkeszi, István (1896): *A Temesvári magyar királyi allami, főreális kolan története. Több tanártársának közreműködésével*, Temesvar: Uhrmann Henrik Könyunyomdászeti.
12. Ortway, Tivadar (1896): *Oklevelek, Temesvármegye és Temesvár város történetéhez. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes*. Els, kötet 1183-1430. Pojon.
13. Bellai, Joysef (1898): *Temesvár szabad királyi város képviselőte az országgyűlésen. Kiadta a városi tanács*. Temesvár: Csendes Jakab Könyunyomdájaja.

14. Geml, József (1899): *Temesvár szabad királyi város statisztikája 1898-ik évben*. Temesvár.
15. Berkeszi, István (1900a): *A Temesvári könyynyomdészat és hírlapirodalom története*. Temesvár: Csanád-Egyházmegyei Könyunyoda.
16. Berkeszi, István (1900b): *Temesvár szabad királyi város kis monografiájá*. Temesvár.
17. Bellai, Jozsef (1904): *Temesvár szabad királyi város közmuvelődési intézményei. Különös tekintettel a könyvtárakra és a tudományos gyujteményekre*. Temesvár.
18. Berkeszi, István (1907): *Temesvár nevezetesebb látnivalói*. Temesvár.
19. Berkeszi, István (1910): *Temesvári művészek. Kiadja a délmagyarországi története és rég. muzeumtársulat és Temesvár szabad királyi város közönsége*. Temesvár.
20. Borovszky, Samu (1911a): *Temesvár*. Budapest: Országos Monografia Társasag.
21. Borovszky, Samu (1911b): *Temesvármegye*. Budapest: Országos Monografia Társasag.
22. Singer, J. (1911): *A Temesvári vidék az 1848-1849-iki szabadságharchan*. Temesvár.
23. Both, Ferenc (1912): *A temesvári kegyestanitórendi főgimnásium története és az újintézet ismertetése*. Temesvár.
24. Fekete, Mihály (1912): *A Temesvári színészet története*, Temesvár: Engel Jenő Könyunyomda.
25. Szentkláray, J. (1912): *Temesvár szabad királyi város története a vár Keletkezésétől 1850-ig*. Budapest.

În limba română:

26. Boroș, Ioan (1907): *Monografia Parohiei Românești Unite din Timișoara*. Timișoara: Iacob Csendes.

1919 – 1947

În limba germană:

27. Hoffmann, Leo (1923a): *Streiflichter zur wirtschaftlichen Einrichtungen des Temesvarer Banats durch die Kaiserliche Regierung (1716-1778). Mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse nach dem Türkenkriege von 1738-39*. Hermannstadt.
28. Hoffmann, Leo (1923b): *Die Wirtshäuser Temeswars von 1717-1775*. Temesvar.

29. Hoffmann, Leo (1925): *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*. Temesvár: Schwäbische Verlags-Aktiengesellschaft.
30. Geml, Josef (1927): *Alt-Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870-1920*. Denkschrift von Josef Geml, gewählte Bürgermeister. Timișoara: Helicon.
31. Schiff, Bella (1929): *Die letzte Belagerung Temesvars*. Temesvar: Druck der Deutschen Buchdruckerei.
32. Binder, Franz (1934): *Alt Temesvar. Geschichtliche Entwicklung, Historische Bauwerke, Gebäude und Denkmäler. Das Volksschulwesen*. Temesvár.
33. Juhász, Koloman / Schicht, Adam (1934): *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*. Timișoara.
34. Schemmel, Viktor (1935): *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde zu Timișoara*. Zum hundertzehnjährigen Gründungsjubileum der Kirchengemeinde 1824-1934. Timișoara.
35. Wettel, Fr. (1936): *Temeschwar im Mittelalter. Historische Skizzen*. Timișoara.
36. Schiff, Béla (1937): *Unser "Alt Temesvar"*. Timișoara.

În limba maghiară:

37. Singer, Jakab (1928): *Temesvári rabbik a XVIII és XIX-ik században*. Seini.
38. Singer, Jakab (1936-1937): *Timișoarai zsinagogák*. În „Almanahul evreesc. Jüdisches Jahrbuch und Kalender. Zsidó evkönyv és naptár”, Oradea/Timișoara.
39. Juhász, Kálmán (1941): *A Timișoarai székesképtlan a középkorban 1030-1552*. Máko.

În limba română:

40. Conciatu, I. (1920): *Timișoara. O scurtă monografie cu deosebită considerare asupra comerțului și industriei*. Timișoara: Tipografia Huniadi.
41. Knezy, Iosif (1921): *Perla Banatului. Istoricul cetății Timișoara, cu diferite gravuri și 3 hărți*. Timișoara.
42. Molin, Virgil (1921): *Micul Cicerone pentru orașul Timișoara*. Timișoara: Editura autorului.

43. Ilieșiu, Nicolae (1925): *Istoricul „Reuniunii Române de Lectură” din Timișoara*. Timișoara.
44. Postelnicu, G. (1926): *Asediu și cucerirea cetății Timișoara în 1716*. În „Banatul”, Timișoara, 1926, nr. 3.
45. Postelnicu, G. (1926): *Timișoara în sec. XVIII. Note și însemnări istorice*. În „Banatul”, Timișoara, 1926, Nr. 4.
46. Direcția Tramvaielor Comunale (1929): *60 ani de la înființarea tramvaiului în Timișoara. Monografie 1860-1929*. Timișoara.
47. Vâlcovici, Victor (1930): *Școala politehnică din Timișoara. Zece ani de existență, octombrie 1920 – octombrie 1930*. Timișoara.
48. Cucu, A. (1931): *Cetatea și harta cetății Timișoara. Studiu tehnic și istoric*. Lugoj.
49. Postelnicu, G. (1931): *Originea orașului Timișoara*. În „Analele Banatului”, Timișoara, 1931, nr. 2-4.
50. Popovici, Virgil (1933): *Ortodoxismul și biserica națională românească din Timișoara. Monografia bisericii ortodoxe române din Timișoara*. Timișoara: Tipografia Sontagsblatt.
51. Birăescu, Traian (1934): *Banatul sub turci*. Timișoara.
52. Ivan, Nicolae (1936): *Timișoara. Mică istorie a orașului*. Timișoara.
53. Cosma, Aurel (1938): *Din trecutul românilor timișoreni*. Timișoara.
54. Birăescu, Traian (1939): *Timișoara. Urbanismul și igiena neamului*. În „Dacia”, Timișoara, 1939, nr. 65.
55. Suci, I.D. (1940): *Literatura bănățeană de la început până la Unire, 1582-1918*. Timișoara.
56. Stoia Udrea, Ion (1941): *Ghidul orașului Timișoara*. Timișoara: Editura Institutului Cultural de Vest.
57. Birăescu, Traian (1942): *Timișoara de ieri și de azi*. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, 1942, nr. 1 (ianuarie-februarie).
58. Bugariu, Aurel (1943): *Bibliografia Banatului 1918-1943*. În „Revista Institutului Social Banat-Crișana”, Timișoara, 1943.

59. Ilieșiu, N. (1943): *Timișoara. Monografie istorică*. Timișoara.
60. Deheleanu, Vasile/Indrieșiu, Sabin (1944): *Monografia întreprinderilor electromecanice municipale Timișoara*. Timișoara.
61. Hațieganu, A. (1946): *Canalul Bega. Evoluție și importanță economică*. În „Revista geografică”, București, Tom. III, 1946, nr. 4.

În limba sârbă:

62. Kostić, Slobodan (1925): *Šematizam pravoslavne srpske eparhije Temišvarске u kraljevini Rumuniji za 1924. godinu. Izdanje uprave pravosl. srpske eparhije Temišvaru*. Timișoara: Ștamparija Braća Čendeš. Despre Timișoara:
 - Cap.: *Istorijski pregled pravosl. Eparhije Temišvarske sa kratkom istorijom područnih manastira*, p. 5 – 15.
63. Kostić, Slobodan (1940): *Srbi u Rumunskom Banatu. Istorijski, brojni, ekonomsko-privredni pregled*. Temišvar: Ștamparija Doina. Despre Timișoara:
 - Cap.: *Istorijski pregled naseljavanja Srba u rumunski Banat*, p. 3 – 6.
 - Cap.: *Istorijski pregled Episkopije Temišvarske*, p. 13 – 27.

1948 - 1989

În limba germană:

64. C. N. (1949): *Die Belagerung von Temesvar im Jahre 1849. Tagebuch von 107 Tagen*. Timișoara.
65. Petri, Anton Peter (1966): *Die Festung Temeschwar im 18. Jahrhundert*. Beiträge zur Erinnerung an die Befreiung der Banater Hauptstadt vor 250 Jahren. München: Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes.
66. Scherer, A. (1966): *Donauschwäbische Bibliographie 1935-1955*. München.
67. Țintă, Aurel/Bizerea, I./Rusu, Al./Rudeanu, C. (1966): *Daten zur Entstehungsgeschichte Temeswar*. În „Forschungen zur Volks und Landeskunde“, Sibiu, Tom. 9, 1966, nr. 1, p. 111-119.
68. Diplich, Hans (1969): *Der Donauschwabe und der Dom zu Temeswar*. În Lehmann, Michael (ed.): *Der Donauschwabe und sein geistiges Profil. Weg und Schicksal*. Festgabe für Prälat Josef Nischbach. Stuttgart: Gerhardswerk, p. 238-158.

69. Krischan, Alexander (1969): *Die „Temeswarer Zeitung“ als Banater Geschichtsquelle (1852-1949)*. München.
 70. Pechtol, Maria (1972): *Thalia in Temeswar. Die Geschichte des Temeswarer deutschen Theaters im 18. und 19. Jahrhundert*. Bukarest: Kriterion.
 71. Rusu, Alexandru/Goșiu, Anca (1973): *Bibliographie des Banater historischen Schrifttums*. În „Forschungen zur Volkes und Landeskunde“, Sibiu, Tom. 16, 1973, nr. 1, p. 140-156.
 72. Fassel, Horst (1977): *Die Temeswarer Zeitschrift „Der Demokrat“*. În: VK, 29 (1977), nr. 3, p. 44.
 73. Täuber, Radegunde (1977): *Johann Nepomuk Preyer. Sein Leben und Werk in Wort und Bild*. Bukarest. Kriterion.
 74. Täuber, Radegunde (1978): *Temeswarer Kulturreflexe aus den Jahren 1825-1828. Untersuchung zur Banater Kulturgeschichte*. Timișoara.
 75. Brandeiss, Josef/Lessel, Erwin (1980): *Temeswarer Musikleben: zweihundert Jahre Tradition*. Bukarest: Kriterion.
 76. Engel, Walter (1982): *Deutsche Literatur im Banat (1840-1939): der Beitrag der Kulturzeitschriften zum banatschwäbischen Geistesleben*. Heidelberg, Julius Groos Verlag.
 77. Breier, Thomas (1985): *Erster wirtschaftlicher und kultureller Aufschwung Temeswars. C.F. Graf von Mery, der erste Banater Militär- und Zivilgouverneur*. În „Karpäthenrundschau“, Brasov, an. 18, 1985, nr. 2, p. 6.
- În limba română:**
78. Bardos, G. (1961): *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*. În „Studii și articole de istorie“, București, vol. 3, 1961.
 79. Șerbănescu, Mircea (1961): *Timișoara*. București: Editura Tineretului.
 80. (fără autor) (1962): *Institutul politehnic Timișoara*. Timișoara.
 81. (fără autor) (1964): *Regiunea Banat în două decenii de mărețe înfăptuiri 1944-1964*. Timișoara.

82. Galgoczy, Alexandru (1964): *Timișoara, pe locurile unde s-a desfășurat insurecția armată, august 1944*. În „Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.C.R.”, București, vol. 10, 1964, nr. 4, p. 158-163.
83. Jebeleanu, Al. (1964): *Timișoara*. București: Editura Meridiane.
84. Șerbănescu, Mircea (1964): *Timișoara. Mic îndreptar turistic*. București: Editura Meridiane (de asemenea, o ediție în limba franceză, 1964).
85. Popescu, Dumitru (1968): *La porțile Timișoarei. Septembrie 1944*. București: Editura Militară.
86. Suciu, I.D. (1968): *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*. București: Editura Academiei R.S.R.
87. (fără autor) (1969): *Arhitectură timișoreană*. Timișoara: Întreprinderea Poligrafică "Banat".
88. Oprean, N. (1969): *Timișoara contemporană*. Timișoara.
89. Pascu, Ștefan/Zaharia, Ioan/Țintă, Aurel (ed.) (1969): *Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi*. Timișoara.
90. Rusu, Alexandru (1969): *Contribuții la bibliografia istoriei Banatului*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 1, 1969.
91. Trâpcea, Theodor N. (1969): *Despre unele cetăți medievale din Banat*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 1, 1969. Despre Timișoara:
 - Cap.: Cetatea Timișoara, p. 74-81.
92. Zănescu, Al./Martin, I. (1969): *Timișoara ieri și azi*. Timișoara.
93. Rusu, Alexandru/Rudeanu, Constantin (1970): *Călători străini despre Banat și Timișoara, sec. XV/III-XIX*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 2, 1970, p. 141-154.
94. Dudăș, J. (1971): *Timișoara – leagănul fotbalului românesc*. Timișoara.
95. Rusu, Alexandru (1971): Realizări ale istoriografiei românești. Titluri de articole și studii extrase din reviste de specialitate apărute în țară între anii 1944-1970, relative la istoria Banatului. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, 3. Bd., 1971, S. 215-240.

96. Bunesco, Traian/Radulovici, Gheorghe (1972): *Din lupta muncitorilor tipografi din Timișoara împotriva exploatării capitaliste, 1851-1947*. În „Tibiscus”, Timișoara, vol. 2, 1972, p. 131-139.
97. Stoicescu, Nicolae (1972): *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*. În „Mitropolia Banatului”, Timișoara, vol. 22, 1972, nr. 10-12, p. 530-618.
98. Stoicescu, Nicolae (1973): *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*. Timișoara: Editura Mitropoliei Banatului.
99. (fără autor) (1973): *Fabrica de țigare Timișoara. Monografie. 1848-1973*. Timișoara.
100. Decei, Aurel (1974): *Încercările lui Sigismund Báthory de a elibera Banatul și Transilvania de turci*. În „Tibiscus”, Timișoara, vol. 3, 1974, p. 171-180.
101. Trâpcea, Theodor N. (1974): *Timișoara în timpul stăpânirii turcești, 1552-1716*. În vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, p. 222-228.
102. Zănescu, Alexandru (1974): *Pagini din istoria alimentării cu apă a orașului Timișoara*. În „Tibiscus”, Timișoara, vol. 3, 1974, p. 181-205.
103. Radulovici, Gheorghe (1975): *Cu privire la organizarea și lupta muncitorilor tipografi din Timișoara în perioada 1851-1918*. În "Studii de filosofie și socialism științific", Timișoara, vol. 2, 1975, p. 361-374.
104. Zaberca, Vasile M./Ruja, Gheorghe (1975): *Premiere ale industriei bănățene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*. În „Anuarul Muzeului tehnic prof. dr. ing. A. Leonida”, București, p. 173-180.
105. Bunesco, Traian (1976): *Activitatea comitetelor cetățenești din Timișoara, decembrie 1944—mai 1945*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 4, 1976, p. 121-134.
106. Marin, William (1976): *Aspecte ale activității revoluționare desfășurate de organizațiile U.T.C. din Timișoara în anii 1922-1944*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 4, 1976, p.74-91.
107. Oancea, Gheorghe I. (1976): *Greva muncitorilor feroviari din Timișoara din aprilie 1904*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 4, 1976, p. 58-73.
108. Cosma, Aurel (1977): *Timișoara de altădată. Evocări*. Timișoara.

109. Suci, Ion Dimitrie (1977): *Monografia Mitropoliei Banatului*. Timișoara: Editura Mitropoliei Banatului.
110. Dudaș, Vasile (1978): *Adeziunea clasei muncitoare din Timișoara la înfăptuirea actului istoric al naționalizării principalelor mijloace de producție*. În vol. *Actul naționalizării în Banat*, (fără editor), Reșița, p. 53-58.
111. Ruja, Gheorghe (1978): *Aspecte ale naționalizării principalelor mijloace de producție în județul Timiș*. În vol. *Actul naționalizării în Banat*, (fără editor), Reșița, p. 45-52.
112. Istodorescu, I. (1982): *Învățământul pedagogic timișorean între 1777-1918*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 8, 1982, p. 57-70.
113. Walner-Bărbulescu, Luminița (1982): *Contribuții privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea*. În „Studii și comunicări de etnografie”, Caransebeș, vol. 4, 1982, p. 227-237.
114. (fără autor) (1982): *Scurtă monografie a întreprinderii „Tebnometal” Timișoara, 1879-1979*. Timișoara.
115. Andrieș, Ion (1983): *Evoluția teritorială a orașelor din Banat. Secolele XIV-XX*. În „Terra”, București, vol. 15, 1983, nr. 3, p. 26-31.
116. Karucs, Lajos (1983): *Contribuții la istoria dezvoltării bibliotecilor din Timișoara înainte de anul 1904*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 9, 1983, p. 75-90.
117. Ruja, Gheorghe (1984): *Din istoria învățământului superior timișorean. Institutul Politehnic "Traian Vuia" 1920-1940*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 10, 1984, p. 182-198.
118. Berghian, Sorin (1985): *Un moment însemnat din istoria poporului român – apărarea Timișoarei, septembrie 1944*. În "Studii de istorie a Banatului", Timișoara, vol. 11, 1985, p. 195-200.
119. Breier, Thomas (1985a): *Din istoricul stării de sănătate a populației timișorene în secolul al XVIII-lea*. În „Timișoara medicală”, Timișoara, 1985, nr. 1.
120. Breier, Thomas (1985b): *Din istoricul stării de sănătate a populației timișorene în secolul al XIX-lea*. În „Timișoara medicală”, Timișoara, 1985, nr. 4.

121. Glück, Eugen (1985): *Timișoara pe o bartă din secolul al XV-lea*. În „Orizont”, Timișoara, an. 26, 1985, nr. 26, p. 3.
122. Nadrag, Ion (1985): *Timișoara. Album*. București.
123. Oancea, Maria (1985): *Participarea oamenilor muncii alături de armata română la apărarea Timișoarei – septembrie 1944*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 11, 1985, p. 191-194.
124. Ruja, Gheorghe (1985): *Cadre didactice și studenți timișoreni în lupta antifascistă din România 1933-1940*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 11, 1985, p. 135-160.
125. Răilean, C. (1986): *Contribuții la cartografia istorică bănățeană*. În „Orizont”, Timișoara, an. 27, 1986, nr. 43, p. 3.
126. Oprea, Mihai (1987): *Timișoara. Mică monografie urbanistică*. București: Editura Tehnică.
127. Ruja, Gheorghe (1987): *Școala Politehnică din Timișoara și Institutul Social Banat-Crișana în climatul cultural ideologic al perioadei interbelice*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 13, 1987, p. 125-156.
128. Berghian, Sorin (1988): *Din activitatea științifică a cadrelor didactice de la Școala Politehnică din Timișoara în perioada interbelică*. În „Studii de istorie a Banatului”, Timișoara, vol. 14, 1988, p. 171-196.
129. Caloghera, C. (1989): *Școala de medicină din Timișoara. Institutul de Medicină*. In „Timișoara medicală”, Timișoara, 1989, nr. 1.

1990 – 2003

În limba germană:

130. Petri, Anton Peter (1992a): *Ärzte und Chirurgen im Banat (1717-1800)*. Mühldorf/Inn.
131. Petri, Anton Peter (1992b): *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein.

132. Fassel, Horst (1993): *Deutsches Staatstheater Temeswar (1953-1993): Entwicklungsmöglichkeiten einer Kultureinrichtung der deutschen Minderheit in Rumänien.* Freiburg. i.Br.
133. Kräuter, Franz (1995): *Erinnerungen an den ersten Bischof von Temeswar Dr. h.c. Augustin Pacha (1870-1954) : ein Stück Banater Heimatgeschichte.* Bukarest: ADZ-Verlag.
134. Preyer, Johann N. (1995): *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár – Monografia oraşului liber crăiesc Timișoara.* Traducere de Adam Mager și Eleonora Pascu. Timișoara: Editura Amarcord.
135. Fassel, Horst (1996): *Die Dreifaltigkeits- oder Pestsäule in Temeswar: Stationen einer Wiederentdeckung.* München : Landsmannschaft der Banater Schwaben.
136. Schmidt, Josef (1996): *Bibliographie zur donauschwäbischen Geschichte und zur deutschen Auswanderung nach dem Südosten.* Mit einem Verzeichnis von Veröffentlichungen von Felix Milleker. Anexă: Genealogische Vereine. AKdFF.
137. Förster, Horst/Fassel, Horst (Hrg.) (1997): *Das Banat als kulturelles Interferenzgebiet : Traditionen und Perspektiven;* Beiträge des wissenschaftlichen Kolloquiums vom 12. Oktober 1996 in Temeswar, veranstaltet vom Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde Tübingen und der Universität Timisoara. Tübingen: Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. (Seria: Materialien des Instituts für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde; 6)
138. Scherer, Anton (1966, 1974, 1997): *Donauschwäbische Bibliographie/Das Schrifttum über die Donauschwaben in Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien sowie - nach 1945 - in Deutschland, Österreich, Frankreich, USA, Canada, Argentinien, Brasilien, Australien, Venezuela, Südafrika.*
 - Vol. I. 1935-1955, Südostdeutsches Kulturwerk. 1966, München.
 - Vol. II. 1955-1965, Südostdeutsches Kulturwerk. 1974, München.
 - Vol. III. 1965-1975, Südostdeutsches Kulturwerk. 1997, München.

139. Cutara, Alexandru (1998): *Timișoara. Monografie artistică – Temeswar. Bild-Kunst-Monographie*. Timișoara: Editura Amarcord.
140. Pit, Adriana (2000): *Deutsche Theatertradition in Temeswar. Ein Überblick der Schauspielzeiten von 1990-1999*. Timișoara.
141. Fassel, Horst (2003): *250 Jahre deutsches Theater in Temeswar, 50 Jahre Deutsches Staatstheater*. Sonderheft 1-2/2003, Banatica.

În limba maghiară:

142. Nándor, Udvarhelyi (1996): *A romániai magyar katolikus egyház helyzete 1945 után*. In "Keresztény Szó", Cluj, an. 7, 1996, nr. 1, p. 4-7; nr. 2, p. 4-9.
143. Szekernyes, Janos (2000): *Temesvár Reformátussága*. Timișoara, Miron.
144. Szekernyes, Janos (2003): *Székegy László*. Cluj: Erdeli Iradó (Cartea a apărut în trei limbi: germană, maghiară și română).

În limba română:

145. (fără editor) (1990): *Timișoara 16 – 22 decembrie*. Timișoara: Facla. În cuprins:
 - Ciobanu, Mircea: *Măcelul*, p. 5-10.
 - Birăescu, Traian Liviu: *De ce Timișoara?*, p. 11-15.
 - Rachieru, Adrian Dinu: *Revoluție și contrarevoluție*, p. 16-25.
 - Evseev, Ivan: *Revoluția din Timișoara ca depășire a "sinelui"*, p. 26-38.
 - Tohăneanu, G. I.: *"Amare foarte..."*, p. 39-44.
 - Milin, Miodrag: *Azi în Timișoara, mâine-n toată țara!*, p. 45-78.
 - György, Mandics: *Mărturia unui revoluționar din Comitetul care a dus tratativele cu primul ministru al țării*, p. 85-135.
 - Costinaș, Iosif: *Fragmentarium*, p. 136-151.
 - Pachia Tatomiurescu, Ion: *Noaptea și zilele revoluției române din decembrie 1989*, la Timișoara, p. 152-164.
 - Moraru, Alexandru: *Primăvară în decembrie*, p. 165-169.
 - Baiski, Dušan: *Ploaia de duminică*, p. 170-178.
 - Mitroi, Gabriel: *Mărturia unui ofițer de la aerodromul militar Giarmata, care a făcut parte din trupele de represiune...*, p. 179-222.
 - Bárányi, Ferencs: *Plăgi împușcate sau traversarea infernului*, p. 223-229.

- Gheorghiu, Dana: *Flacăra jertfei*, p. 230-265.
 - Ionică, Lucian: *Televiziunea Liberă Timișoara. Fragmente ce nu trebuie uitate*, p. 246-256.
 - Iordache, Antoaneta C.: *Exerciții de libertate*, p. 257-285.
 - Gog, Octavian: *Mărturia unui militar care a participat la salvarea unor răniți din Piața Operei*, p. 186-295.
 - Opreșor, Dumitru: *Liniștea din mijlocul furtunii*, p. 296-299.
146. Milin, Miodrag, ed. (1990): *Timișoara 1- 21 decembrie '89*. Timișoara.
 147. Mândruț, Stelian (1991): *Bibliografia istorică a Banatului 1970-1985*. În "Studii de istorie a Banatului", Timișoara, Serie Nouă, Vol. 1. (15.), 1989, p. 1-50. (apărut în 1991).
 148. Nistor, F. (1991): *Primele farmacii din Timișoara și funcționarea lor*. În "Timișoara medicală", Timișoara, 1991, nr. 3-4.
 149. Rusu, Alexandru (1991): *Contribuții la bibliografia istorică a Banatului*. În "Studii de istorie a Banatului", Timișoara, Serie Nouă, vol. 1. (15.), 1989, p. 153-185. (apărut în 1991).
 150. Rusu, Alexandru (1991): *Realizări ale istoriografiei românești*. În "Studii de istorie a Banatului", Timișoara, Serie Nouă, vol. 1. (15.), 1989, p. 187-213. (apărut în 1991).
 151. Vărtaciu, R./Buzilă, A. (2002): *Barocul în Banat*. Timișoara.
 152. De Sabata, Coleta/Munteanu, Ioan (1993): *Remember. Profesori ai Școlii Politehnice din Timișoara*. Timișoara: Helicon.
 153. Theiss, Francisc (1893): *Album Jubiliar, 275 de ani 1718-1993. Fabrica de bere din Timișoara*. Timișoara.
 154. Munteanu, Ioan (1994): *Ghidul municipiului Timișoara*. Timișoara: Helicon.
 155. Todoran, Eugen (1994): *Universitatea de Vest. Memorial aniversar. 1944-1994*. Timișoara.
 156. (fără autor) (1995): *Școala Plitehnică din Timișoara în documente și imagini, 1920-1948*. Oradea.

157. (fără autor) (1995): *Universitatea de Medicină și Farmacie din Timișoara. 1945-1995*. Timișoara.
158. (fără autor) (1995): *Universitatea de Științe Agricole a Banatului. Semicentener. 1945-1995*. Timișoara: Marineasa.
159. Giulvezan, Ovidiu (1996): *Ecouri muzicale timișorene, 1969-1996*. Timișoara, Brumar.
160. Metz, Francisc (1996): *Societatea Filarmonică din Timișoara. 1871-1996*. Timișoara.
161. Balosin, Victor/Păiușan, Radu/Păiușan, Cristina (1997): *Apărarea Timișoarei: august-septembrie 1944. Documente și memorii*. Timișoara: Editura de Vest.
162. Feneșan, Costin (1997): *Domeniul Cetății Timișoara până în 1552*. În "Revista istorică", București, Serie Nouă, 1997, nr. 7-8.
163. Medeleț, Florin/Toma, Nicolae (1997): *Muzeul Banatului. File de cronică. 1872-1918*. Timișoara: Mirton.
164. Milin, Miodrag (ed.) (1997): *Timișoara în revoluție și după*. Timișoara: Editura Marineasa.
165. Guy, Marica V. (1998): *Timișoara în secolul al XVIII-lea*. În "Analele Banatului. Artă", Timișoara, Serie Nouă, vol. 3, 1998.
166. Mihoc, Damaschin (1998): *Note privind arhitectura industrială, stil 1900, din Timișoara*. În "Analele Banatului. Artă", Timișoara, Serie Nouă, vol. 3, 1998.
167. Sitariu, Mihaela (1998): *Rezistența anticomunistă. Timișoara 1956*. București: Editura Sofia.
168. Crețan, Remus (1999): *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat: studiu geografic, sfârșitul secolului XIX și sec. XX*. Timișoara.
169. Giurgiu, Rodica (1999): *S-a ridicat cortina. Monografia Operei Române din Timișoara*. Timișoara: Brumar.
170. Mioc, Marius (1999): *Revoluția din Timișoara așa cum a fost și falsificatorii istoriei revoluției: mărturiile răniților, arestaților, rudelor și prietenilor celor decedați în revoluție; încercările de falsificare a istoriei revoluției de către Ion Iliescu, Ion Cristoiu, Sergiu Nicolaescu....* Timișoara: Sidonia.

171. Milin, Miodrag (ed.) (1999): *Timișoara în arhivele "Europei Libere", 17-20 decembrie 1989*. București: Fundația Academia Civică.
172. Neumann, Victor (1999): *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a mulți și interculturalității Europei central-orientale*. București: Atlas.
173. Tomi, I. (1999): *Filarmonica "Banatul" Timișoara, 50 de ani de activitate, 1947-1997*. Timișoara: Filarmonica Banatul.
174. Bogdan, Vasile (2000): *Miracolul Timișoara*. Reșița: Timpul.
175. Cernicova, Mariana/Bucă, Marin (2000): *Dicționarul vieții publice timișene postdecembriste 1989-2000*. Reșița: Intergraf.
176. Munteanu, Ioan (2000): *Manifestația anticomunistă a studenților de la Timișoara din octombrie 1956. Semnificația politică națională*. În "Analele Sighet", București, vol. 8, 2000, p. 635-655.
177. Muțiu, C./Stanca, Th./Baghiu, A. (2000): *Mișcările studențești anticomuniste din octombrie 1956 din Timișoara*. În "Analele Sighet", București, vol. 8, 2000.
178. Voicu, M. (2000): *Timișoara – 130 de ani de teatru în limba română*. Timișoara.
179. Vultur, Smaranda (ed.) (2000): *Germanii din Banat prin povestirile lor*. București, Paideia.
180. Árpád, Jancsó (2001): *Istoricul podurilor din Timișoara*. Timișoara: Editura Mirton.
181. Munteanu, Ioan (2001): *Presa din Timișoara, 1771-1918*. În "Studii de istorie a Banatului", Timișoara, Serie Nouă, vol. 9 (23), 2001.
182. Vultur, Smaranda/Komlosi, Antonia (2001): *Memorie și diversitate culturală, Timișoara 1900 – 1945/Mémoire et diversité culturelles, Timișoara 1900-1945*. Iași: Polirom.
183. Mioc, Marius (2002): *Revoluția fără mistere*. Timișoara.
184. Munteanu, Ioan/Munteanu, Rodica (2002): *Timișoara. Monografie*. Timișoara: Editura Mirton.
185. Neumann, Victor (2002): *Istorie individuală vs. istorie colectivă. Prim-rabinul dr. Ernst Neumann și evreii din Timișoara*. Timișoara: Marineasa.

186. Vultur, Smaranda (ed.) (2002): *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*. Iași, Polirom.
187. Ilieșiu, Nicolae (2003): *Timișoara. Monografie istorică*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, îngrijită de Petru Ilieșiu, Prefață de Victor Neumann, Addenda și Notă asupra ediției de Florin Medelet. Timișoara: Editura Planetarium.

În limba sârbă:

188. Stepanov, Ljubomir (1991): *Mladost žubori, srcu govori....* Bukureșt: Kriterion.
189. Cerović, Ljubivoje (1995): *Hodoljublja Dimitrija Tirola*. Novi Sad: Panonija MB.
190. Institut Srpskoga Naroda, Sremski Karlovci (1996): *Srpska nacionalna manjina u Rumuniji*. Beograd.
191. Sabljč, Dušan (1996): *Srpsko školstvo u Rumuniji 1919-1989*. Temišvar.
192. Stepanov, Ljubomir (ed.) (1996): *Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji 1990-1995*. Temišvar: Demokratski savez Srba i Karaševaka u Rumuniji.
193. Stepanov, Ljubomir (ed.) (1997): *Savez Srba u Rumuniji 1990-1997*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.
194. S.B.S., (ed.) (1998): *Pravoslavna srpska saborna crkva u Temišvaru (gradu) 1748-1998*. Temišvar: Tempus.
195. Cerović, Ljubivoje (2000): *Srbi u Rumuniji*. Editat de Ljubomir Stepanov. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji. Despre Timișoara:
- Cap.: Temišvarski sabor, p. 104-110.
196. Stepanov, Ljubomir (2002): *Srpski državni ansambl pesama i igara u Temišvaru*. Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.
197. Pejin, Jovan M. (2003): *Pregled prošlosti Srba u Banatu*. Beograd/Zrenjanin/Kikinda/Pančevo. Despre Timișoara:
- Cap. Centar pravoslavija u Banatu – Temišvar ili Kovin, p. 23-26.

(Fragmente din acest eseu au fost publicate, sub titlul *Timișoara este a noastră! Sau despre istorie ca liturghie identitară*, în „Orizont”, Revistă a Uniunii Scriitorilor din România, Timișoara, S.N., an. XVII, nr. 3 (1470), 22 martie 2003, p. 8)

În căutarea Banatului pierdut

1. Banatul călătorului vinovat

Călătorul ingenuu, căutător de lucruri noi, plecat să descopere lumi necunoscute sau să exploreze ținuturi exotice, este o invenție a propriei noastre imaginații. Nu călătorul în sine, căci orice om face deplasări de tot felul, mai lungi sau mai scurte, ci ingenuitatea lui. Să recunoaștem, pur și simplu, că un astfel de călător inocent nu există. Descoperirile pe care le face – sau pretinde că le face – nu sunt noutăți nici măcar pentru el. Ceea ce observă sunt lucruri pe care deja știe că le caută și se așteaptă să le găsească. Orice călător poartă cu sine, ca pe o vinovăție, propriul său orizont de așteptare, ce aparține, de fapt, mai largului orizont al mediului din care provine și al timpului în care trăiește.

A călători astăzi prin Banat – ținutul care, în linii generale, e mărginit la nord de râul Mureș, la vest de Tisa, la sud de Dunăre, iar la est de extremitatea apuseană a Carpaților Meridionali, cu micul râu Cerna – este cu totul altceva decât a face același lucru în urmă cu o sută sau două sute de ani. Când spun aceasta nu mă gândesc la confortul deplasării și nici măcar la starea peisajului, care, firește, s-au schimbat. Mă gândesc, înainte de toate, la călătorul însuși. El are astăzi un alt orizont de așteptare. Știe de la bun început că nu va călători printr-o singură provincie, ci prin trei țări diferite: România, Serbia și Ungaria. Pentru el, Banatul nu mai este Banat, nu mai este unul singur. Călătorul se așteaptă să găsească un Banat al României, apoi unul al Serbiei și încă unul, mult mai mic, al Ungariei. Fiecare în

interiorul altor granițe. Granițe care există nu doar „pe teren” sau pe hărțile politice. Înșurubate adânc în mintea sa (și într-a noastră), ele îi dirijează simțurile și îi manipulează gândirea.

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, a călători prin Banat însemna a rămâne, de fapt, în interiorul granițelor unei singure țări. Te așteptai să găsești – și găseai – un singur Banat, provincia din extremitatea sud-estică a stăpânirilor Casei de Habsburg. Perspectivile puteau fi diferite, în funcție de traseul ales și de direcția în care străbăteau regiunea de formă rectangulară, cu o suprafață de 27 721 kmp¹, adică aproape cât a Belgiei actuale sau cât o treime din Portugalia.

Dacă o străbăteau de-a lungul Dunării, așa cum au făcut-o mulți², optai de la bun început pentru imaginea unui Banat acvatic. Un desenator vienez, Ludwig Ermini³, care a coborât pe fluviu în anii 1823-1824, ne-a lăsat treizeci de imagini litografiate ale unui Banat în care el vedea mai mult apă decât uscat. Banatul său acvatic se întinde între Panciova (lângă Belgrad) la vest și Orșova la est⁴. Desenele înfățișează o natură convențională, ale cărei forme se află mai degrabă în mintea desenatorului decât pe teren. Personajele, la rândul lor, au posturi premeditate de desenator. Asemănător personajelor de pe

¹ Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*, Timișoara, Institutul de Arte Grafice „Țara”, 1935, p. 1.

² O prezentare generală a acestora la Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I-IV, ediția a II-a, București, Editura Casa Școalelor, 1928-1929.

³ *Zwei hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustromes von seinem Ursprunge bis zu seinem Ausflusse in das Schwarze Meer...*, Wien, Leopold Grund, 1826. Albumul cuprinde litografii realizate de Adolf Kunike după desenele semnate de Jakob Alt și Ludwig Ermini și însoțite de texte explicative semnate de Georg Karl Borromäus Romy.

⁴ Cele 30 de desene realizate de Ermini, reprezentând malul stâng al Dunării între Panciova și Orșova, așadar limita sudică a Banatului, au fost republicate de Vincențiu Bugariu, *Banatul de altădată*, Timișoara, Tipografia Românească, 1931.

scena unei opere, ele apar doar pentru a juca un rol în compozițiile grafice pastorale ale lui Ermini, pentru a contribui la armonia și echilibrul tabloului. Românii, adesea însoțiți de diferite recipiente cu alcool, sunt pescari, păstori sau agricultori, în timp ce nevestele lor au, invariabil, furca de tors la brâu și unul sau mai mulți copii în brațe și în jur. Pe turci îi recunoști după la fel de convenționala recuzită, ce cuprinde în mod obligatoriu turbanul, pușca și narghileaua, iar pe germani după costumul citadin și plimbarea, în perechi, pe străzile din Băile lui Hercules. Textele lui Georg Karl Borromäus Romy, care însoțesc ilustrațiile lui Ermini, sunt la fel de „construite”. Autorul lor, de altfel, nu s-a obosit să coboare pe Dunăre. Călătoria lui este imaginară, întemeiată pe cărțile altor autori și pe desenele lui Ermini. Confundă, între altele, localitatea Baziaș, locuită de sârbi, pe Dunăre, unde exista o mănăstire ortodoxă, cu Buziaș, locuit de români, aflat mult mai la nord. Banatul pe care îl descrie este unul livresc, plin de confuzii și de lucruri pe care nu aveai cum să le găsești pe teren.

Traseul dunărean al Banatului avea să fie urmat și de o serie întreagă de artiști francezi din secolul XIX – Michel Bouquet, Auguste Raffet, Lancelot –, ale căror lucrări înfățișează imagini diferite ale acelorași ținuturi, imagini pe care le unește, însă, aceeași perspectivă acvatică¹. Alții, mai puțini, preferau Banatul uscat, printre ei numărându-se Théodore Valério². Călătorind prin 1854-1855 de la nord spre sud, de la Oradea, aflată dincolo de limita nordică a provinciei noastre, până la Orșova, Valério nu e interesat aproape deloc de peisaj, ci de oameni. Portretele sale reconstituie traseul prin

¹ Reproduseri ale desenelor au fost publicate de G. Oprescu, *Țările române văzute de artiști francezi (sec. XVIII-XIX)*, București, Editura Cultura Națională, 1926.

² G. Oprescu, *op. cit.*, a publicat 17 reproduceri ale desenelor sale, ale căror originale se păstrau la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Naționale din Paris și la Biblioteca Școlii de Arte Frumoase din Paris.

orașele Arad și Lipova de pe râul Mureș, prin Lugoj de pe râul Timiș, dar și prin satele zonei. Geografia umană pe care o conturează e una selectivă, căci artistul preferă personajele exotice. Banatul său este unul al exoticii căutat anume: al ciobanilor români în cojoace lungi, al ȝiganilor lătari și al ȝăranilor pletosi în straie neobișnuit de largi.

Călătorului nemulțumit de ideea străbaterii Banatului în grabă, de la vest la est sau de la nord la sud, nu-i rămâne decât să se stabilească, pentru o vreme, într-un loc anume, de preferință în capitală, în orașul Timișoara, de unde poate face incursiuni radiale prin întreaga provincie. Așa a procedat, de exemplu, venețianul Francesco Griselini, între anii 1774 și 1777. Cartea sa, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, tipărită într-o primă ediție în limba italiană, în 1780, apoi, în același an, într-o traducere germană¹, valorifică observațiile făcute de autor în cursul repetatelor sale peregrinări prin regiune, dar este totuși altceva decât o însemnare obișnuită de călătorie. Cantitativ, este mai mult decât atât, deoarece autorul, în prima jumătate a cărții, reconstituie istoria Banatului, începând cu perioada romană, recurgând la diferiți alți autori și la documente de tot felul. Calitativ, este mai puțin decât o însemnare de călătorie, căci, acolo unde Griselini se transformă în etnolog, el ne prezintă un Banat convențional, generic, un fel de medie aritmetică a observațiilor sale, ajustată prin referințe la alți autori. Obsesia scientiștă a vremii îl împiedică să descrie lucrurile așa cum le vede și îl îndeamnă să generalizeze. În partea etnologică a lucrării, el nu

¹ Francesco Griselini, *Lettere odeporiche ove I suoi viaggi e le di lui osservazioni oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*, Milano, 1780; Franz Griselini, *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte*, vol. I-II, Viena, 1780. Am folosit aici ediția românească: Francesco Griselini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, Editura Facla, 1984.

vorbește despre locuitori în particular, ci despre un român generic și despre un țigan convențional. Personajele sale, idealizate, posedă toate o sumă de calități pe care e imposibil să le găsești, în realitate, la aceeași persoană. Ambiționând să facă știință din călătorie, el preferă generalizările moarte sau goale de conținut și disprețuiește amănuntul, particularul plin de viață.

Griselini este, la rândul său, un călător vinovat, în măsura în care judecă lumea prin care călătorește din perspectiva valorilor proprii sale lumi. Ceea ce îl interesează este să afle și să descrie acele lucruri care contrastează cu cele de acasă. În epoca lui Griselini, cea a luminilor, Europa de vest este pe cale de a-și defini identitatea, în centrul căreia se află conceptul de civilizație¹. Dar identitatea se definește nu doar prin conștientizarea propriilor calități, ci și – poate în primul rând – prin delimitarea de ceilalți. Defectele celorlalți sunt, de fapt, lipsa acelor însușiri pe care tu însuși crezi că le ai, pe care le numești calități și despre care crezi că sunt indispensabile civilizației. Atracția pe care vest-europenii o arată față de exotism în epoca luminilor vine din nevoia găsirii unui pol opus, a celui altceva care să le consolideze propria identitate. Pentru Griselini, civilizația însemna suma unor concepte precum educația, curățenia, igiena, confortul, ordinea, respectarea legii, pragmatismul. Deoarece Banatul se află la limita sud-estică a monarhiei habsburgice, așadar la granița cu Estul, aici, credea el, trebuie să existe din plin toate acele trăsături care fac din Est altceva.

Așa se face că partea etnologică a lucrării sale începe cu un întins capitol dedicat țăganilor, deși aceștia, după cum însuși recunoaște, nu reprezentau decât 1,66% din populația Banatului Cameral (care nu

¹ Pentru construcția identității Europei de Vest în epoca luminilor vezi, de exemplu, Larry Wolff, *The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, 1994.

cuprindea și fâșia periferică a regimentelor de graniță). Țiganii pe care îi găsește în Banat – unde ar fi venit din Egipt, fiind ei un amestec de egipteni, etiopieni și troglodiți! – sunt murdari, trăiesc de pe azi pe mâine, în promiscuitate, sunt nestatornici, iar atunci când au locuințe, acestea sunt niște biete bordeie săpate în pământ; se ocupă cu furțișaguri și, uneori, cu tâlhăria, desconsideră legile. Nici pe români nu-i tratează cu prea multă blândețe. După ce observă că „sunt cei mai numeroși dintre toate neamurile care muncesc în Banat” – 57% din populația Banatului Cameral – și că sunt descendenți ai romanilor („urmași ai renumitului popor care mânua în aceeași măsură plugul și sabia”), el le atrage atenția contemporanilor că aceștia

„au decăzut în ziua de azi într-o barbarie adâncă: primitivi și ignoranți, plini de cusururi fizice și morale”.

Țiganii murdari și promiscui și românii primitivi și ignoranți ai lui Griselinii sunt imaginea răsturnată a prejudecății apusene despre ce ar trebui să însemne civilizația; ei reprezintă un soi de anti-civilizație.

2. Banatul ca denumire

Denumirea regiunii nu are nici o legătură cu originea, etnia, limba sau religia locuitorilor săi, așa cum se întâmplă în multe alte locuri. Originea regionimului Banat este și acum controversată. Unii susțin că ea ar proveni din rădăcina unui verb ce apare la mai multe neamuri germanice, *ban*, care înseamnă *a proclama* sau *a anunța*. De-acolo a trecut în latina medievală, sub forma *bannum*, care înseamnă – la neamurile france, de exemplu – *proclamație*, dar și *districtul* asupra căruia respectiva proclamație urma să aibă efecte.

Alții consideră că *ban* provine din persană, unde înseamnă *stăpân*. Din acea limbă, el ar fi fost preluat de avari și adus în zona Panoniei, unde aceștia au stăpânit în secolele VI-VIII. Tot de avari este legată și

o altă interpretare, conform căreia originea cuvântului *ban* ar veni de la numele unui mare comandant militar, Bajan Khagan¹. Aceste opinii sunt contrazise de cei care cred că *ban* vine dintr-o veche rădăcină proto-indoeuropeană, *bha*, care înseamnă *a vorbi*. În sfârșit, o altă opinie acordă termenului *ban* o origine slavă. Funcția de ban ar fi existat la slavii sudici, în zona Croației și Bosniei, încă înainte de venirea maghiarilor, care l-ar fi preluat de la slavi².

Indiferent de originea lor – germanică, proto-indoeuropeană, persană, avară sau slavă –, termenii *ban* și *Banat* au fost folosiți în Evul Mediu sud-est-european pentru a desemna o funcție militar-administrativă, respectiv teritoriul asupra căruia acea funcție se exercita. În partea de sud-est a Europei au existat, în acea vreme, mai multe Banaturi. În Croația se aflau demnitari denumiți *Ban*, ca și în Bosnia, al cărei teritoriu constituia o *Banovina*. În zonă, termenul *Ban* pare să fi desemnat ceea ce pentru spațiul germanic era un *Markgraf*, conducătorul unui ținut de graniță, cu importante atribuții militare.

În Evul mediu, între regatul Ungariei și principatul Valahiei era așezat *Banatul de Severin*, care s-a aflat când sub suzeranitatea regilor maghiari – care, probabil, i-au dat numele –, când în stăpânirea principilor valahi. În el era cuprinsă doar partea de sud-est, dinspre Dunăre, a Banatului de mai târziu, din vremea stăpânirii austriece.

După înfrângerea armatelor ungare la Mohacs, în 1826, ținutul dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați, organizat până atunci în mai

¹ Walter Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk im Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München, 2002.

² V. Tulescu, *Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă*, partea I, în „Buletinul Societății Române de Geografie”, București, an. LX, vol. I, 1942-1943, p. 147.

multe comitate ungare, a intrat sub stăpânire otomană¹. Războiul dintre habsburgi și otomani din anii 1816-1818 a adus regiunea sub stăpânirea Curții din Viena².

Odată cu stăpânirea austriacă, numele *Banat* devine denumire oficială pentru provincia de treburile căreia se ocupa „Kaiserliche Banater Landes-Administration”. Abia în anul 1778 regiunea a revenit sub administrație maghiară, ocazie cu care a fost din nou organizată în comitate (Temes, Torontal și Karasso), pierzându-și numele anterior. Denumirea de *Banat* s-a păstrat, însă, pentru un fragment al fostei provincii. Încă înainte de această dată fusese organizată de-a lungul Dunării și a limitei estice a provinciei „Granița Militară Bănățeană”, cu două regimente – germano-bănățean și illiro-român –, care avea să rămână sub comanda directă a Vienei până la desființarea ei, în 1872.

Numele *Banat* a revenit, ca denumire oficială, în 1849. Atunci, Curtea din Viena a alipit Voievodina sârbească de cele trei comitate, constituind în acest fel o singură provincie, intitulată „Voievodina Sârbească și Banatul Timișan”, cu centrul administrativ la Timișoara. După realizarea compromisului dualist austro-ungar la 1867, când ținutul a intrat sub administrația Ungarie, denumirea *Banat* și-a pierdut caracterul oficial, zona fiind numită Ungaria de Sud (*Dél-Magyarország*).

Banatul nu a mai revenit ca denumire administrativă după 1918, când vechea provincie istorică a fost împărțită între România (2/3), Serbia (1/3) și Ungaria (1%). Doar pentru scurt timp, în vremea

¹ Pentru perioada otomană a istoriei Banatului vezi Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Editura Revistei „Vremea”, Timișoara, 1934; Cristina Feneșan, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Timișoara, Editura de Vest, 2004.

² Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, Editura de Vest, 1997.

regimului comunist, între anii 1960 și 1968, partea de vest a României, cuprinzând actualele județe Timiș și Caraș-Severin și o parte din actualul județ Arad, a purtat numele oficial de „Regiunea Banat”.

Chiar dacă funcția administrativă a dispărut, denumirea *Banat* este încă actuală în teritoriul dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați. Din punct de vedere geografic, zona care poartă această denumire este una foarte bine conturată. Pe de altă parte, ea are o puternică încărcătură istorică, ce trimite mai cu seamă la perioada austriacă, atunci când întreaga regiune a existat nefragmentată politic, sub o singură stăpânire. În sfârșit, Banatul a supraviețuit ca structură identitară pentru locuitorii regiunii. Românii de aici își spun bănățeni, sârbii se numesc ei înșiși „sârbi din Banat”, iar germanii de aici își zic „Banaterschwaben”, pentru ei Banatul fiind totuna cu „Heimat”. Poate din această cauză denumirea regiunii s-a păstrat vie, chiar în lipsa folosirii ei administrative: ea nu poartă numele nici uneia dintre comunitățile care o locuiesc. Prin urmare, aparține tuturor.

3. Banatul localnicilor

Construcția identitară este un complicat proces de selecție, în care memoria colectivă joacă rolul de dirijor. Memoria noastră colectivă este cea care alege, din oceanul de fapte ale trecutului și din șirul propriilor noastre experiențe, ceea ce crede că ne este specific și respinge ceea ce consideră că nu ne caracterizează. În construcția identitară bănățeană, momentul trecerii Banatului de sub stăpânire turcească sub administrație austriacă, în 1718, a jucat rolul unui act fondator. Mecanismul memoriei colective acceptă ca marcă identitară perioada de după 1718, dar o respinge pe cea dinainte.

Acest mecanism poate fi observat chiar la primul cronicar român al provinciei, Nicolae Stoica de Hațeg (1751–1833). În cronica sa,

scrisă în anii 1826 – 1827, el desenează un tablou în alb-negru al celor două administrații succesive din Banat. Înlocuirea celei turcești cu cea austriacă este imaginată ca un fel de ieșire din barbarie și intrare în civilizație.

„Până la această pace – scrie cronicarul, evocând tratatul turco-austriac de la Passarowitz din 1718 – cât suspinasă și gemusă Banatul Timișorii, supt grele tiranii turcești, 164 de ani! Și locuitorii țării fugiți, țara pustie, fără de oameni, cât bălțile, lacurile cele vechi, noroaiele, râurile tinoasă și mai multe și mari se înmulțisă, ca sălbatecele pustietăți crescusă”.

Apele au acoperit provincia, făcând-o de nelocuit. Dar apele și mlaștinile nu erau singurul flagel, căci ele „boale aducea, friguri cu epidemie și ciumă”. Ținutul mlaștinos era populat de vietăți care, de regulă, provoacă repulsie, precum „șerpi, goange, țânțari, broaște”, dar și de animale sălbatice, unele înfricoșătoare: „lupi, urși, cerbi, porci, iepuri, vulpi, mâțe sălbatice”.¹ Nicolae Stoica de Hațeg era preot ortodox, iar instrumentarul său imaginar este unul specific. Atunci când construiește o imagine întunecată, nu ezită să utilizeze arhetipuri biblice: potop, epidemii, animale fioroase. La el, imaginea Banatului turcesc are toate ingredientele unei lumi apocaliptice.

Pentru noua administrație austriacă de după 1718, condusă de guvernatorul conte Claude Florimond Mercy d'Argenteau, cronicarul nostru are numai opinii favorabile. În vremea sa se construiesc biserici pentru catolici și pentru ortodocși și școli pentru copiii acestora, se regularizează cursurile râurilor, sunt introduse culturi agricole performante, sunt extinse orașele și consolidate cetățile, se amenajează drumuri și piețe, se construiesc fabrici și edificii publice.

¹ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediția a II-a, ediție îngrijită de Damaschin Mioc, Timișoara, Editura Facla, 1981, p. 169.

Aducerea de coloniști este plasată de Nicolae Stoica de Hațeg în contextul acestor fapte pozitive:

„în câmpia Banatului era mult pământ pustiu, sălbatic, de care Mercy înștiințând, apoi abea pe la anul 1730 urmară colonii, întâi nemții, italienii, spaniolii în Banat veniră, pentru care și noi sate făcură”.¹

Pe scurt, cronicarul ne sugerează că, odată cu instaurarea administrației austriece, Banatului este cuprins în granițele lumii civilizate.

De aceeași perioadă, a administrației austriece, este legată și formarea conștiinței caracterului multietnic și multiconfesional al regiunii. Politica demografică din perioada 1718-1918 a dus, pe de o parte, la creșterea de cinci ori a populației regiunii, pe de altă parte la modificarea radicală a structurii etnice și confesionale². Fiecare grup și-a creat propria identitate, însă în timp s-a construit și o identitate regională. Problemele ridicate de comunicarea interculturală din această regiune au fost rezolvate, în timp, la nivelul identității regionale, prin impunerea conceptului de toleranță. Din nou, memoria colectivă a acționat selectiv, respingând experiențele conflictuale din trecut și însușindu-și-le pe cele care puteau fi folosite ca argumente ale înțelegerii, coexistenței pașnice și colaborării.

Colonizările din secolul al XVIII-lea au pus în contact comunitățile românești din satele mai vechi cu cele „străine”, în

¹ *Ibidem*, p. 170.

² Între 1770 și 1910, populația Banatului a crescut de la 317 928 la 1 582 133 de locuitori. În privința structurii etnice, la limitele perioadei menționate avem următoarele cifre: în 1770 erau 181 639 români, 78 780 sârbi, 43 201 germani (cifra care include și 3 000 de coloniști francezi și italieni) și nici un maghiar; în 1910 erau 592 049 români, 387 545 germani, 284 329 sârbi și 242 152 maghiari. Cf. Rudolf Gräf, *Germanii din banat sau istoria între două emigrări*, în Smaranda Vultur (coord.), *Germanii din banat prin povestirile lor*, București, Editura Paideia, 2000, p. 22 (studiul între pag. 13-32).

majoritate germane, din satele nou înființate. În ciuda diversității relațiilor și atitudinilor reciproce dintre acestea, ele pot fi separate în două categorii: conflictuale și pașnice, fiecare cu numeroase nuanțe. Un caz de relație conflictuală ne este relatat de același Nicolae Stoica de Hațeg. În 1788, coloniști germani din satul Cutrița (azi Gudurica, în Serbia), în sudul Banatului, s-au plâns împăratului că, în repetate rânduri, românii din satele din jur „îi pradă și tot le iau de-acasă”. Represaliile ordonate de împărat împotriva prădătorilor și duse la îndeplinire de armata imperială au fost sângeroase, după cum relatează același cronicar:

„Auzirăm că 800 de suflete așa aci au pierit. Iară între cei 62 de oameni ce i-au arătat nemții că i-au văzut și au aflat la ei lucruri din satul lor și doi parohi vinovați s-au aflat și împăratul a-i spânzura au dat”.¹

Exemple de neînțelegeri, chiar dacă nu de gravitatea celui evocat mai sus, pot fi identificate până târziu, în secolul al XX-lea. În aceeași măsură, însă, putem afla argumente ale conviețuirii pașnice. Oprindu-se asupra secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea și cercetând manuscritele din spațiul rural bănățean, istoricul Valeriu Leu a descris felul în care „germanul devine, în conștiința populară românească din aceste părți, ofertantul unui model economic valabil”.² În acest caz, departe de a fi vorba de relații conflictuale, vedem cum una dintre comunități devine exemplară pentru cealaltă.

Cele două tipuri de reacții, ostile și tolerante, pot fi observate și în atitudinile față de evrei, începând cu același veac al XVIII-lea și

¹ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, p. 255-256.

² Valeriu Leu, *Imaginea „neamțului” în însemnările de pe cărțile vechi românești din Banat*, în Al. Zub (ed.), *Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996, p. 246 (studiul între pag. 240-246).

continuând până în secolul al XX-lea. Repertoriul reacțiilor ostile cuprinde, pe de o parte, suma măsurilor autorităților de stat împotriva evreilor, începând cu „Judenordnung” din 1776, din vremea împărătesei Maria Theresa¹, și terminând cu legile antisemite din vremea guvernării Antonescu, din timpul celui de-al doilea război mondial. Pe de altă parte, el cuprinde gesturile de excludere manifestate de celelalte comunități sau de părți ale acestora, precum atitudinea legionarilor români din perioada interbelică sau cea a unor segmente naziste ale comunității germane, în aceeași perioadă². Ceea ce a reținut memoria colectivă a evreilor din Banat, în ciuda acestor gesturi ostile și discriminatorii, sunt mai degrabă atitudinile tolerante. Cercetările realizate în ultimii ani, mai ales cele întreprinse cu instrumentele „istoriei orale”, tind să confirme această idee. Membrii ai comunității evreiești din Banat preferă să rememoreze gesturile tolerante decât acțiunile discriminatorii din trecut. O interviuată rămasă anonimă, din Lugoj, evocând felul în care ea și cu soțul ei au trecut prin perioada regimului Antonescu, afirmă că „noi nu am simțit nici o clipă antisemitismul pe pielea noastră” sau că „nu am suferit nici o clipă efectiv de antisemitism”. Afirmările vin în contradicție cu faptele pe care martora însăși le relatează: excluderea soțului ei din barou și interzicerea practicării avocaturii, pe motiv că era evreu, confiscarea unor proprietăți, internarea soțului într-un lagăr de

¹ Victor Neumann, *Istoria evreilor din Banat. O mărturie a multii și interculturalității Europei central-orientale*, București, Editura Atlas, 1999, p. 23-36, capitolul *Ordonanța (Judenordnung) privitoare la evreii din Banat*.

² O analiză cuprinzătoare a raporturilor germano-evreiești la Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1996.

muncă, excluderea socială¹. Exemplele ar putea continua și ele sunt foarte numeroase.

Și la nivel istoriografic, avem de-a face cu o selecție similară. Nu e nimic neobișnuit în aceasta, deoarece istoriografia este, la rândul ei, o componentă a memoriei colective. Prin urmare, contradicția semnalată în cazul celor care își povestesc viața o regăsim și la cei care scriu istoria. Francisc Schneider, de exemplu, într-un excurs asupra istoriei evreilor din Timișoara, crede că în oraș, dar și în regiune, „nu s-au înregistrat manifestări antisemite zgomotoase”, iar „acest amalgam de etnii din zonă a fost tolerant”.² Opinie care, și în acest caz, pare să contrazică faptele, pe care autorul citat le evocă: legislația antievreiască din timpul celui de-al doilea război mondial, acțiunile antisemite ale unor grupări politice, confiscările de bunuri în numele „românizării” din aceeași perioadă. Ceea ce la nivelul faptelor poate părea contradictoriu, este perfect posibil atunci când vorbim de memoria colectivă.

Banatul localnicilor este generat în laboratorul memoriei colective, așa cum Banatul călătorilor este expresia orizontului de așteptare al unei epoci. Ambele aparțin imaginarului, acelui imaginar care hrănește identitatea regiunii.

¹ Interviu realizat de Sonia Liebermann în aprilie 2000 și publicat în Alexandra Jivan, Călin Rus, Smaranda Vultur (coord.), *Minorități: identitate și coexistență*, Institutul intercultural Timișoara, 2000, p. 45-58.

² Francisc Schneider, *Zona Timișoarei e un creuzet interetnic*, în Smaranda Vultur, *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 58.

Indice de persoane

A

Aaron, Florian, 37
Ábrahám, Barna, 175, 187
Achleitnar, Josef, 82
Adler, Josef B., 41
Adler, Josef, profesor german în Iași,
11
Agostino, Tesio, 134
Albrecht, prinț de Hohenzollern, 150
Alexandrescu, Sorin, 89
Alexandru de Battenberg, principe al
Bulgariei, 85, 87
Alexandru I, împărat al Rusiei, 55, 57,
66
Alt, Jakob, 211
Andreescu, C. I., 13, 15, 25, 26, 34
Andrieș, Ion, 202
Anghelescu, Adrian, 10, 120
Anghelescu, Mircea, 71
Antipa, Grigore, 109
Anton, prinț de Hohenzollern
Sigmaringen, 97
Antonescu, Ion, 222
Ardoini, Pietro Rafaele, episcop catolic,
125, 133
Arpád, Jancsó, 208
Asachi, Gheorghe, 8, 12, 14, 20, 33

B

Badea-Păun, Gabriel, 83
Baghiu, A., 208
Baiski, Dušan, 205
Bajan Khagan, comandant militar avar,
216
Bajda, preot piemontez, 135
Balosin, Victor, 207

Balș, Alexandru, mare vornic, 24
Balș, Lupu, mare logofăt, 16, 28, 42
Balș, Teodor, postelnic, 70, 71, 72
Bandini, misionar catolic, 120
Báranyi, Ferencs, 205
Barát, Armin, 174, 185, 186, 187, 189,
190, 191, 192, 194
Bardos, G., 199
Barițiu, George, 37
Bassler, Gerhard P., 78
Bădărău, Gabriel, 11, 13, 25, 50
Bălcescu, Nicolae, 37
Beldiman, Vasile, spătar, 10, 20, 28, 44
Bellai, Joysef, 194
Bellai, Jozsef, 195
Bellet, profesor, 95
Bem, general, 190, 191
Beran, Oszkar, 194
Berardi, Iosif Bonaventura, 124
Berg, Adolf, profesor german în Iași,
16, 41
Berghian, Sorin, 202, 203
Berindei, Anton, general și ministru,
104
Berkeszi, István, 194, 195
Bickelmann, Hartmut, 47, 73, 76, 79
Bielig, Otto, 111
Bildlingmaier, Johann Christian,
colonist, 61
Billecocq, Adolph, consul francez, 74,
161, 162, 164
Binder Iijima, Edda, 99
Binder, Franz, 196
Birăescu, Traian Liviu, 197, 205, 217
Bismarck, Otto von, 85
Bizerea, I., 198
Bley, C., 147

- Blücher, consul al Prusiei la Galați, 150
 Bodin, D., 117, 121, 126, 133, 134
 Bogdan, Ioan, 13
 Bogdan, Vasile, 208
 Böhlert, profesor în Iași, 22, 30, 41
 Böhm, Leonhard, 194
 Boia, Lucian, 176
 Boicu, Leonid, 50, 146
 Bölling, Rainer, 17
 Bondar, S. D., 52
 Bonifacio de Savoia, 135
 Bordeianu, Mihai, 11, 25
 Boris I, rege al Bulgariei, 90
 Bornhaus, profesor german în Iași, 8, 41
 Boroș, Ioan, 195
 Borovszky, Samu, 195
 Boșulică, Iordachi, 130
 Both, Ferenc, 195
 Botzenhard, Gottfried, profesor în Iași, 41
 Bouquet, Michel, 212
 Brandeiss, Josef, 199
 Brandes, Detlef, 47, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 65, 67, 69
 Breier, Thomas, 199, 202
 Bretting, Agnes, 47, 73, 76, 79
 Brühl, August, profesor în Iași, 41
 Brunnbauer, Ulf, 176
 Bucă, Marin, 208
 Buchheim, Karl, 78
 Buck, preot și profesor, 95
 Bugariu, Aurel, 178, 179, 197
 Bugariu, Vincențiu, 211
 Bunescu, Traian, 201
 Butnarul, Dumitru, 130
 Buzilă, A., 206
- C**
- Callimah, Alexandru, beizadea, 14
 Callimah, Ioan Teodor, domn fanariot, 50
 Callimah, Maria, 70
 Callimah, Scarlat, domn fanariot, 14, 27, 29, 44, 124
 Caloghera, C., 203
 Campbell, profesor, 95
 Carlo Alberto, Rege al Sardiniei, 117, 121, 123, 126, 133-137
 Carmen Sylva. *Vezi Elisabeta, regina României*
 Carol al II-lea, rege al României, 91, 105, 108
 Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, principe, bunicul regelui Carol I al României, 92
 Carol I, rege al României, XII, 81, 83, 85, 89-109
 Carp, familie, 28
 Carp, P. P., 106
 Carrez, Emile, fotograf în Galați, X, XII, 111, 112, 113
 Carrez, Tereza, 112, 113
 Cartoian, Nicolae, 4
 Castellinard, consul al Sardiniei la Galați, 123, 133, 134, 135
 Caudella, Francisc Serafim, 30, 41
 Cazimir, Emil, 34
 Cazimir, Nicolae, 34
 Călinescu, George, 16
 Câmpeanu, Petru, profesor la Academia Mihăileană din Iași, 12
 Căndeia, Romulus, 120
 Cernicova, Mariana, 208
 Cernovodeanu, Paul, 141
 Cerović, Ljubivoje, 209
 Chefneaux, Elisa, 21
 Chefneaux, profesor francez în Iași, 21
 Chițanu, Sorin, 81
 Christiani, Johann-Daniel, 51
 Ciobanu, Mircea, 205
 Cioculescu, Șerban, 105, 108
 Ciurea, D., 13, 15, 16, 31
 Conachi, Costache, 9
 Conciatu, I., 182, 196
 Constandin, Gheorghii, 158, 159

Constantin, Emanoil, boier în Moldova
și actor, 157, 158, 159, 160, 161,
165, 167, 168, 169
Corbea, Andrei, 81
Cornea, Paul, 37, 81
Corti, E. C., 85
Corvin, Otto von, memorialist german,
21, 22
Cosma, Aurel, 197, 201
Coste Delariu, 158
Costinaș, Iosif, 205
Costopulo, Dimitrie, 130
Crețeanu, Remus, 207
Crețulescu, Constantin, serdar, 63, 64,
69, 70
Cucu, A., 197
Cugino, Mario, 134, 135
Cunningham, Charles, consul al Angliei
la Galați, 123, 141, 146, 148, 149
Curtius, Ernst, 106
Cutara, Alexandru, 185, 205
Czihak, Jakob, medic și profesor în
Iași, 5, 13, 25, 27, 31, 33, 34, 42

D

Daguerre, J., 111
Daniel, Josef, 42
Daniel, preot și educator, 31
Dash, contesă, 168
De Sabata, Coleta, 206
De Stefano, Antonio, 135
Decei, Aurel, 201
Deheleanu, Vasile, 198
Demele, Franz, 194
Diederich, B., 83
Diezelski-Rode, Adolf von, profesor în
Iași, 22, 42
Dimitriu, Ștefan, 130
Diplich, Hans, 198
Docca, Vasile, 22, 36, 80, 81, 98, 103,
110, 138, 142, 157
Drăganu, Tudor, 102, 104
Dudăș, J., 200
Dudaș, Vasile, 202

E

Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei, 53,
54, 82
Edward, Daniel, misionar protestant,
24
Eisenbach, agent austriac la Iași, 137,
159, 160, 161, 163, 165
Eisfeld, Alfred, 65, 66
Eliade, Pompiliu, 3
Elisabeta, regina României, 83, 91, 106,
107
Elisabeta, regină a Prusiei, 93
Emele, consilier ecleziastic, 93
Engel, Walter, 199
Ermini, Ludwig, 211, 212
Escudier, Alexandre, 175
Esse, Dona, cântăreață germană, 10
Evseev, Ivan, 205

F

Fassel, Horst, 5, 6, 82, 199, 204, 205
Fekete, Mihály, 195
Feneșan, Costin, 207, 213, 217
Feneșan, Cristina, 217
Ferdinand I, rege al Bulgariei, 82, 85,
90
Ferdinand I, rege al României, 91
Fertig, Ludwig, 93
Fiap, E., 111, 113
Fieweger, Carl, profesor german în
Iași, 13, 42
Filippo, paroh al bisericii catolice din
Galați, 137
Filitti, Ioan C., 69, 125, 134
Flechtenmacher, Christian, jurist și
profesor în Iași, 5, 11, 25, 33, 42
Förster, Horst, 204
Foureaux, proprietar de teatru în Iași,
30
Franz-Iosef, împărat al Austriei, 137
Frei, Anton, profesor german în Iași,
16, 26, 34, 42

Freiwald, Gustav, arhitect și profesor,
11, 25, 28, 42
Freiwald, Johann, inginer și arhitect, 25
Friedrich August, rege al Saxoniei, 93
Friedrich I de Württemberg, 57
Friedrich Wilhelm al IV-lea, rege al
Prusiei, 93, 143
Friedrich, conte de Zollern, 99
Friedrich, prinț de Hohenzollern
Sigmaringen, 95
Frisch, conducătoare a unei trupe de
operă în Iași, 30
Furtwängler, Adolf, 106

G

Gagner, Hans Christoph von, 78
Galgoczy, Alexandru, 200
Gall, Johann Baptist, profesor german
în Iași, 8, 30, 32, 42
Gasse, profesor, 95
Gaultieri, Iosif, 125
Geml, József, 195, 196
Georgescu, Vlad, 176
Geymet, Bartolomeo, consul al
Sardiniei la Galați, 121, 123, 126-
129, 133
Gheorghiu, Dana, 206
Ghermani, Gheorghe Adam, moșier,
69, 70
Ghica, Alexandru, 134
Ghica, Grigore III, domn fanariot, 50,
51
Ghica, Grigore Alexandru, domn al
Moldovei, 123, 146, 148, 149
Giulvezan, Ovidiu, 207
Giurgiu, Rodica, 207
Glass, Hildrun, 222
Glück, Eugen, 203
Gog, Octavian, 206
Gottas, Friedrich, 66
Goșu, Anca, 178, 199
Goudoever, A. P., 89
Gräf, Rudolf, 220
Grimm, Gerhard, 52, 65, 66

Griselini, Francesco, 213, 214, 215
Guizot, 161
Guy, Marica V., 207
Guziec, Margareta, 140
György, Mandics, 205

H

Habsburg, casa de, 176, 211
Hagens, von, căpitan, 96
Harte, pastor, 23, 29, 43
Hartmann, Adolf, 154
Hartmann, August, 154
Hațieganu, A., 198
Hecker, Hans-Joachim, 82
Hefner, muzician german în Iași, 10
Heitmann, Klaus, 82, 83
Henning-Schroeder, Klaus, 6, 138, 157,
161
Herder, Johann Gottfried, 37, 38, 39
Hering, Gunnar, 82, 169
Hetzel, S. M., 194
Heydenreuter, Reinhard, 82
Hild, Friedrich, fotograf în Galați, X,
XII, 111-113
Hirschhorn, Ferdinand, 154
Hirschhorn, Friedrich, 154
Hoeffner, Carl, 154
Hoeffner, Willi, 154
Hoffman, profesoară germană în Iași,
15, 20, 43
Hoffman, Gustav, profesor german în
Iași, 15, 20, 43
Hoffmann, Leo, 195, 196
Hohenzollern, familia, 90, 93, 99
Hollweg, 166
Holzschuher, Lebrecht Christian,
pastor protestant, 23, 43
Hönig, profesor în Iași, 43
Huber, consul al Austriei la Galați, 161
Huber, Eva. *Vezi Keim, Eva*
Humboldt, Wilhelm von, 17
Hundt, Hermann, 26
Hurmuzaki, Eudoxiu de, 14, 23, 29, 30,
50, 61, 121, 161, 168

Hutter, Jakob, 52

I

Iancu de Hunedoara, 191
 Ilieșiu, Nicolae, 175, 177, 188-190, 192,
 193, 197, 198, 209
 Ilieșiu, Petru, 209
 Indrieșiu, Sabin, 198
 Ionică, Lucian, 206
 Iordache, Antoaneta C., 206
 Iordache, S. Gh., 118
 Iorga, Nicolae, 10, 13, 14, 23, 29, 50,
 51, 68, 69, 105, 108, 118, 120, 121,
 134, 139, 211
 Ipsilanti, Alexandru, domn fanariot, 51
 Istodorescu, I., 202
 Ivan, Nicolae, 197

J

Jachomowski, Dirk, 66
 Jakubowicz, Nikolaus, 159, 160
 Jebeleanu, Alexandru, 200
 Jellineck, profesor, 95
 Jivan, Alexandru, 223
 Joczikiewicz, Napoleon, 165
 Joffre, Joseph, 114
 John, plutonier, 95
 Juhász, Kálmán, 196
 Junghaus, Ernest, 154

K

Kallmann, Bernhard, medic și girant al
 consulatului Prusiei la Iași, 68, 69,
 70, 71, 72
 Karanovich, Milenko, 12
 Karl Anton, principe de Hohenzollern
 Sigmaringen, 85, 92, 93, 96, 98
 Karl Koch, medic și călător german,
 68, 69
 Karucs, Lajos, 202
 Keim, Eva, 154
 Keim, Friedrich Karl, 154
 Kellogg, Frederick, 175

Kilenthal, Friedrich, profesor în Iași,
 43
 Klein, Karl Kurt, 23, 29, 50
 Kloss, Moritz, profesor, 95
 Knezy, Iosif, 196
 Knodt, Josef, 82
 Koerper, Philipp, 154
 Koerper, Katharina. *Vezi Riesch,*
 Katharina
 Kogălniceanu, familia, 45
 Kogălniceanu, Mihail, 37
 Kogălniceanu, Vasile, 28
 Kohlhaas, Peter, 175
 König, Bernhard, consul al Prusiei la
 Galați, 123, 146, 148
 König, secretar al consulatului Prusiei
 la București, 69, 70
 KönigsLöw, Joachim von, 85
 Körnbach, Paul, profesor în Iași, 16,
 34, 43
 Korner, Johanna, 154
 Koselleck, Reinhart, 175
 Kostić, Slobodan, 198
 Kraus, Friedrich, consul al Prusiei la
 Galați, 121, 126
 Kraus, Jean, profesor în Iași, 43
 Kraus, Johann, profesor în Iași, 43
 Kräuter, Franz, 204
 Kremnitz, Mite, 106
 Kremnitz, Wilhelm, 106
 Kretschmer, Edmund, compozitor și
 profesor, 95
 Kreuchely-Schwerdtberg, Ludwig
 Josef, consul al Prusiei și profesor
 în Iași, 14, 29, 31, 44
 Krischan, Alexander, 199
 Krüger, Leopold, profesor german în
 Iași, 16, 44
 Kuch, Carl August, consul al Prusiei și
 profesor în Iași, 15, 20-22, 31, 32,
 35, 36, 44, 152, 153
 Kühn, Adam, colonist german, 65
 Kunike, Adolf, 211
 Künzel, H., 76, 79

L

Lamberti, Pasquale, negustor, 68, 121, 126
 Lancelot, 212
 Lauer, R., 82, 83
 Lauer, Reinhard, 169
 Le Coq, ambasador al Prusiei la Constantinopol, 68, 144
 Lehmann, Michael, 198
 Lemny, Ștefan, 14, 35
 Lessel, Erwin, 199
 Leu, Valeriu, 221
 Levenhagen, Friedrich, diplomat prusian, 144, 165
 Liebermann, Sonia, 223
 Lindenberg, Paul, 97
 Lindl, Ignaz, 67
 List, Friedrich, 78
 Löffler, Moritz, medic și profesor în Iași, 25-27, 33, 44
 Löhr, Hans Christian, 85
 Lonyai, E., 111
 Lotreanu, Ion, 211
 Lovinescu, Eugen, 14
 Löwenstein, Karl, 102
 Löwy, Moricz, 184, 194
 Luchian, Dumitrachi, 130
 Luchian, Ilinca, 130, 132
 Luchian, Vasile, 130, 131, 132
 Luckhoff, Michael, 80
 Ludwig I, rege al Bavariei, 84

M

Madol, Hans Roger, 85
 Maessner, Jacques, 154
 Mager, Adam, 186, 204
 Magni, Carol, preot catolic, 125, 133
 Maiorescu, Ioan, 37
 Maiorescu, Titu, 106
 Majer, Hans Georg, 82, 83, 169
 Makşay, George, X, XII, 111-114
 Makşay, Jean, 114
 Malcopol, Viorica, 25

Mandel, Theodor, 76
 Mandelbaum, 164
 Mândruț, Stelian, 178, 206
 Marga, Andrei, 82
 Margarita, Clemente Solaro della, ministru de externe al Sardiniei, 121, 133, 135
 Marghiloman, Alexandru, 104
 Maria Theresa, împărăteasă a Austriei, 222
 Maria, regină a României, 91
 Maria, regină a Saxoniei, 93
 Marin, Wiliam, 201
 Martin, I., 200
 Mathieu, Francesco, consul al Sardiniei la Galați, 136
 Mavrogheni, Nicolae, secretar de stat al Moldovei, 142
 Maximilian I Joseph, rege al Bavariei, 93
 Mărieș, Stela, 157
 Medeleț, Florin, 207, 209
 Mehlan, A., 82
 Meinert, profesor, 95
 Mercy d'Argenteau, Claude Florimond, 219
 Metternich, 137
 Metz, Francisc, 207
 Mihai I, rege al României, 91
 Mihai Viteazul, 99
 Mihail-Oteteleşanu, Otilia, 109
 Milin, Miodrag, 205-208
 Milleker, Felix, 179, 204
 Mioc, Damaschin, 207, 220
 Mioc, Marius, 207, 208
 Mircea cel Bătrân, 99
 Mitroi, Gabriel, 205
 Molin, Virgil, 196
 Moltmann, Günter, 80
 Morand, profesor, 95
 Morariu, Bonaventura, 124
 Moraru, Alexandru, 205
 Moruzi, Alexandru, domn fanariot, 14, 27, 29, 44

Müller, Anton, 154
 Müller, Johann, profesor german în
 Iași, 11, 14, 28, 30, 44
 Müller, Luise, 155
 Müller, Paul, litograf și profesor în Iași,
 30, 44
 Munteanu, Ioan, 177, 206, 208
 Munteanu, Rodica, 177, 208
 Munteanu-Bârlad, Gh. N., 123
 Murat, Anna, 97
 Muțiu, C., 208

N

Nadrag, Ion, 203
 Napoleon al III-lea, împărat al Franței,
 97
 Nardi, Francesco, 134
 Nastasă, Lucian, 50, 175, 176
 Năstase, G., 15
 Neagoe, Stelian, 104
 Negri, Costache, 123, 148, 149
 Neigebaur, Johann Ferdinand, consul
 general al Prusiei la Iași, 12, 13, 23,
 24, 68, 74, 123, 138-145, 152, 153,
 157-169
 Neumann, Ernst, 185, 208
 Neumann, Victor, 39, 185, 208, 209,
 222
 Neumeister, Eduard, pastor protestant,
 150
 Neumeister, Richard, pastor protestant,
 148
 Nicoară, Costachi, 130
 Nicolae I, împărat al Rusiei, 162
 Nicolau, Octavian, 81
 Nipperdey, Thomas, 101, 175
 Nischbach, Josef, 198
 Nistor, F., 206
 Nistor, Irina-Margareta, 83

O

Oancea, Gheorghe I., 201
 Oancea, Maria, 203
 Obedeanu, Oscar, 109

Oberdorff, Henri, 100
 Obrenovici, Miloș, principe al Serbiei,
 69
 Odobescu, Alexandru, 37, 106
 Oprean, N., 200
 Oprescu, George, 212
 Opreș, Mihai, 203
 Opreșor, Dumitru, 206
 Ornea, Z., 105, 107, 108
 Otto de Wittelsbach, rege al Greciei,
 82, 84, 87, 169
 Otvary, Tivadar, 194

P

Pacha, Augustin, 204
 Pachia Tatomirescu, Ion, 205
 Pacu, Moise N., 122, 123, 146
 Pal, Iosif Petru, 125, 137
 Pamfil, Inocențiu, 125
 Papacostea, Victor, 138, 157, 162
 Paroni, Ioan Filip, 124
 Pascu, Eleonora, 186, 204
 Pascu, Ștefan, 200, 201
 Păcurariu, Mircea, 125, 137
 Păiușan, Cristina, 207
 Păiușan, Radu, 207
 Păltănea, Paul, 119-122, 148
 Pechtoll, Maria, 199
 Pedemonte, Franco, 121, 126
 Pejin, Jovan M., 209
 Pencovici, Alexandru, 77
 Perietzianu-Buzău, Alexandru V., 130,
 158
 Petri, Anton Peter, 198, 203
 Petri, Hans, 67
 Petrowna, Catharina. *Vezi Schroeffel,*
 Karoline
 Philipp, Hermann, misionar protestant,
 24
 Picard, doamna, 92
 Pit, Adriana, 205
 Pius IX, papă, 134, 136
 Pius VI, papă, 124
 Podlipny-Hehn, Annemarie, 83

Pogor, Vasile, postelnic, 16, 28, 42
 Pohl, Walter, 216
 Poniatowski, conte, 50
 Pop Marțian, Dionisie, 77-80
 Popescu, Dumitru, 200
 Popescu, Ștefan, 109
 Popovici, Virgil, 197
 Postelnicu, G., 197
 Potemkin, Grigori Alexandrovici, 121
 Predescu, Lucian, 30, 34
 Preyer, Johann Nepomuk, 174, 185,
 186, 189, 190, 194, 199, 204
 Protze, Helmut, 52
 Puschner, profesor, 95

R

Rachieru, Adrian Dinu, 205
 Radulovici, Gheorghe, 201
 Raffet, Auguste, 212
 Raicevich, Stefan, diplomat și scriitor,
 5, 6
 Rădulescu, Andrei, 25
 Răilean, C., 203
 Rășcanu, V., 15, 31
 Rein, Christine, 52
 Rein, Kurt, 52
 Reinhard, profesor, 95
 Remondi, B. E., misionar catolic, 120
 Reneaux, 165, 166
 Riehl, Berthold, 106
 Riesch, Katharina, 155
 Rieser, H., arhitect, 150
 Rode, H., 147
 Rosetti, C. A., 37
 Rosetti, Radu, 23, 31, 71
 Rosetti, Răducanu, hatman, 23, 28, 44
 Rossi, Stefano, 121, 126
 Roth, Daniel, pastor protestant, 23, 29,
 44
 Rudeanu, Constantin, 198, 200
 Ruja, Gheorghe, 201-203
 Rumianțev, conte, 52
 Rummy, Georg Karl Borromäus, 211,
 212

Rus, Călin, 223
 Rusu, Alexandru, 178, 198-200, 206

S

Sabljič, Dušan, 209
 Sachelario, Constantin, consul al
 Prusiei la București, 162
 Salino, avocat, 134, 135
 Salzer, Maria, 155
 San Marzano, Ermolao di, ministru de
 externe al Sardiniei, 136
 Sardi, Paolo, 134, 135, 137
 Saxa-Coburg-Gotha-Kohary, familia,
 90
 Săvulescu, Constantin, 111, 113
 Schaefer, Georg, 93, 94
 Schäffer, Karl, 194
 Scharf, Claus, 82
 Schemmel, Viktor, 196
 Scherer, Anton, 179, 198, 204
 Schicht, Adam, 196
 Schiff, Bella, 196
 Schiffmann, H., 147
 Schmid, Otto, 95
 Schmidt, Friedrich, preceptor german
 în Iași, 14, 29, 35, 44
 Schmidt, Hildegard Emille, 83
 Schmidt, Josef, 179, 204
 Schmidt-Neke, Michael, 85
 Schneider, Carl, profesor în Iași, 44
 Schneider, Francisc, 223
 Schroeffel, Karoline, 159, 160, 165-167
 Schroeffel, Peter, 159
 Schuller, Hermut W., 82
 Schwarz, Friedrich, colonist german,
 62
 Sell, profesor, 95
 Simons, Cecilia, 113
 Singer, Jakab, 184, 195, 196
 Sion, Constandin, 25, 158
 Sitariu, Mihaela, 207
 Slătineanu, Radu, clucer, 51
 Springer, Anton, 97
 Stan, Apostol, 47, 63

Stanca, Th., 208
 Stângu, Ioan, 130
 Stauder, profesor, 95
 Stepanov, Ljubomir, 209
 Steriadi, Jean, 109
 Stern, Hermann, profesor german în Iași, 16, 44
 Stoia Udrea, Ion, 197
 Stoica de Hațeg, Nicolae, 218, 219, 220, 221
 Stoicescu, Constantin, 96
 Stoicescu, Nicolae, 179, 201
 Stolle, preot și profesor, 95
 Stricker, W., 76, 79
 Stumpp, Karl, 54-57, 59, 62, 66, 73
 Sturdza, Grigoraș, logofăt, 70
 Sturdza, Grigore, 168
 Sturdza, Mihail, domn al Moldovei, 12-14, 16, 27, 33, 42, 45, 71, 118, 119, 121, 123, 125, 126, 128, 129, 133, 139, 140, 143, 144, 146, 153, 165, 167
 Sturdza, Nicolae, 123
 Sturdza-Scheianul, mare logofăt, 41
 Stürmer, ambasador al Austriei la Constantinopol, 159, 163
 Suciu, Ion Dimitrie, 202
 Surdu, Bujor, 51
 Suțu, Nicolae, 123, 124, 126, 127, 129
 Székely, László, 205
 Szekernyes, Janos, 205
 Szentkláray, J., 195

Ș

Șerb, Florica, 105
 Șerb, Ioan, 105
 Șerban, C., 51
 Șerbănescu, Mircea, 199, 200
 Ștefan cel Mare, 99

T

Tappia, preot piemontez, 135
 Täuber, Radegunde, 199
 Teodorescu, Alexandru, 9

Teodorescu, Ecaterina, 9
 Terreni, profesor, 95
 Teuber, Elena, profesoară, 14, 20, 33, 45
 Teutschlaender, Willibald Stefan, 23, 66, 69, 70, 117, 123, 138, 148, 150, 151
 Theiss, Francisc, 206
 Tholhausen, Ernst, profesor german în Iași, 11, 15, 28, 30, 35, 45
 Timoni, agent al Austriei la București, 21
 Tirol, Dimitrie, 209
 Todoran, Eugen, 206
 Tohăneanu, G. I., 205
 Toma, Nicolae, 207
 Tomi, I., 208
 Trăpcea, Theodor N., 200, 201
 Tulescu, V., 216
 Tzigara, Toma, 107, 108
 Tzigara-Samurcaș, Alexandru, 97, 105-109

Ț

Țintă, Aurel, 198, 200

U

Udvarhelyi, Nándor, 205
 Umberto de Savoia, 135
 Ungureanu, Gheorghe, 12, 25
 Ungureanu, Mihai Răzvan, 130
 Urechia, V. A., 8, 9, 13, 15, 24, 25, 30

V

Vălcovici, Victor, 197
 Valério, Theodore, 212
 Valjavec, Fritz, 4, 8, 12, 13, 16
 Vărtaci, R., 206
 Vasiliu, Ghiorghe Costantin, 130
 Veniamin Costache, mitropolit al Moldovei, 117, 125
 Vian, ofițer, 134
 Viollier, consul al Franței la Galați, 121, 123, 126

Voicu, M., 208
 Voinov, Nicu, 77
 Voß, Julius von, scriitor german, 6
 Vultur, Smaranda, 176, 185, 208, 209,
 220, 223

W

Walker, Alexander, 155
 Walker, Mary, 155
 Wallner-Bărbulescu, Luminița, 179,
 202
 Walther, E. C., Consul al Prusiei la
 Odesa, 75, 76, 79
 Watson, Edward Ernest, 155
 Watson, Mary, 155
 Watson, William, 155
 Wedecke, Eusebius, consul al Prusiei la
 Galați, 74, 75, 123, 142-144
 Weibel, Amelia, proprietară de pension
 în Iași, 16, 45
 Welter, Beate, 50

Werner, Samuel, profesor de muzică în
 Iași, 10, 15, 30, 45
 Wettel, Fr., 196
 White, Hayden, 175
 Wilhelm de Wied, principe al Albaniei,
 85, 87
 Wilhelm Georg de Schleswig-Holstein-
 Sonderburg-Glücksburg, rege al
 Greciei, 85
 Winkler, căpitan, 95
 Wittelsbach, dinastia de, 12
 Wolbe, Eugen, 83
 Wolff, Larry, 214

Z

Zaberca, Vasile M., 201
 Zach, Krista, 52, 65, 66
 Zaharia, Ioan, 200
 Zalberoni, Bonaventura, 124
 Zănescu, Alexandru, 200, 201
 Zub, Alexandru, 38, 80, 81, 157, 176